

Huolellinen yleiskieli, aito kansankieli, arkinen puhekieli

Kielimuodot ja -ideologiat
suomen kielen huollon oppaissa

Henna Leskelä
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Marraskuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty		
Humanistinen tiedekunta		
Tekijä – Författare – Author		
Henna Leskelä		
Työn nimi – Arbetets titel – Title		
Huolellinen yleiskieli, aito kansankieli, arkinen puhekieli. Kielimuodot ja -ideologiat suomen kielen huollon oppaissa		
Oppiaine – Läroämne – Subject		
Suomen kieli		
Työn laji – Arbetets art – Level	Aika – Datum – Month and year	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages
Pro gradu -tutkielma	Marraskuu 2020	99 sivua
Tiivistelmä – Referat – Abstract		
<p>Tutkin työssäni, millaisia kielimuotoja suomen kielen huollon oppaissa mainitaan, miten näitä kielimuotoja on eri aikoina esitetty ja millaisia kieli-ideologioita kielimuotojen käsittelyn taustalta voi erottaa. Aineistoni koostuu viidestä keskeisestä kielioppaasta, jotka ovat ilmestyneet eri vuosikymmenillä: E. A. Saarimaan <i>Kielenopas</i> (1947), Osmo Ikolan toimittama <i>Suomen kielen käsikirja</i> (1968; osa Suomen kielioppi ja oikeakielisyysoapas), Terho Itkosen <i>Kieliopas</i> (1982) sekä <i>Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas</i> (2017) ja <i>Kielitoimiston kielioppiopas</i> (2017).</p> <p>Kielioppaita on tutkittu fennistiikassa melko vähän, etenkin niissä esiintyvien kielimuotojen näkökulmasta. Selvitän työssäni, miten kielimuotoja on oppaissa nimetty ja kuvattu, sillä tällaiset valinnat peilaavat ja osaltaan myös rakentavat niin tarkasteltavaa ilmiötä, yhteisön kielikäsitteitä kuin ympäröivää maailmaakin. Oppaiden laatijoilla on ollut käytössään erilaisia kielellisiä ja diskursiivisia resursseja, joista he ovat tehneet valintansa monien vaikuttimien alaisena – aina vallitsevista kielenohjailun periaatteista tekstilajin perinteiden kautta omiin kielikäsitteisiinsä ja mieltymyksiinsä asti. Kielioppailla on vaikutusvaltaa, sillä niillä on laaja kohderyhmä ja suosituimpia teoksia on saatettu käyttää vuosikymmeniäkin.</p> <p>Tutkimukseni sijoittuu yhtäältä sosiolingvistiikan, toisaalta diskurssintutkimuksen kentälle. Yhteistä molemmille suuntauksille on, että niissä tarkastellaan kielenkäyttöä sosiaalisena toimintana. Sosiolingvistiikan kehykseen työni johtaa muun muassa aineistoni eli kielioppaat, jotka ovat osa kielenohjailua. Diskurssintutkimusta kohti olen suunnannut siksi, että tarkastelen kielimuotojen ja niiden kautta kieli-ideologioiden rakentumista teksteissä.</p> <p>Havaitsin työssäni, että vaikka kielioppaat oletusarvoisestikin antavat ohjeita nimenomaan yleiskielen käytöstä, on niissä kuitenkin tarpeen viitata toistuvasti standardikielimuotoon (<i>yleiskieli</i>, <i>kirjakieli</i>). Näin hahmotellaan yleiskielen ja muiden kielimuotojen välisiä rajoja. Osa tätä tehtävää on myös puhutun kielen eri muotojen käsitteleminen oppaissa. Aineistossani puhuttu kieli saa kaksijakoisen roolin: toisaalta se näyttäytyy aidon ja hyvän suomen kielen lähteenä, toisaalta kielimuotoina, joiden piirteet ja ilmiöt eivät yleiskieleen kuulu. Ideologisella tasolla tässä on havaittavissa monenlaista purismia sekä yhtäältä standardikielen, toisaalta kansan kielenkäytön nostamista erityisasemaan.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords		
kielioppaat, kielimuodot, kielenohjailu, kielenhuolto, kieli-ideologiat, yleiskieli, puhuttu kieli		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited		
Helsingin yliopiston digitaalinen arkisto HELDA		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset.....	2
1.2 Aiempi tutkimus.....	3
1.3 Tutkielman kulku.....	5
2 KIELENKÄYTTÖ SOSIAALISENA TOIMINTANA.....	6
2.1 Diskurssintutkimus.....	7
2.1.1 Kielelliset valinnat.....	10
2.1.2 Kieli-ideologian käsite.....	13
2.2 Kielenohjailu.....	15
2.2.1 Oikeakielisyys, kielenhuolto, kielenohjailu.....	15
2.2.2 Yleiskieli – kielenohjailun kohde.....	18
2.2.3 Kielen normit ja standardisaatio.....	21
2.2.4 Suomen kielen ohjailun periaatteita.....	29
3 AINEISTO JA MENETELMÄ.....	35
3.1 Aineisto.....	35
3.2 Analyysin vaiheet.....	40
4 OPPAIDEN KÄYTETYMMÄT KIELIMUODOT.....	45
4.1 Kielenopas.....	46
4.2 Suomen kielen käsikirja.....	49
4.3 Kieliopas.....	54
4.4 Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas.....	58
4.5 Kielitoimiston kielioppiopas.....	61
5 PUHUTUN KIELEN MUODOT OPPIAISSA.....	66
5.1 Sanajärjestys ja kansankieli.....	69
5.2 Omistusliite ja puhekieli.....	77
6 LOPUKSI.....	84
6.1 Tulokset.....	84
6.2 Pohdinta.....	90
AINEISTO.....	92
LÄHTEET.....	92

1 JOHDANTO

Yksi kielenohjailun keino on kielioppaiden eli kielenkäytön opaskirjojen laatiminen. Suurin osa oppaista keskittyy ohjeistamaan yleiskielen normien mukaisessa käytössä, mutta siitä huolimatta lukija kohtaa teoksissa kielenkäytön muotojen kirjon. Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani noita kielenkäytön muotoja sekä niiden takaa hahmottuvia kieleen liittyviä näkemyksiä, arvoja ja normeja – kieli-ideologioita. Vaikka virallinen kielenhuolto pyrkii nykyään entistä neutraalimpaan linjaan (ks. esim. Kolehmainen 2014: 23–24), on niin periaatteiden kuin käytännön työn taustalla silti väistämättä erilaisia kielikäsitteitä ja -ideologioita – on aina ollut ja on myös nykyään. Kielioppaiden kohderyhmänä ovat usein ainakin periaatteessa kaikki kielenkäyttäjät, joten teokset muodostavat yhden väylän, jonka kautta suomen kielen normit tavoittavat suuren yleisön. Jonkin ohjeen tai suosituksen ottaminen mukaan oppaaseen voi jo itsessään vakiinnuttaa sen normiksi (mts. 21) – vastaavasti esimerkiksi kouluaikana opitut oikeinkirjoitus- tai kielioppisäännöt voivat piirtyä yksittäisen kielenkäyttäjän mieleen niin, että niistä voi olla vaikea luopua, vaikka normia olisikin sittemmin muutettu. Kielioppailla on siis valtaa ja mahdollisuus vaikuttaa kielen käyttöön, kehitykseen sekä siihen, miten esimerkiksi eri kielimuotoihin ja kielenilmiöihin suhtaudutaan.

Kieli-ideologiat vaikuttavat omalta osaltaan siihen, millaisia asioita oppaissa ylipäänsä käsitellään ja miten niitä käsitellään. Tarkastelen kielenohjailun ideologioita eri kielimuotojen ja niiden välisen rajankäynnin näkökulmasta, sillä tämä raja ja siitä käyty keskustelu ovat aina liikkeessä. Yksi esimerkki tästä ovat julkisessa kielenkäytössä viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset. Nykypäivänä internet ja sosiaalinen media tarjoavat kanavia, joissa pääsevät ääneen monenlaiset viestijät, ja ulottuvillamme on iso joukko tekstejä eri foorumeilla. Aiemmin julkinen viestintä oli paljon rajatumman piirin käsissä. (Ks. Kolehmainen 2014: 22; Nuolijärvi 2018: 382; Saviniemi 2015: 16.) Maamme valtiollinen kielenhuolto keskittyy yleiskieleen, mutta variaation tarkastelu ja kielimuotojen rinnakkaiselo ovat silti osa kielenhuoltajan työsarkaa (Kotus 2020; Nuolijärvi 2018: 382). Tutkimukseni täydentää sitä kuvaa, joka on piirretty eri kielimuodoista ja niiden välisistä suhteista suomen kielen ohjailussa.

Tutkimusaineistoni keskeinen ominaisuus on diakronisuus, eli tarkastelemani kielioppaat on julkaistu eri vuosikymmenillä: E. A. Saarimaan *Kielenopas* (1947), Osmo Ikolan toimittama *Suomen kielen käsikirja* (1968), Terho Itkosen *Kieliopas* (1982) sekä *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* (2017) ja *Kielitoimiston kielioppiopas* (2017). Tämä on yksi niistä piirteistä, jotka tekevät työstäni uutta tutkimusta – kielioppaita ei ole aiemmin juurikaan tutkittu samalla laajuudella Suomessa (ks. alalukua 1.2). Aineistoni oppailla voi kaikilla katsoa olleen tai olevan

keskeinen asema suomen kielen huollon kentällä. Kolmen ensiksi mainitun ilmestymisestä on kulunut jo niin kauan, että niiden voi tätä nykyä todeta olevan alansa klassikoita. Kielitoimiston oppaiden painoarvo taas syntyy Kotimaisten kielten keskuksen asemasta valtiollisena kielenhuollon asiantuntijaorganisaationa sekä siitä, ettei tällä hetkellä ole saatavilla teoksia, jotka täysin pystyisivät kilpailemaan niiden kanssa. Käsittelen oppaiden taustaa ja asemaa tarkemmin luvussa 3.

1.1 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Työni tavoitteena on hahmotella kuvaa siitä, millaisia kielenkäytön muotoja¹ kielioppaissa esiintyy, miten muotoihin suhtaudutaan ja millaisia kieli-ideologioita taustalta paljastuu. Tutkimukseni valaisee osaltaan suomalaista kielenohjailua 1900- ja 2000-luvuilla sekä siinä tapahtuneita muutoksia. Lähestyn aihetta siis eri kielimuotoja koskevan ohjailun näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Millaisia kielenkäytön muotoja kielioppaissa mainitaan?
- Miten eri kielenkäytön muotoja on eri aikoina esitetty oppaissa?
- Millaisia kieli-ideologioita kielenkäytön muotojen taustalta voi erottaa?

Kysymysten taustalla kulkee ajatus siitä, että eri aikoina ilmestyneistä teksteistä voi löytää erilaisia tapoja suhtautua tarkastelemaani ilmiöön, sillä kielen normit ja ideologiat muuttuvat muun yhteiskunnan mukana. Olenkin kiinnostunut siitä, kuinka kieli ja ympäröivä maailma ovat väistämättä yhteydessä ja vaikuttavat toisiinsa. Kielenohjailussa ei ole kyse pelkästään kielestä vaan myös yhteiskunnan sosiaalisesta järjestyksestä ja vielä laajemmin vallitsevasta maailmankuvasta. Kielenhuollon suositukset paljastavat jotain siitä, miten suositusten laatija näkee ohjailun kohteen eli kielenkäytön. (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 154, 156.) Suomen kielen normit ovat muuttuneet vuosikymmenten varrella enemmän tai vähemmän – samoin ovat muuttuneet normituksen taustalla vaikuttavat kieli-ideologiat (mts. 158). Yksi tapa tutkia kieli-ideologioita on tarkastella sitä, miten kielestä puhutaan, eli niin sanottua metakieltä. Kielenhuollon tekstien analysoiminen on osa tätä viitekehystä. (Mäntynen, Halonen, Pietikäinen & Solin 2012: 333.)

---

¹ Käytän työssäni ilmauksia *kielenkäytön muoto* ja *kielimuoto* rinnakkain, mutta näen ensiksi mainitun merkitykseltään laajempana (kattaa myös esim. *tyylin*). Lisäksi paikoin viittaan tarkemminkin erityyppisiin ilmauksiin.

1.2 Aiempi tutkimus

Tutkimukseni sijoittuu toisaalta sosiolingvistiikan ja toisaalta diskurssintutkimuksen kenttään: kohti ensin mainittua ohjaa aineistoni eli kielioppaat, jotka ovat osa kielenohjailua, kohti viimeksi mainittua puolestaan se, että tarkastelen kielimuotojen ja sitä kautta kieli-ideologioiden rakentumista teksteissä. Käsittelen työni teoreettista viitekehystä tarkemmin luvussa 2 ja tuon siinä yhteydessä esille tutkimusta näiltä kentiltä laajemmin. Luon tässä kuitenkin lyhyen katsauksen työni kannalta keskeisiin fennistisiin tutkimuksiin.

Kielioppaita on tutkittu syventyien lähinnä pro gradu -tutkielmissa. Yksi tällainen on Aki Ontermaan tutkimus (2003, 2005) toisen infinitiivin eli E-infinitiivin instruktiivista (esim. *kirjoittaen, johtuen*). Ontermaan tutkielmassa on massiivinen aineisto, 1600-luvulta lähtien valikoidusti suomen kieliopit ja kielioppaat, joista hän siis keskittyi tarkastelemaan yhden kielenpiirteen käsittelyä. Erityisen hedelmällistä oman tutkimukseni kannalta on ensinnäkin se, että Ontermaa (2003: 4) tarkasteli etenkin kunkin ajan käytetyimpiä ja auktoriteettiasemaan kohonneita teoksia eli muun muassa omaan aineistooni kuuluvia *Kielenopasta, Suomen kielen käsikirjaa* ja *Kieliopasta*. Toiseksi keskeistä on myös se, että yksi Ontermaan (mts. 1) tavoitteista oli selvittää, millaisia kieli-ideologioita toisen infinitiivin instruktiivin kuvauksiin liittyi. 2000-luvun alussa myös Urpu Strellman (2005) hyödynsi pro gradussaan samantyyppistä tutkimusasetelmaa: hän tarkasteli puheaktipronominien (1. ja 2. persoonan pronomien) käyttöä ohjaavaa kirjakielen normia, sen alkua, kehitystä ja vakiintumista sekä taustaideologioita (mts. 1). Strellmanin aineisto koostuu raamatunkäännöksistä mutta myös 1800–1900-lukujen kieliopista ja kielikirjoituksista, joiden joukossa ovat kaikki aineistoni kolme vanhempaa opasta eli Saarimaan *Kielenopas*, Ikolan *Suomen kielen käsikirja* ja Itkosen *Kieliopas*. Omaa työtäni ja näitä tutkielmia yhdistävät siis niin aineisto kuin kieli-ideologioiden tarkastelu. On kuitenkin muistettava, että tutkin oppaita kokonaisuutena ja niihin keskittyen, sillä kohteenani on laajempi ilmiö eli kielenkäytön muodot. Lisäksi aineistooni kuuluvat Kieli-toimiston oppaat ovat alan uusimpia teoksia eli tarjoavat näkökulmia 2010-luvun kielenohjailuun. Näiden pro gradu -töiden ohella kielioppaista on tehty muutamia tutkimuksia ja artikkeleita jo aiemmin; esimerkiksi Valma Yli-Vakkuri (1980) on kirjoittanut kielioppaiden roolista kielenhuollon normien levittämisessä.

Suomen kielen ohjailun periaatteita ja linjauksia on tarkasteltu useissa erillisissä artikkeleissa. Yksi esimerkki on Päivi Rintalan (1998) kirjoitus, jossa hän kytkee kielenohjailun kielikäsitteet osaksi laajempia aatehistoriallisia ajattelutapoja: artikkelissa keskeisessä roolissa on kansallisromantiikka ja sen vaikutukset kansankielen asemaan ja puristiseen

suhtautumiseen, modernimpaa funktionaalista kielenohjailunäkemyksiä unohtamatta. Toinen jo klassikoksi muotoutunut teksti on Paula Sajavaaran (2000) artikkeli kielenohjailun arkkii-ideologioista (imperialismi, nationalismi, kansainvälisyys, demokraattisuus, traditionalismi) sekä siitä, mihin vedoten kielenkäytön normeja ja suosituksia on perusteltu. Lisäksi Harri Mantila (2010) on tarkastellut kielenohjailun periaatteita ja taustaideoita keskittyen etenkin vuosituhaten vaihteeseen; artikkelinsa lopuksi hän hahmottelee nykyaikaan sopivat suomen kielen huollon periaatteet. Jo yli sata vuotta aiemmin E. N. Setälä (1894) kirjoitti virkaanastujaispuheen, jossa hän kuvasi siihenastisia oikeakielisyyskantoja ja esitti myös oman näkemyksensä kielenohjailun päämääräksi. (Kielenohjailun periaatteista ks. alalukua 2.2.4.)

Suomen kielen huollon historiaa yleisemmin – esimerkiksi yksittäisten normien taustoja – on kartoittanut Taru Kolehmainen (2014), joka on laajassa teoksessaan omistanut yhden alaluvun myös ”kielioppaiden vuosisadalle” eli 1900-luvulla ilmestyneiden oppaiden esittelylle. Käytännön kielenhuollon tekstejä on tarkastellut Anne Mäntynen (2003) väitöskirjassaan, jossa hän tutki sanomalehtien kielipalstoilla julkaistuista kirjoituksista esimerkiksi metaforia ja argumentointia. Mäntynen on käsitellyt kielijuttuja myös vuoden 1996 *Virittäjä*-artikkelissaan, jossa hän tarkasteli puhutun kielen ja puhekielen esittämistä normien näkökulmasta. Mäntynen (ma.) keskittyy artikkelissaan nimenomaan kielimuotojen esittämiseen, mikä tekee siitä erityisen kiinnostavan oman tutkielmani kannalta; toinen kielimuotoja tutkinut on Mia Halonen (2012), joka on perehtynyt kielentutkijoiden käyttämiin kielen ja kielimuotojen nimityksiin, kieli-ideologioiden näkökulmasta hänkin.

Kielenohjailun ideologioita on tutkittu suomen kielen osalta muun muassa *Yhteistä kieltä tekemässä* -teoksessa (Huomo, Laitinen & Paloposki 2004), jossa Lea Laitinen ja Taru Nordlund valottavat kirjakielen kiihkeän kehitysvaiheen eli 1800-luvun kieli-ideologioita keskittyen toisaalta kieliosanasta käytyyn keskusteluun (Laitinen 2004), toisaalta kielestä käytettyihin metaforiin (Nordlund 2004). Sitten kielenohjailun taustaideologiat ovat olleet käsittelyssä Harri Mantilan (2010) edellä mainitsemassani artikkelissa; lisäksi Heikki Paunonen on tutkinut suomen kielen ohjailun laajempia kaaria useissa artikkeleissaan (esim. 1994, 1996). *Virittäjä*-lehden kieli-ideologioille omistetussa teemanumerossa kirjoittajat (Mäntynen ym. 2012: 335) kuitenkin toteavat, että kieli-ideologian käsitettä on käytetty suomen kielen ohjailun ja kirjakielen kehityksen tutkimuksessa harvoin. Kyseinen numero vuodelta 2012 sekä toinen teemanumero suomentamisen ideologioista ja normeista (*Virittäjä* 4/2018) paikkaavat osaltaan tätä aukkoa – kuten myös minun tutkimukseni.

1.3 Tutkielman kulku

Tämän johdantoluvun jälkeen esittelen tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen luvussa 2. Kuten edellä jo hahmottelin, työni asettuu toisaalta sosiolingvistiikan, toisaalta diskurssintutkimuksen kenttään. Perehdyn näihin kielitieteen osa-alueisiin ja niistä tehtyyn tutkimukseen tarkemmin seuraavan luvun aluksi. Käsittelen myös kielellisiä valintoja ja esimerkiksi normeja kieli-ideologioiden ilmentyminä. Lisäksi analyysin taustoittamiseksi esittelen suomen kielen ohjailua ja sitä ohjanneita periaatteita vuosikymmenten varrelta sekä kielen standardoimisprosessia yleisemmin. Teorialuvussa käyn läpi myös tutkimukseni keskeisiä käsitteitä.

Luvussa 3 esittelen tutkimusaineistoni ja -menetelmäni tarkemmin. Aineiston esittelyssä otan huomioon sen diakronisuuden ja keskinäisen vertailtavuuden. Luon silmäyksen myös aineistooni kuuluvien oppaiden saamaan vastaanottoon ja asemaan eli siihen, miksi valitsin aineistokseni juuri nämä teokset. Aineiston esittelemisen jälkeen teen selkoa siitä, miten olen aineistoa käsitellyt ja edennyt analyysissa.

Luku 4 on tutkielmani ensimmäinen analyysiluku. Olen jakanut sen viiteen alalukuun niin, että kullakin oppaalla on oma alalukunsa, ja tarkastelen opas oppaalta, mihin kieli-
muotoihin kullakin vuosikymmenellä viitataan ahkerimmin ja millainen yleiskuva noista kielimuodoista hahmottuu. Luvussa 5 eli työni toisessa analyysiluvussa syvennyn yleiskielen ja puhutun kielen muotojen väliseen suhteeseen aineistossani kahden kielenilmiön, sanajärjestyksen ja omistusliitteen käytön, avulla.

Lopuksi luvussa 6 tarkastelen työni tuloksia peilaten niitä tutkimuskysymyksiini sekä aiempaan tutkimukseen. Lisäksi pohdin tutkimukseni antia kielenohjailun ja kieli-ideologioiden tutkimukselle, reflektoin tutkimusasetelman onnistuneisuutta sekä esitän ehdotuksia jatkotutkimusta varten.

2 KIELENKÄYTTÖ SOSIAALISENA TOIMINTANA

Tutkimukseni keskeinen lähtökohta on kielenkäyttö sosiaalisena toimintana. Sen myötä työni kurottaa niin sosiolingvistiikan kuin diskurssintutkimuksen suuntaan. Näitä tutkimussuuntauksia yhdistävät esimerkiksi funktionaalinen käsitys kielestä – merkitykset syntyvät kielenkäytössä, tilanteisesti – sekä kiinnostus kieli-ideologioita kohtaan (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 19; Mäntynen ym. 2012: 325, 327, 333). Olen kiinnostunut kielenkäytön normien yhteisöllisestä muotoutumisesta, normeihin ja normittamiseen vaikuttavista kieli-ideologioista sekä oppaissa tehdyistä kielellisistä valinnoista. Kielen käytön ohella myös sen ohjaileminen on mitä suuremmassa määrin sosiaalista toimintaa.

Työni sijoittuukin ennen kaikkea kielenohjailuun keskittyvän aiheen vuoksi sosiolingvistiikan laajalle kentälle, jossa tarkastellaan kielen ja yhteiskunnan suhdetta (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020) – kieltä sosiaalisena ilmiönä. Kielenohjailun perustana voi nähdä sellaiset ihmisten väliseen kanssakäymiseen liittyvät kysymykset kuin millaista kielellistä käytöstä yhteisössä suvaitaan ja kuinka paljon kielenkäytössä voi olla vaihtelua ennen kuin ylitetään hyväksyttävyyden raja (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 149). Lisäksi sosiolingvistiikassa lähdetään siitä olettamuksesta, että yhteiskunnalliset muutokset näkyvät myös kielessä (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020). Tämä on minunkin työssäni olennaista: kielenohjailua ei tehdä tyhjiössä. Kielenohjailun tutkiminen ei nähdäkseni ole kuitenkaan sosiolingvistiikan ydintä, toisin kuin Suomessa esimerkiksi variaationtutkimus (ks. esim. Nuolijärvi 2000: 17, 22), mutta kieltä koskevien asenteiden ja käsitysten sekä kielen suunnittelun, kehityksen ja standardoinnin tutkimus on mainittu eri tahoilla sosiolingvistiikkaan lukeutuvina alueina (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020). Lisäksi Pirkko Nuolijärvi (2018) on pohtinut sitä, mitä annettavaa variaationtutkimuksella voisi olla kielenohjailulle ja käytännön kielenhuoltotyölle.

Kieliasenteet, -käsitykset ja -ideologiat kiinnostivat tutkijoita jo varhaisen suomalaisen sosiolingvistisen tutkimuksen vuosina, mutta ne ovat nousseet voimallisemmin tutkimuskohteiksi kansanlingvistisen suuntauksen vahvistumisen myötä (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020). Kansanlingvistit ovat kiinnostuneita tavallisten kielenkäyttäjien (ns. maallikoiden) kieliasenteista ja -käsityksistä, joita meillä on tutkittu esimerkiksi tavoista, joilla suomalaiset puhuvat murteista (ks. Mielikäinen & Palander 2014). Oma tutkimukseni ei ole kansanlingvistinen, koska kielioppaat ovat kielenhuollon ammattilaisten kynästä. (Kieliammattilaisuuden näkökulmasta kiinnostava sosiolingvistinen tutkimus on Maija Saviniemen väitöskirja [2015] mm. sanomalehtien toimittajien kielenhuoltotiedoista ja -taidoista.) Kansan-

lingvistiikan ohella Suomessa on tehty myös muuta asennetutkimusta (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020). Lisäksi suomalaisella sosiolingvistiikan kentällä on keskitytty pitkälti puhuttuun kieleen (Nuolijärvi 2000: 16) – oma tutkimukseni eroaa myös tästä.

Kuitenkin myös standardikielimuodon ja muiden kielimuotojen välisen suhteen sekä normien tutkiminen on ollut osa sosiolingvistiikkaa alusta lähtien (Nuolijärvi & Lappalainen tulossa 2020). Viime vuosikymmeninä on tarkasteltu muun muassa kielellisten asenteiden muutoksia, median vaikutusta kielenkäyttöön sekä puhutun kielen piirteiden yleistymistä esimerkiksi teksteissä – nämä kaikki ovat mukana muuttamassa tapaa nähdä standardikieli. Yksi tärkeä käsite aihepiirin tutkimuksessa on *destandardisaatio*, joka tarkoittaa etäännyttämistä standardikielestä. (Ma.) Myös suomalaiset sosiolingvistit ovat tarkailleet ilmiötä, mutta ennen kaikkea paikallisten kielimuotojen muutoksen näkökulmasta (ma.; ks. kuitenkin Nuolijärvi & Vaattovaara 2011; Nuolijärvi 2018; ks. myös alalukua 2.2.3).

2.1 Diskurssintutkimus

Diskurssintutkimuksen ydintä on ajatus kielestä sosiaalisena toimintana: mitä kielellä tehdään, miten ja missä yhteydessä. Sillä on merkitystä, miten kieltä käytetään – se vaikuttaa niin kulloinkin käsillä olevaan aiheeseen kuin kielenkäyttäjiin. Kielellä esimerkiksi rakennetaan ja välitetään tietoa, ollaan vuorovaikutuksessa muiden kanssa sekä käytetään valtaa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 14.) Samalla kielenkäyttö on tilanteista ja jatkuvassa liikkeessä. Tällä tarkoitetaan toisaalta sitä, että kielenkäyttäjät tekevät koko ajan kielellisiä, diskursiivisia ja sosiaalisia valintoja, toisaalta sitä, että kielenkäyttötilanne vaikuttaa noihin valintoihin, joihin kytkeytyy myös laajempi konteksti – mennyt, nykyinen ja tuleva. Sosiaalinen toiminta muotoutuu tilanteittain, mutta taustalla vaikuttavat aina aiemmat kokemukset, kielenkäyttötilanteet, normit ja käytänteet, hyvässä ja pahassa. (Mts. 15, 46.) Tutkimukseni aihepiiri, kielenohjailu, on kiistattomasti sosiaalista toimintaa. Yksi mahdollisuus päästä tarkastelemaan sitä perusteellisemmin on keskittyä niihin tilanteisiin, joissa kielenohjailusta puhutaan ja neuvotellaan ja joissa sitä määritellään ja kuvataan (mts. 46) – tällaisia tarkastelun paikkoja tarjoaa esimerkiksi kielioppaiden tapa nimetä ja esittää kielimuotoja.

Diskurssintutkimuksen taustalla on sosiaalisen konstruktivismin viitekehys, jossa olennaista on sosiaalisen todellisuuden ja merkitysten rakentuminen vuorovaikutuksessa. Sosiaalinen konstruktivismi johti humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä 1960–70-luvulla niin sanottuun kielelliseen käänteeseen, jonka myötä kielenkäytöstä tuli keskeinen tutkimuskohde. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 21, 29; Fairclough 1992: 1–2.) Kielentutkimuksen saralla

aiemmin hallinneessa strukturalismissa keskityttiin kielen ja yhteiskunnan välisen suhteen sijaan esimerkiksi kielen rakenteiden suhteisiin eikä kiinnitetty huomiota kielen rakennejärjestelmän ulkopuolisiin seikkoihin (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 28). Diskurssintutkimuksen perusajatukset kielenkäytöstä sosiaalisena toimintana nojaavat funktionaaliseen kielikäsitteeseen: kielelliset merkitykset ovat tilannesidonnaisia ja syntyvät vuorovaikutuksessa (mts. 16, 19). Kielellä on resurssinsa, mutta kielenkäyttäjillä on paljon valtaa sen suhteen, mitä he kulloinkin valitsevat noista resursseista eli miten he käyttävät kieltä (mts. 19). Palaan tähän hieman jäljempänä, sillä erilaiset kielelliset, diskursiiviset ja sosiaaliset valinnat ovat toki läsnä myös kielioppaita tehtäessä.

Diskurssin käsite on monimerkityksinen, ja käsitteen määrittelyyn vaikuttaa muun muassa se, minkä tieteenalan tutkimuksesta on kyse. Näen *diskurssin* Sari Pietikäisen ja Anne Mäntynen (2019: 31) tapaan kontekstisidonnaisena kielenkäyttönä, joka on osa sosiaalista toimintaa. Niin Pietikäinen ja Mäntynen (mts. 35–37) kuin kriittisen diskurssianalyysin uranuurtaja Norman Fairclough (1992: 3) käyttävät *diskurssia* kahdessa eri merkityksessä: Ensimmäinen merkitys (engl. *discourse*) on juuri mainitsemani eli kieli sosiaalisena toimintana – kuten jo edellä totesin, koko tutkimusala lähtee tästä ajatuksesta. Tämä on myös minun tutkimukseni lähtökohta. Toinen merkitys (engl. *a discourse*) puolestaan viittaa erilaisiin merkityksellistämisen käytänteisiin, joilla on vaikutuksensa puheena olevaan aiheeseen – ne rakentavat, määrittelevät ja muokkaavat nimeämiään kohteita (esim. *talousdiskurssi*, *nationalistinen diskurssi*; ks. Herneaho 2016). Omassa työssäni en suoranaisesti keskity etsimään aineistostani tiettyjen diskurssien edustumia (vrt. esim. Herneaho mt., jossa tutkitaan eduskuntapuolueiden vuoden 2015 vaalimateriaaleja maahanmuuttopolitiikan näkökulmasta). Diskurssin käsitteestä jälkimmäisessä merkityksessä on silti hyötyä tarkastellessani oppaissa tehtyjä valintoja: jo yksittäiset sananvalinnat voivat kertoa jotain taustallaan vaikuttavista maailman merkityksellistämisen tavoista eli juuri diskursseista ja ideologioista (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 95).

Kielenkäytön tilanteisen luonteen vuoksi *konteksti* on tärkeä käsite diskurssintutkimuksen piirissä. Tutkijan tehtävänä on tarkastella, miten kieltä käytetään tietyssä ajassa ja paikassa; yhdenkään ilmauksen merkitys ei ole muuttumaton vaan kontekstisidonnainen. *Kontekstilla* on useita eri merkityksiä, ja sillä voidaankin viitata aina yksittäisestä kielenkäyttötilanteesta laajoihin yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja historiallisiin kehyksiin. Kontekstin mukana kulkee niin mennyt kuin nykyinen aika ja paikka. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 37, 43.) Diakronisen aineistoni kontekstin muodostavat muun muassa kunkin vuosikymmenen yhteiskunnallinen tilanne (”ajan henki”), kielioppaiden tekstilaji, eri-ikäisissä

oppaissa esiintyvät tavat ohjailla kieltä ja noiden tapojen historiallisuus, oppaiden (oletetut) kohderyhmät ja tavoitteet sekä kielenohjailun institutionaaliset raamit. Nämä kaikki ovat läsnä samanaikaisesti, vaikka keskittäisinkin katseeni vain tiettyihin puoliin. Koska osa aineistoni oppaista on tehty vuosikymmeniä sitten, on aineistoa analysoidessa ja tulkitessa tärkeä muistaa, että esimerkiksi vuonna 1947 ilmestyneen *Kielenoppaan* aikalaiskonteksti on toinen kuin 2020-luvulla elävän graduntekijän (Pietikäinen & Mäntynen mts. 51). Työni kannalta olennainen näkökulma on se, että vaikka diskurssit tulevat esiin kielessä, niiden valta ei kuitenkaan ole vain kielellistä, vaan kielenkäyttöä ohjaavat myös tietyt normit siitä, mitä voi sanoa ja miten. Näillä normeilla on oma historiallinen taustansa, ja samalla niitä luodaan jokaisessa tilanteessa uudelleen. (Mts. 71.)

Diskurssin käsite on apuna siinä, miten pääsen kiinni työni varsinaiseen kiinnostuksen kohteeseen, kieli-ideologioihin. Näiden kahden välisen suhteen voi ajatella siten, että diskurssit osaltaan rakentavat kieli-ideologioita, jotka näkyvät toisaalta yksittäisissä kielellisissä valinnoissa ja niiden arvioimisessa, toisaalta laajemmin kielellisiä ja tyyllisiä valintoja koskevana periaatteina (Mäntynen & Kalliokoski 2018: 495). Kieli-ideologiat kytkeytyvät kysymyksiin vallasta – tässä kuvaan astuu *kriittinen* diskurssintutkimus, jossa ideologioiden, kielenkäytön ja vallan välinen suhde on keskeisessä roolissa (Pietikäinen 2000: 193). Kriittisessä diskurssianalyysissä diskursseja tarkastellaan sosiaalisten rakenteiden ja käytänteiden näkökulmasta ja tavoitteena on tutkimuksen keinoin ajaa vähittäistä yhteiskunnallista muutosta (mp.). Oma tutkimukseni ei siten suoranaisesti jatka kriittisen diskurssintutkimuksen perinnettä (vrt. esim. Herneaho 2016); näen asian ennemminkin niin, että lainaan joitakin tutkimusvälineitä kriittisen lähestymistavan puolelta. Yksi ensimmäisistä diskurssien ja valtarakenteiden välisiä yhteyksiä tarkastelleista tutkijoista oli ranskalainen Michel Foucault, joka nosti esille ajatuksen siitä, että kullakin ajalla ja paikalla on omat norminsa ja käytänteensä, jotka säätelevät kielenkäyttöä (mikä on toivottua, mikä mahdollista jne.), ja että näiden normien ja käytänteiden taustalla ovat historiallisesti muodostuneet sosiaaliset rakenteet (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 33).

Yksi tapa tutkia kieli-ideologioita on tarkastella sitä, miten kielestä puhutaan, eli niin sanottua metakieltä (*metalingvistinen diskurssi*; Mäntynen ym. 2012: 333; Woolard 1998: 9). Kielioppaiden analysoiminen on osa tätä viitekehystä, sillä metakieltä tarkasteltaessa keskitytään esimerkiksi juuri teksteihin, joissa käsitellään kieltä tai jotain kielenilmiötä, kuten tiettyä ilmausta tai tyyliä. Tutkimalla aineistoa tästä näkökulmasta voidaan selvittää, miten kielellisten valintojen toistaminen rakentaa ja luonnollistaa normeja ja niiden kautta myös käsityksiä siitä, mitä pidetään hyvänä kielenä (Mäntynen ym. 2012: 333; Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund

2018: 480). Luonnollistuneet kielelliset valinnat ja laajemmin myös diskurssit ovat ”terveen järjen” mukaisia, eli ne nähdään neutraaleina, jolloin valintoihin kytkeytyvät arvot, uskomukset ja käsitykset eli ideologiat niiden taustalla eivät tule näkyviin (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund mas. 479; Fairclough 2001: 69–71; Kieli ja sen kieliopit 1994: 110). Tässä on olennainen rooli sosiokulttuurisella kontekstilla eli sillä, minkä yhteisön jäsenenä kieltä käytetään (Kieli ja sen kieliopit mp.).

Kielioppaiden (kuten myös kielioppien ja sanakirjojen) tapauksessa on tavallista, että vanhempia teoksia hyödynnetään uusia tehtäessä – rakennetaan uutta tietoa vanhan päälle. Tämä näkyy muun muassa oppaissa käytetyissä esimerkeissä, jotka usein ovat jossain määrin modifioitua kierrätystavaraa. Ohjeiden ja esimerkkien kierrättäminen voi johtaa siihen, ettei alkuperäisiä argumentteja ohjeiden taustalla enää muisteta eikä myöskään pystytä rekonstruoimaan (Nordlund 2004: 288; Cameron 1995: 62; normien alkuperästä ks. alalukua 2.2.3). Tässä näkyy myös diskurssien historiallisuus eli se, että tavat puhua kielestä ja ohjailla kieltä ovat sitkeitä ja historiallisesti juurtuneita. Voidaan puhua myös *diskursiivisista käytänteistä*, jotka ovat vakiintuneita tapoja toimia tietyissä kielenkäyttötilanteissa. Näissä tilanteissa vaikuttaa tietysti myös laajempi yhteiskunnallinen ja historiallinen konteksti. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 61.) Esimerkiksi juuri diskurssit – ja vaikkapa tekstilajit – toteutuvat kielellisesti, mutta saavat käyttövoimansa ja tunnistettavuutensa tilanteista, joissa niitä käytetään, sekä myös sosiokulttuurisista käytänteistä. Diskurssit eivät siis ole sattumanvaraisia, vaan ne muotoutuvat ajan mittaan ja niissä näkyy jälkiä tämän prosessin eri vaiheista. Ne ohjaavat kielenkäyttäjää tiettyyn suuntaan ja tietynlaisiin ratkaisuihin. (Mts. 60–61.) Kun puhutaan kielellisistä ja diskursiivisista resursseista, valintojen mahdollisuudesta, rajaavat sitä yhtä aikaa niin kielenkäyttäjän omat kuin kontekstin ja diskursiivisten käytänteidenkin asettamat ehdot (mts. 98) – esimerkiksi se, mitä kielioppaissa on vanhastaan ollut tapana käsitellä ja miten.

2.1.1 Kielelliset valinnat

Olen edellä jo käsitellyt diskurssin käsitteen kahta, toisiinsa kietoutunutta puolta: sosiaalisen puolen ohella käsitteellä on siis myös kielellinen puoli, jota tarkasteltaessa on keskeistä kiinnittää huomiota siihen, millaisia valintoja kielen tarjoamista varannoista tehdään (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 93–94). Valinnat eivät kuitenkaan ole täysin vapaita, vaan niitä säätelevät esimerkiksi konteksti ja siihen liittyvät diskursiiviset ja vuorovaikutukselliset käytänteet (kuten tekstilaji) sekä myös kielenkäyttäjää ympäröivä yhteisö ja käyttäjän omat

arvot, taidot ja mieltymyksetkin (mts. 22; Kieli ja sen kieliopit 1994: 106).² Nämä onkin aina otettava huomioon nimeämistä tarkasteltaessa (Pietikäinen & Mäntynen mts. 100–101). Valinnan mahdollisuus tarkoittaa sitä, että esimerkiksi yhtä kielenpiirrettä tai -ilmiötä voi kuvata usealla eri tavalla; mikään tapa ei ole tyhjentävä tai ainoa mahdollinen, vaan aina voi ilmaista toisinkin (mts. 23, 99). Tässä on yksi tutkimukseni ydinkohdista: kielimuotojen nimeäminen ja kuvaaminen tietyllä tavalla samalla rakentaa kielimuodoista tietynlaisia. Jo nimeämisen sellaisenaan voi nähdä kieli-ideologisena prosessina, koska tuolloin kielimuoto erotetaan toisesta ja varieteettien välisiä suhteita voidaan arvottaa – nimeäminen kertoo siitä, miten kielimuodot käsitteellistetään (Nordlund 2018: 577; Mäntynen 1996: 506). Samalla tulee muistaa, ettei kieltä ole mahdollistakaan käyttää ilman että nimeäisi, luokittelisi ja kuvaaisi puheena olevaa jatkuvasti – esimerkiksi kategorioiden avulla järjestetään maailmaa ja ajatuksia (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 99; Halonen 2012: 445).

Sari Pietikäisen ja Anne Mäntynen (2019: 99) mukaan yksi tyypillinen tapa tarkastella diskursseja onkin tutkia, miten esimerkiksi ilmiöitä, tapahtumia ja ihmisiä nimetään ja kuvataan. Kielessä on sisäänrakennettuna jo sana- ja ilmaustasolla lukemattomien valintojen mahdollisuus (mts. 95). Diskurssintutkimuksessa ollaankin usein kiinnostuneita *nimeämisestä* kielellisenä toimintana. Se tapahtuu nimenomaan sanapinnassa: erilaisiin ilmiöihin viitataan erilaisilla substantiiveilla ja substantiivilausekkeilla (esim. *yleiskieli*, *jokapäiväinen puhekieli*). (Mts. 99–100.) Ne voivat jo sellaisenaan paljastaa, miten puhuja tai kirjoittaja suhtautuu käsittelemäänsä asiaan (Kieli ja sen kieliopit 1994: 107). Nimeämistä on myös *luokittelu*, jonka tehtävänä on jäsentää maailmaa ja kategorisoida sitä erilaisiin hierarkioihin (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 100). Esimerkiksi kielimuotojen nimitykset³ ovat juuri tällaisia nimilappuja, jotka auttavat meitä hahmottamaan ilmiöitä ympärillämme.

Nimettyjä ilmiöitä ja luokkia myös kuvaillaan – *kuvaaminen* onkin nimeämisen ja luokittelemisen tavoin tärkeää kielellistä toimintaa. Voidaan esimerkiksi pohtia, millaisia substantiiveja, adjektiiveja ja adverbeja sekä metaforia kuvailussa ja määrittelyssä hyödynnetään (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 100; esim. luontometaforiikan käyttäminen on yleistä kielenhuollon teksteissä, ks. Mäntynen 2003). Myös valittujen muotoilujen sävyllä on tärkeä osa: Anne Mäntynen (1996: 515) mukaan *affektisuus* eli asennoitumisen ilmaiseminen on

---

² Keskityn työssäni ensisijaisesti diskurssintutkimuksen ydinajatuksen mukaisesti kielenkäyttöön sosiaalisena ilmiönä enkä niinkään yksittäisten kielenkäyttäjien eli tässä tapauksessa oppaiden tekijöiden valintoihin sellaisenaan. Olen pitkälti pyrkinyt muotoilemaan aineistoesimerkkejä käsittelevät kohdat niin, etten viittaa spesifisti oppaan kirjoittajaan.

³ Monet kielimuotojen nimitykset ovat yhdyssanoja; niissä jo alku- eli määriteosa tuo ryhmittelevän tai kuvailevan elementin mukaan.

olennainen osa kielenhuollon normeista käytyä keskustelua niin fennistien kuin tavallisten kielenkäyttäjien keskuudessa. Affektisuutta esiintyy myös kielioppaissa, vaikka niissä on spontaania keskustelua ja kenties ammattilaisten kirjoittamia lehtijuttujakin harkitumpaa kieltä. Kielimuotoja voidaan luonnehtia myös suhteuttamalla niitä toisiinsa: esimerkiksi se, että *huolimaton puhekieli* esitetään kielioppaassa rinnan *huolellisen yleiskielen* tai *asiatyylin* kanssa, rakentaa tietynlaista kuvaa näistä kielimuodosta ja kielenkäytöstä yleisemminkin (mas. 506). Kielellisten valintojen voima on siinä, että niillä voi ohjata, millaisia käsityksiä kielenkäyttäjät (esim. kielioppaan lukijat) muodostavat käsiteltävästä asiasta ja miten se heidän toimintaansa vaikuttaa (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 100).

Yksi osoitus kielellisten valintojen monista vaihtoehdoista on juuri erilaisten kielimuotojen nimitysten kirjo. Pirjo Hiidenmaa (2003: 233) on todennut, että puhutun ja kirjoitetun kielen tarkasteleminen on haastavaa siitä syystä, ettei käytössä ole vakiintunutta käsitteistöä, joilla viitata eri kielimuotoihin. Ensinnäkin käytetään esimerkiksi viestintäkanavaan tai esitysmuotoon viittaavia ilmauksia (*puhe, kirjoitettu kieli*), toiseksi vaikkapa tyyliin liittyviä nimityksiä (*asiatyyli, paperikieli*) ja kolmanneksi myös käyttöyhteydestä tai funktiosta kertovia muotoiluja (*lakikieli, uutistekstit*) (Hiidenmaa mp.; esimerkit omasta aineistostani). Lisäksi on ilmauksia, joissa yhdistyy edellä mainitsemiani ominaisuuksia. Tällainen on esimerkiksi *puhekieli*, jolla ainakin nykykielessä viitataan toisaalta puhuttuun kieleen, toisaalta arkikieleen (KS s. v. *puhekieli; arkikieli* 'yleiskieltä huolittelemattomampi, vapaampi kieli; tavallinen puhekieli').

Samalla nämä nimeämisen ja luokittelun tavat ovat usein luonnollistuneita eli ne luovat objektiivisen vaikutelman, vaikka ne osaltaan rakentavat sitä, miten kielen näemme ja mistä näkökulmasta tarkastelemme esimerkiksi juuri kielimuotoja (Mäntynen 1996: 506). Ilmaus *murre* on yksi esimerkki tästä: Substantiivi *murre* on johdos verbistä *murtaa*. Murteiden on siis ajateltu syntyneen murtamalla standardikieltä. Sanaa käytettiin poikkeavasta tai virheellisestä kielen piirteestä ensimmäisen kerran vuonna 1819 ja sitä seuraavana vuonna nykymerkityksessään *Turun Wiikko-Sanomissa*. (Nykysuomen etymologinen sanakirja s. v. *murre*; ks. myös Laitinen 1997.) Ilmaus on siis hyvin pitkälti luonnollistunut osa kielenkäyttöä, ja oletettavasti moni käyttää sitä ajattelematta yhteyttä *murtaa*-verbiin. Mia Halonen (2012: 453–454) on todennut *murteen* olevan samaa perhettä sellaisten rikkinäiseen kieleen viittaavien ilmausten kuin *broken English* ja *rikkinäinen suomi* kanssa. Tällaisia ilmauksia käytetään valtakieltä toisena tai vieraana kielenä puhuvien tavasta puhua (mas. 453). Arvottaminen ja kirjakielen ensisijaisuus näkyvät kiinnostavasti siinä, että standardikieltä murretaan, vaikka murteet ovat olleet olemassa ennen standardoitua kielimuotoa.

2.1.2 Kieli-ideologian käsite

Tutkimukseni kiertyy kielenkäytön ohjeiden ja niissä esille otettujen kielimuotojen ympärille. Kielioppaiden laatimisen tavoin kaikkien kielellisten valintojen taustalla on väistämättä (kieli-)ideologioita: Yhtäältä ne ovat läsnä yksittäisissä kielenkäyttötilanteissa, konkreettisissa valinnoissa – esimerkiksi silloin, kun oppaan ohjeiden muotoiluja tai esimerkkejä pohditaan. Toisaalta kieli-ideologiat ovat historiallisia, vakiintuneita periaatteita ja käytänteitä, jotka vaikuttavat siihen, miten esimerkiksi vieraan kielen vaikutukseen suhtaudutaan tai millaisena yleiskielen ja murteiden välinen suhde nähdään. (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479; Mäntynen & Kalliokoski 2018: 495.) Työni kannalta keskeistä on, että jo kielimuotojen nimeämistä voi pitää kieli-ideologisena tekona, sillä nimeäminen erottaa yhdenlaisen kielenkäytön toisenlaisesta ja nimettyjä muotoja voi myös arvottaa eri tavoin (Nordlund 2018: 577). Kieli-ideologiat vaikuttavatkin siihen, mitä kielimuotoja arvostetaan ja minkälaista kieltä pidetään sopivana missäkin tilanteessa (Mäntynen ym. 2012: 335). Nämä ovat olennaisia näkökulmia tutkimuksessani.

Ideologia on määritelty fennistisessä tutkimuksessa arvojen ja uskomusten järjestelmäksi (Kalliokoski 1996: 14–15; Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479). *Kielitoimiston sanakirja* (s. v. *ideologia*) antaa termille selitteen 'aatejärjestelmä, -rakennelma'. Ideologiat vaikuttavat siihen, miltä kannalta asioita tarkastellaan, mikä puolestaan näkyy muun muassa juuri kielenkäyttöön liittyvissä valinnoissa eli käytännön toiminnassakin (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund mp.). *Kieli-ideologioilla* tarkoitetaan yhteisön kielenkäyttöä ohjaavia käsityksiä – sitä, millaisia arvoja, normeja ja uskomuksia liitetään kieleen, kielenkäyttöön sekä kielen merkitykseen ja asemaan (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479; Mäntynen ym. 2012: 328; Pietikäinen & Mäntynen 2019: 85; ks. myös esim. Kroskrity 2004; Woolard 1998). Kieli-ideologioiden olemukseen kuuluu, että ne ovat yhtä aikaa niin historiallisesti kerrostuneita kuin kussakin ajassa tunnistettavia ja sosiaalisesti jaettuina (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479); samoin niitä voi olla yhteisössä läsnä samanaikaisesti useita (Mäntynen ym. 2012: 329).

Kieli-ideologioiden tutkimuksen yhtenä lähtöpisteenä voi nähdä lingvistisen antropologin Michael Silversteinin vuonna 1979 pitämän esitelmän kieli-ideologioista kielen muokkaajana. Kieli-ideologioita onkin tarkasteltu muun muassa lingvistisen antropologian, sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen kentillä. (Mäntynen ym. 2012: 325–326.) Kuten on jo tullut ilmi, minäkin yhdistän työssäni sosiolingvistiikan ja diskurssintutkimuksen perinteitä ja välineitä. *Virittäjä*-lehden kieli-ideologianumerossa (3/2012) todetaan, että fennistiikassa

kieli-ideologioiden tutkimusta on tehty lähinnä variaationtutkimuksen, kansanlingvistiikan ja kielenhuollon tutkimuksen parissa (Mäntynen ym. mas. 335) – nämä kaikki suuntaukset sijoittuvat sosiolingvistiikan laajalle kentälle.

Kun tutkitaan kieli-ideoologioita, keskitytään yleensä joko kielenkäyttöön tai metakieleen eli siihen, miten kielestä puhutaan, taikka siihen, miten kieltä säädellään (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 480). Kieli-ideoologioita on käsitelty paljon juuri kirjakielen kehittämistä ja kielenohjailua koskevassa tutkimuksessa – jonka piiriin omakin työni lukeutuu – sillä yhteisen kirjakielen rakentamisen prosessi 1800-luvulla edellytti neuvottelua niistä periaatteista, joilla suomen kieltä kehitetään ja ohjailaan (Mäntynen ym. 2012: 335; Huumo, Laitinen & Paloposki 2004). Tutkijat ovatkin todenneet, että kieli-ideologiat ja niistä keskusteleminen on erityisen näkyvää kielen ja kieliyhteisön kohtaamisissa murrosvaiheissa: esimerkiksi 1800-luvulla Venäjän vallan alla sekä 1990-luvulta eteenpäin Suomen liittyttyä Euroopan unioniin (Mäntynen ym. 2012: 330; Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 477). Nimenomaan kieli-ideologian käsitettä ei kuitenkaan ole hyödynnetty fennistisessä tutkimuksessa laajamittaisesti (Mäntynen ym. mas. 335).

Kieli-ideologiat ovat vaikutusvaltaisia, mutta implisiittisesti (Ontermä 2003: 71; Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479): niitä tarkastellakseen täytyy syventyä esimerkiksi teksteihin, joissa esiintyviä kielellisiä valintoja voi tutkia vaikkapa diskurssianalyysin keinoin. Tämä on tärkeää, sillä kieli-ideologiat vaikuttavat väistämättä myös kielenohjailutyössä tehtyihin linjauksiin ja valintoihin, koska myös kielen asiantuntijat ovat oman aikansa lapsia, kuten kielioppaakin ja niissä esiteltyt normit (Ontermä 2003: 71). Jokaisella kielentutkijalla ja myös kielenkäyttäjällä (ns. maallikoillakin) on käsityksensä siitä, mitä kieli on ja mihin sitä käytetään (Mäntynen ym. 2012: 325).

Kielenkäytön ohjeet perustuvat kielen normeihin, joiden taustalta voi puolestaan erottaa joskus ristiriitaisiakin kieli-ideoologioita (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 480; Mäntynen & Kalliokoski 2018: 509–510). Normeista käyty keskustelu on alati liikkeessä oleva kieli-ideologinen prosessi, sillä normitettaessa pohditaan esimerkiksi kielen ja sen ilmausten hyväksyttävyyttä, tyyliä ja käyttöyhteyksiä (Mäntynen ym. 2012: 331) – ja koska maailma kielen ympärillä muuttuu, myös kieltä ohjailevat ideologiat muuttuvat ja vaihtuvat. Tämä näkyy myös minun aineistossani, joka ulottuu 70-vuotiselle aikajänteelle 1900-luvun puolivälin melko vastikään saavutetusta vakiintuneisuudesta 2010-luvun entistä kansainvälisempään ja moninaisempaan kielimaisemaan. Lisäksi kieli-ideologian käsite tuo normittamiseen valtanäkökulman: kuka saa ja voi säädellä yhteisön kielenkäyttöä ja kielikäsitteitä (Mäntynen ym. mas. 332). Kielen normittaminen, esimerkiksi kääntämisen sekä kielioppien ja sanakirjojen

laatimisen ohella, on yhteisöllistä toimintaa, jonka avulla kieltä ja kieli-ideologioita tuotetaan ja ylläpidetään (Gal & Woolard 1995: 129; Mäntynen 2012: 380).

2.2 Kielenohjailu

Tässä alaluvussa tarkastelen kielenohjailua eri näkökulmista. Aloitan termikatsauksella eli käyn läpi ilmauksia, joilla kielenohjailuun on viitattu 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Ilmaukset eivät nekään ilmesty tyhjästä tai ole ”neutraaleja”, vaan kantavat mukanaan merkityksiä ja viestivät ajastaan. Hahmottelen myös nykyään käytössä olevien termien, *kielenohjailun* ja *kielenhuollon*, eroa. Etenkin virallisen kielenhuollon kohteena on pidetty yleiskieltä, ennen kaikkea kirjoitettua mutta myös puhuttua. Luon silmäyksen myös tähän ja esittelen lisäksi lyhyesti nimityksistä *kirjakieli*, *yleiskieli* ja *yleispuhekieli* käytyä keskustelua. Sen jälkeen perehdyn erilaisiin normeihin, jotka ovat kielenohjailun keskiössä. Kieltä koskevien normien kehittäminen on osa kielen standardisaatioprosessia, kuten myös kielioppaat, joihin noita normeja kirjataan. Lisäksi alaluvun lopuksi esittelen suomen kielen ohjailun periaatteista kirjoitettuja tekstejä, etenkin E. N. Setälän vuoden 1893 virkaanastujaisesitelmää (painettu 1894), jossa hahmotelluista linjoista näkyy jälkiä myös tutkimissani kielioppaissa – oppaat eivät suinkaan ole erillään muusta yhteiskunnasta ja siinä tapahtuvista muutoksista.

2.2.1 Oikeakielisyys, kielenhuolto, kielenohjailu

Kielenohjailun periaatteisiin ja käytännön toimiin on vuosikymmenten varrella viitattu erilaisilla termeillä, jotka kuvastavat ilmiöön suhtautumista ja muutoksia tuossa suhtautumistavassa. 1800-luvun lopulla käyttöön vakiintui termi *oikeakielisyys*, jonka E. N. Setälä suomensi ruotsista vuonna 1893 virkaanastujaisesitelmäänsä ”Oikeakielisydestä suomen kielen käytäntöön katsoen” varten (Setälä 1894; ruots. Noreen 1888; Kolehmainen 2014: 110). *Oikeakielisyys*den vakiintumista vauhditti Taru Kolehmaisena (mts. 111) mukaan se, että sanaa alettiin oitis käyttää *Virittäjä*-lehdessä. Ilmaus piti pintansa 1900-luvun jälkipuolelle saakka,⁴ ja sen voi nähdä vaikuttaneen ajattelutapaan, jonka mukaan on olemassa ”oikeaa” ja ”vääriä”, ”hyvää” ja ”huonoa” kieltä – vaikka se, mitä pidetään esimerkiksi ”hyvänä kielenä” on subjektiivista ja myös muuttuu ajan mittaan (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 149–150;

---

⁴ *Oikeakielisyys*destä puhutaan toki yhä nykyäänkin, ja käytössä on myös termi *oikeinkirjoitus*. Jälkimmäinen voi osaltaan johtua siitä, ettei oikein–väärin-kysymyksiä käsitetä ortografian tapauksessa samalla tavalla hankaliksi kuin muilla kielen osa-alueilla (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 150).

Kolehmainen 2014: 23; oikean ja väärän, hyvän ja huonon nelikentästä Mäntynen 2003). 1950-luvun molemmin puolin alkoi kuitenkin *kielenhuolto*-termi saada jalansijaa etenkin virallisissa yhteyksissä, mitä on pidetty merkinä kielenohjailuun liittyvien asenteiden muutoksesta (Kolehmainen 2014: 23).

Ennen *kielenhuolto*-nimityksen vakiintumista ja osin sen rinnalla käytettiin muun muassa sellaisia omalla tavallaan metaforisia ilmauksia kuin *kielenvaalinta* ja *kielenviljely*. Kielen suojelun kohteena näkevästä *kielenvaalinnasta* puhuttiin 1900-luvun alkupuolelta lähtien yleensä käytännön toimiin viitattaessa sekä usein vielä 1950-luvulla nimenomaan suomen kielen ohjailua käsiteltäessä (Kolehmainen 2014: 113) – Taru Kolehmainen (mts. 112–113) mainitsee vuosisadan puolivälistä pari tapausta, jolloin *Virittäjässä* käytettiin ensimmäisiä kertoja *kielenhuolto*-termiä mutta vain viittaamassa alan pohjoismaiseen toimintaan. Yksi syy *kielenvaalinnan* suosioon saattoi olla se, että *kielenhuolto* on suora laina ruotsista ja sitä voitiin pitää svetisisminä (mts. 111). Toinen tuttu ilmaus on *kielenviljely*, jota käytti jo August Ahlqvist 1800-luvun loppupuolella; Ahlqvist puhui *käytännöllisestä kielenviljelystä*, jota voi pitää Kolehmaisen (2014: 63) mukaan *kielenhuollon* ja *kielenohjailun* varhaisena edeltäjänä. Anne Mäntynen (2003: 131) puolestaan on valottanut *kielenviljelyn* taustaa: Ilmaus lienee alkuaan käännöslaina ruotsin *bruka*-verbistä, jolla on myös merkitys ’käyttää’, eli kielen viljelemisellä on voitu tarkoittaa yksinkertaisesti kielen käyttämistä. Sana on kuitenkin saanut metaforisia piirteitä muiden kasvillisuutta hyödyntävien, kielenkäyttöön ja -ohjailuun liittyvien ilmausten myötä ja alkanut ohjata hahmottamaan kielen hyötykasvina, jota hoidetaan ja jalostetaan. (*Viljellä*-verbistä kielenohjailun yhteydessä ks. myös esimerkkiä 17 s. 54.)

Kielenpuhdistus, *puhdaskielisyys*, *purismi*, näitä kaikkia on käytetty kuvaamaan vieraiden kielellisten vaikutteiden torjuntaa – suomen kielen tapauksessa kyse on vanhastaan ollut pitkälti svetisismien eli ruotsalaisuuksien karttamisesta (Kolehmainen 2014: 40). Puhtauden, suomen kielen ”alkuperäisten” piirteiden suojelemisen ideologia näkyy selvästi jo nimityksissä (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 151); sana *purismi* onkin lähtöisin latinan kielen sanasta *purus* ’puhdas’ (Mantila 2010: 186). Meillä monen muun maan tavoin purismin taustalla on 1800-lukulainen kansallishengen nousu, ja onpa suomalaisen puhdaskielisyyden takaa löytynyt vaikutteita jopa 1920- ja 30-lukujen Saksan mallista (Kolehmainen 2014: 28, luku 4.4; Saviniemi 2015: 42 alav. 40). Käsittelen purismia enemmän alaluvussa 2.2.4.

Kielenhuolto-termiä käytti ensimmäisten joukossa E. A. Saarimaa vuonna 1947 *Virittäjä*-artikkelissaan, jota varten hän oli suomentanut termin ruotsin kielestä (*språkvård*). Samana vuonna ilmaus esiintyi myös Suomen Akatemian kielitoimiston perustamiseksi säädetyssä

laissa. Meni kuitenkin vielä kymmenisen vuotta ennen kuin nimitys alkoi esiintyä teksteissä vilkkaammin – *oikeakielisyyden* korvaaminen *kielenhuollolla* oli osoitus siitä, että käsitys tietoisesta kielenohjailusta oli laajenemassa. (Kolehmainen 2014: 37; ks. myös Itkonen 1972: 278.) Tämä nimitysten, ja näkemysten, muutos kietoutuu kiinnostavasti myös aineistooni: Saarimaan *Kielenopas* (1947) ja sen ”vastaoppaaksi” kutsuttu Lauri Kettusen *Hyvää vapaata suomea* (1948) synnyttivät 1950-luvun taitteessa julkisuudessa asti puidun kielikiistan (Kolehmainen 2014: 115; kiistasta enemmän alaluvussa 3.1). Lehdissä käytettiin puheenvuoroja, joiden mukaan siihenastinen oikeakielisyys oli ollut liian kahlitsevaa eikä kielenkäyttäjien ollut mahdollista pysyä selvillä kaikista ohjeista. Keskustelu laantui, kun Suomen Akatemian kielitoimistossa työskennellyt Paula Vuorela (1949) kirjoitti *Suomen Kuvalehteen* tuolloisesta kielenhuoltotyöstä ja uudistuksista sekä kun kielitoimiston tuore johtaja Matti Sadeniemi alkoi ohjata toimintaa uuteen suuntaan. Samalla uusi termi *kielenhuolto* alkoi kuvata toimintaa paremmin ja monipuolisemmin. (Kolehmainen 2014: 115–116.)

Käsittelin edellä lyhyesti muutaman vanhemman termin metaforisuutta, mutta kuvallisuutta on myös *kielenhuollossa*. Sanan jälkiosa tuo ilmaukseen välineen tuntua: tuolla työkalulla on funktionsa, ja väline voi myös vioittua, jolloin tarvitaan *kielenhuoltajaa* korjauspuuhiin (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 115). Kielellä on kuitenkin muutakin käyttöä kuin kirjalliset yleiskieliset yhteydet, joihin kielenhuolto eniten keskittyy, eikä myöskään ole mitään yhtä totuutta sen suhteen, milloin kielen voi nähdä olevan ongelmissa ja mitä sille silloin tulisi tehdä (mp.). Esimerkiksi pitkän linjan kielenhuoltaja Taru Kolehmainen (2014: 18) näkee kielenhuollon melko käytännönläheisestä näkökulmasta: *kielenhuollolla* viitataan nykypäivänä usein käytännön kielenohjailutoimiin ja ammatillisiin yhteyksiin, esimerkiksi viralliseen, Kotimaisten kielten keskuksen harjoittamaan kielenohjailuun.

Kielenhuoltoa hieman tuorempi nimitys on jo useaan otteeseen mainitsemani *kielenohjailu*, joka esiintyi ensimmäisiä kertoja Osmo Ikolan *Virittäjä*-artikkelissa vuonna 1951. *Kielenohjailun* voi nähdä *kielenhuoltoa* neutraalimpana, sillä se ei samalla tavalla esitä ohjailua oletusarvoisesti ongelmattomana ja myönteisenä (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 152). Taru Kolehmainen (2014: 18) puolestaan hahmottaa *kielenohjailun kielenhuoltoa* laajempaan, yhteiskunnallisen tason näkökulmana; hän yhdistää termin ensisijaisesti kirjakielen perustamisvaiheen periaatteisiin ja toimiin. Paula Sajavaara (2000: 78) taas käyttää artikkelissaan ilmausta *funktionaalinen kielenohjailu eli kielenhuolto*. – Yritän tutkielmassani noudattaa tältä pohjalta hahmoteltua työnjakoa eli *kielenohjailulla* viittaa laajempaan, yhteiskunnalliseen näkökulmaan ja periaatteisiin (myös kielen kehittämisen myöhemmissä

vaiheissa), *kielenhuollolla* taas käytännön toimintaan, oli se sitten Kotimaisten kielten keskuksen ja sen edeltäjien tai yksittäisten kielenhuoltajien ja -tutkijoiden harjoittamaa.⁵

2.2.2 Yleiskieli – kielenohjailun kohde

Suomen valtiollisen kielenhuoltoelimen, Kotimaisten kielten keskuksen, verkkosivuilla todetaan, että kielenhuollon ”päähuomion kohteena on yleiskieli eli kirjakieli” (Kotus 2020). Kielitoimistossa elämäntyönsä tehnyt Taru Kolehmainen (2014: 21) kuvaa kielenhuoltotoimien kohdetta monisanaisemmin seuraavasti:

Kielenohjailu on ollut alun perin kirjakielen luomista (normitus ja normien kodifointi) ja kehittämistä. Nykyisen kielenhuollon kohteena olevasta kielimuodosta käytetään usein nimitystä yleiskieli. Sillä tarkoitetaan kirjoitettua kieltä ja sitä lähellä olevaa virallisuonteista puhuttua kieltä –. Kielenhuolto kohdistuu lisäksi erikoisalojen kielenkäyttöön eli erikoiskieliin, etenkin sanastoon. (Kolehmainen 2014: 21.)

Tätä voinee pitkälti pitää nykykielenhuollon näkemyksenä työsarastaan. Myös jo nelisenkymmentä vuotta sitten julkaistusta Esko Koivusalon (1979) *yleiskielen* määrittelyä käsittelevästä artikkelista välittyy samansuuntainen kuva kielenhuollon kentästä. Artikkelin on kuitenkin jäänyt elämään ennen kaikkea siksi, että Koivusalo määrittelee siinä yleiskielen tavalla, joka on nähtävissä nykypäivänäkin *Kielitoimiston sanakirjassa*: ’erikoiskielten sanastoa sisältämätön suositusten mukainen kirjoitettu ja puhuttu kieli’ (KS s. v. *yleiskieli*). Sanakirjamääritelmä vastaa muuten Koivusalon (1979: 220) esittämää, mutta siitä puuttuu kolmas kohta eli ”[yleiskieli] on virke- ja lauserakenteeltaan yksinkertaista” – Koivusalo (mp.) toteaa itsekin, että tämä kohta herätti eniten keskustelua hänen esitellessään määritelmää (ks. myös Kolehmainen 2005). *Yleiskieli* määritellään jo *Suomen kielen perussanakirjassa* (1990–1994) samalla tavalla kuin ajantasaisessa *Kielitoimiston sanakirjassa*, mutta *Nykysuomen sanakirjan* (1951–1961) muotoilu eroaa uudemmissa merkittävästi: ’se kielimuoto, joka kulloinkin on kansan sivistyneistön piirissä vallitsevana’ (NS s. v. *yleiskieli*). 1900-luvun puolimaista edettiin siis vuosisadan vaihdetta kohti tultaessa siihen suuntaan, että yleiskieli on koko yhteisön kielimuoto, ei vain tietyn kielenkäyttäjärühmän hallitsema (Koivusalo 1979: 220: ”Yleiskieli on kieliyhteisön eri ikä- ja ammattiryhmille yhteinen kielimuoto”).

---

⁵ Yksi syy tähän tehtävänjakoon on, että työskentelen kielenhuoltajana Kotimaisten kielten keskuksessa. Yritän termivalinnalla luoda jonkinlaista etäisyyttä kielenohjailun tutkimisen ja käytännön työtehtävieni välille.

Koivusalo (1979) käy artikkelissaan läpi edeltäjiensä kirjoituksia ja hahmottelee niistä *kirjakielen* ja *yleiskielen* määritelmiä eri aikoina. Koivusalo (mas. 217) osoittaa, että nimityksiä on käytetty usein synonyymisesti, mutta hän itse erottaa ne toisistaan, koska yleiskielen sanaston tulisi olla yleisesti ymmärrettyä, mitä kaikki kirjakielen mukainen kielenkäyttö ei hänen mukaansa ole. Esimerkiksi juuri Koivusalon (1979: 218) linjauksista syntyy käsitys siitä, että *kirjakielen* viittausala on laajempi kuin *yleiskielen*: ”kirjakielestä vain osa on yleiskieltä”. Kuitenkin näitä ilmauksia käytetään (edelleen) myös synonyymisesti, mikä tulee ilmi muun muassa sanakirjamääritelmistä: kaikissa kolmessa sanakirjassa (NS, PS, KS) *yleiskieli*-artikkelissa mainitaan myös *kirjakieli* (esim. PS, KS ’erikoiskielten sanastoa sisältämätön suositusten mukainen kirjoitettu ja puhuttu kieli; kirjakieli’). En paneudu erityisesti siihen, miten nämä käsitteet määritellään aineistossani, mutta molempia nimityksiä esiintyy kaikilla tarkastelemillani vuosikymmenillä. Pyrin työssäni käyttämään standardoidusta kielimuodosta pääasiassa ilmausta *yleiskieli*, mutta etenkin kielenohjailun aiempiin vaiheisiin viitattaessa käytetään usein ilmausta *kirjakieli* (esim. *kirjakielen kehitys 1800-luvulla*), joten teen näin itsekin.

Niin *yleiskielellä* kuin *kirjakielellä* voidaan viitata myös puhuttuun kieleen, mutta suulliseen muotoon viittaaminen on tavallisempaa yleiskielen tapauksessa (vrt. ilmaus *puhua kirjakieltä* ’puhua epäluontevan korrektisti’; KS s. v. *kirjakieli*). Kielenohjailu kohdistuu jossain määrin siis myös puhuttuun kieleen, kuten edellä kävi jo ilmi. Pitkään julkisesti esitetty kirjoitettu ja puhuttu kieli olivatkin suunnilleen yksi ja sama kielimuoto, mutta tilanne alkoi muuttua 1900-luvun loppupuolella (Hiidenmaa 2003: 248; VISK 2008, Johdanto). On puhuttu kirjoitetusta yleiskielestä etäännyvästä *yleispuhekielestä*, mutta kuitenkin ei voi sanoa, että Suomessa olisi yhteistä puhekieltä valtakunnan tasolla (VISK mp.). *Kielitoimiston sanakirja* antaa *yleispuhekielelle* kaksi eri merkitystä: ’epämuodollinen puhutun kielen muoto, jossa ei ole leimallisia alueellisia tm. erityispiirteitä’ sekä ’puhuttu yleiskieli’ (KS s. v. *yleispuhekieli*). Ensin mainitulla viitataan juuri ”valtakunnanpuhekieleen”, jota käytetään jokapäiväisessä yhteydenpidossa ja juttelussa; jälkimmäistä puolestaan käytetään Taru Kolehmainen (2014: 22) mukaan edelleen ”virallisissa julkispuhunnan tilanteissa”. Esimerkiksi niin Kolehmainen (mp.) kuin Hiidenmaa (2005) ovat pohtineet, voiko koko Suomen kattavaa puhuttua kielimuotoa katsoa olevan olemassa (vrt. *aluepuhekielet*).

Aineistoni koostuu kielenhuollon oppaista, joissa keskitytään lähtökohtaisesti juuri standardikielen ohjailuun. Valitsemieni oppaiden voi pitkälti nähdä edustavan niin sanottua virallista kielenhuoltoa muun muassa tekijöidensä vuoksi. Oppaiden esipuheissa ja johdannaisissa määritellään ja rajataan teoksessa käsiteltävää kielimuotoa: *kirjasuomi*, *kirjakieli*

(Kielenopas); *hyvä yleiskieli, lähinnä asiatyyli* (Suomen kielen käsikirja); *asiatyylinen yleiskieli* (Kieliopas); *yleiskieli, asiatekstit* (Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas); *yleiskieli, neutraali asiatyyli, rennompi yleiskielinen tyyli* (Kielitoimiston kielioppiopas). Kaikkiaan oppaissa sanotaan paljon monista muistakin kielenkäytön muodoista kuin yleiskielestä ja asiatyylistä; palaan tähän jäljempänä työssäni.

Taru Kolehmainen (2005) on esittänyt, että *yleiskieli*-sanaa olisi käyttänyt ensimmäisenä E. N. Setälä. Setälän mukaan yleiskieleen on ”yhdistetty, mitä eri kansanmurteissa on parasta” (Setälä & Valorinta 1934: 6) ja ”kirjakielestä on syntynyt todellinen yleiskieli – jota kaikkialla maassa ilman suurempaa vaikeutta ymmärretään” (Setälä 1898: X–XI). Tässä *yleis-* viittaa siis *yleinen*-sanan merkitykseen ’kaikkia (asianosaisia) koskeva, kaikkien käytössä oleva, kaikkia varten oleva’ (KS s. v. *yleinen*; määritelmä muuttunut vain vähän NS:sta). Myös Pirjo Hiidenmaa (2005) on todennut, että yleiskielellä on ollut tapana viitata kaikille suomalaisille yhteiseen kielimuotoon, mikä erottaa sen murteista, jotka ovat paikallisia. Erikoiskielistä yleiskielen taas erottaa se, että yleiskielen on nähty olevan luonteeltaan kaikille ymmärrettävää (ma.). Harri Mantila (2010: 185) taustoittaa yleiskielen yhteistä luonnetta ja valta-aseman syntyä näin:

1800-luvulla käydyn murteiden taistelun lopputulemana ollut kirjakieli oli toisaalta hioutunut jo 300-vuotisessa käytössä ja toisaalta monien kiistojen jälkeen vakiinnutettu kompromissiksi, joka lopulta pitkälti tyydytti koko kieliyhteisöä. Kirjakielen äänne- ja muotorakenteen vakiinnuttamisen onnistumisen takasi vielä sekin, että suomenkielinen kansanosia oli 1800- ja 1900-lukujen taitteessa vielä varsin kouluttamatonta, joten sillä ei voinut olla ajatusta kyseenalaistaa sitä virallista ja ”oikeaa” suomen kieltä, jota sille kiertokouluissa ja vakiintuvassa kansakoululaitoksessa opetettiin. Kaikessa keinotekoisuudessaan kirjakieli omaksuttiin ja hyväksyttiin yhteisen julkisen viestinnän välineeksi sekä kirjoituksessa että puheessa. (Mantila 2010: 185.)

Tässä on kuvattu suomen polkua yksikielisyteen, monolingualismiin, jossa ajatellaan, että yksi yhteinen kieli on tavoiteltava asia. 1800-luvulla vallinneet kansallisromanttiset ja nationalistiset suuntauukset painottivat muun muassa kansakunnan oman kielen tärkeyttä, ja tuttu yksi kansa – yksi kieli -diskurssi kumpuaakin noista ajoista (Rintala 1998: 48; Pietikäinen & Mäntynen 2019: 84). Ajatus yleiskielestä yhtenäisenä ja pysyvänä kielimuotona juontuu siis osaltaan kielenohjailusta ja niistä tavoista, joilla kielestä puhutaan, vaikka todellisuudessa myös yleiskieli muuttuu ja varioi (Hiidenmaa 2003: 241). Kirjakieltä rakennettaessa joistakin vaihtelunalaisista muodoista on syystä tai toisesta tehty kirjakielisiä ja muut ovat jääneet puhekielen piirteiksi (mas. 239).

Yleiskieltä on käsitelty myös kielioppaissa monin paikoin ikään kuin se olisi mono-liittinen kielimuoto. Viime vuosikymmeninä on kuitenkin esitetty, että olemassa on oikeastaan useita yleiskieliä (ks. esim. Heikkinen & Mantila 2011) – tai ainakin hyvin monenlaisia tekstilajeja ja kielenkäyttötilanteita. Usean yleiskielen näkökulma on tavallaan esillä myös nykyisessä selkokieltä ja selkeää yleiskieltä koskevassa keskustelussa: Selkokieltä tarvitseville kielenkäyttäjille selkeä (yleis)kielikin voi olla liian hankalaa. Selkeä kieli määritellään yleiskieleksi, jossa on pyritty selkeään ilmaisuun. (Raevaara 2019.) Tämä on yksi esimerkki 2000-luvun tilanteesta ja myös kielenhuoltajien ja muiden kielen asiantuntijoiden työkentän muutoksista. Ylipäänsä vastaan tulee aiempaa enemmän yhteyksiä, joissa pohditaan, onko normitettu yleiskieli kaikista sopivin vaihtoehto; kirjoitetun yleiskielen normeja ei siis välttämättä enää hyväksytä kaikissa niissä tilanteissa, joissa niiden asema on tavannut olla itsestään selvä (Mantila 2010: 203) – lisäksi on myös täysin uudenlaisia kielenkäyttötilanteita internetin ja sosiaalisen median myötä.

2.2.3 Kielen normit ja standardisaatio

Keskeinen osa kielen standardisaatioprosessia on kielen normien kodifiointi eli kielenkäytön sääntöjen ja ohjeiden kokoaminen esimerkiksi juuri kielioppaisiin (ks. esim. Kolehmainen 2014: 15). Oppailla on normituksessa kaksijakoinen tehtävä: kielenohjailutyössä muodostetuista normeista on jaettava tietoa ja tiedottamisen ohella saatava kielenkäyttäjät omaksumaan normit omaan kieleensä (Yli-Vakkuri 1980: 95). Jo se, että jokin mahdollisesti vielä vakiintumaton kielenkäytön ohje on otettu oppaaseen mukaan, voi auttaa sen vakiinnuttamisessa normiksi – näin oli etenkin aiemmin kirjakieltä kehitettäessä (Kolehmainen 2014: 21).

Normeja kodifioidaan kielioppaiden ohella myös sanakirjoihin ja kielioppeihin, mutta suomen kirjakielen normeja tarkastelleen Päivi Rintalan (1992: 50) mukaan näistä vain kielioppaat ovat ”perusluonteeltaan preskriptiivisiä, ohjailevia”. Painottaisin tässä sanaa *perusluonteeltaan*, sillä sanakirjoissa ja kielioppeissakin on normatiivisia piirteitä⁶ – ja vastaavasti kielioppaissa kuvataan myös kielenpiirteiden variaatiota ja siihen liittyviä valintoja. (Ks. myös Karlsson 1995: 170–171.) 2000-luvun ajantasaisin suomen kielen sanakirja, *Kielitoimiston sanakirja*, esitellään verkkosanakirjassa näin: ”Sanakirja pyrkii kuvaamaan sitä, mikä on kielessä yleistä, vakiintunutta ja tyypillistä. [– –] Sanakirja antaa myös ohjeita ja suosituksia,

---

⁶ Teosten normatiivisuuteen vaikuttaa osaltaan kielen standardisaatioprosessin vaihe. Esimerkiksi kirjakielen kiihkeän kehittämisen vaiheen lopulla ilmestynyt E. N. Setälän lauseoppi (1880) ja sen seuraaja äänne- ja sanaoppi (1898) jäivät vuosikymmeniksi suomen kieliopin normiauktoriteeteiksi (Rintala 1992: 50).

jotka koskevat sanojen kirjoitusasua, ääntämistä, taivutusta ja käyttöä erilaisissa yhteyksissä.” Ensisijaisesti teoksessa kuvataan ”suomen nykyisen yleiskielen keskeiset sanavarat”, mutta samalla se antaa myös ohjeita sanojen normien mukaiseen käyttöön. (Kielitoimiston sanakirja 2020.)

Kieliopin osalta todetaan fennistiikan nykyklassikossa, *Isossa suomen kieliopissa*, näin (VISK 2008, Johdanto): ”Iso suomen kielioppi on deskriptiivinen kielioppi; se kuvaa kieltä eikä anna siitä suosituksia. Siinä ei käsitellä oikeinkirjoitusta, joka kuuluu tietoisien normituksen eli kielenohjailun piiriin.” Kuitenkin, kirjoittajat jatkavat johdannossa seuraavasti: ”– kieliopin opetuksellinen tai standardikieltä vakiinnuttava tehtävä on maallikoille sen merkityksistä keskeinen ellei peräti yksinomainen.” Vaikka kielentutkimuksessa on tapana pitää deskriptiivinen ja preskriptiivinen erillään, ei se käytännössä useinkaan onnistu: kielentutkija voi esittää kuvauksen kielestä ja kielenkäytöstä ja maallikko puolestaan tulkita sen oikeakielisyyssäännöiksi (Mäntynen 2003: 15). Kielioppailla ja niiden kirjoittajilla on valtaa ja positio, josta voi asettaa normeja ja säädellä kielenkäyttöä mutta myös vaikuttaa kielenkäyttäjien kielikäsitelmiin sekä rakentaa ja ylläpitää kieli-ideologioita (Gal & Woolard 1995: 129; Mäntynen ym. 2012: 332; Mäntynen 2012: 380).

Päivi Rintala (1992: 51) ottaa *Nyky-suomen sanakirjan* ja sen seuraajan *Suomen kielen perussanakirjan* normatiivisia piirteitä käsitellessään esiin sen, että jälkimmäisessä, 1990-luvun alussa ilmestyneessä teoksessa normatiiviset tavoitteet ja normilähteet kerrotaan jo alkusanoissa. Tämä tapa on havaittavissa myös kaikissa aineistoni oppaissa: esipuheessa tai johdannossa mainitaan muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta ja sittemmin Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen suomen kielen lautakunta, *Nyky-suomen sanakirja* ja *Kielitoimiston sanakirja*, *Virittäjä* ja *Kielikello*, aiemmat kielioppaat sekä alan tutkimus. Päivi Rintala (1992: 58) onkin todennut, että suomen kirjakielen normeja luotaessa on kollektiivisella harkinnalla (ensin yhdistyksissä, sitten valtion kielenhuoltoelimissä) ollut keskeinen rooli.

Oppaissa käytetään myös epämääräisempiä muotoiluja, kuten ”yleisesti hyväksytty oikeakielisyysskanta” (Ikola 1968: 103), sekä kerrotaan oppaan laatijan tai laatijoiden omasta osuudesta: ”Sellaisia neuvoja, joissa tekijä puhuu vain omalla suullaan, on vähän; luulisin että Kielivaliokuntakaan ei niitä hylkäisi, jos niiden suhteen siihen vedottaisiin” (Saarimaa 1947: 5). *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (2017: 24) tuodaan esiin, että oppaan sisältöihin ovat osaltaan vaikuttaneet kielineuvontaan tulleet kysymykset ja oppaan kirjoittajien neuvontakokemus. Suomen kielen normitustyön kannalta nähdäkseni erityisen kiinnostava on tämä *Suomen kielen käsikirjassa* käytetty muotoilu: ”Kiistanalaisissa kysymyksissä sekä muissa

sellaisissa kohdissa, joissa ei yleisiä normeja ole, kirjoittaja on tietenkin esittänyt oman käsityksensä” (Ikola 1968: 103–104). Lainauksesta käy ilmi, että vielä 1960-luvulla yleiskielen normittamisessa oli työsarkaa jäljellä – ja kiisteltyjä kysymyksiä ratkottavana. Kaiken kaikkiaan oppaissa on siis koettu tärkeäksi kertoa, mihin niissä esitetyt normit ja ohjeistukset pohjaavat, mistä ne saavat auktoriteettinsa. Tämän voi osaltaan nähdä normien uskottavuuden perusteluna, mikä edesauttaa niiden vakiinnuttamista todelliseen kielenkäyttöön. (Auktoriteettiin vetoamisesta sanomalehtien kielijutuissa ks. Mäntynen 2003.)

Erilaiset käsitykset kielestä ja sen tehtävistä vaikuttavat myös yksittäisiin kielen normeihin (Mantila 2005; Mäntynen 2003: 18). Suomen kielen lautakunnan tuolloinen puheenjohtaja Harri Mantila käyttää vuoden 2005 *Kielikello*-artikkelissaan esimerkkinä muiden kielten vaikutukseen suhtautumista: Jos kieltä pidetään kansallisena symbolina, vieraat vaikutteet nähdään haitallisina esimerkiksi sanaston ja ortografian tasolla. Jos taas kieleen suhtaudutaan pelkästään viestintävälineenä, ajatellaan kielen sietävän enemmän aineksia muista kielistä. Tällä on osuutensa normituksessakin, joka siis perustuu osaltaan arvoihin – näkemyksemme kielestä vaikuttavat siihen, millaisia normeja muodostetaan ja miten ne rajataan (Mäntynen 2003: 18): ”Kun puhutaan kielenhuollon normeista, ei puhuta vain kielestä vaan yhteisömme arvoista ja ihanteista” (Mäntynen 1996: 516). Nämä arvot ja ihanteet ovat kieli-ideologioiden ainesosia (kieli-ideologioista ks. työni alalukua 2.1.2).

Normeilla tarkoitetaan käsityksiä siitä, millaista on sovelias, odotuksia vastaava ja tarkoituksenmukainen käytös. Normit ovat jaettua sosiaalista tietoa, ja ne auttavat meitä hahmottamaan maailmaa ympärillämme sekä toimimaan sosiaalisissa tilanteissa. (Piippo 2012: 27.) Kielen ja kielenkäytön normeista puhuttaessa viitataan useimmiten kodifioituihin normeihin⁷ (Kolehmainen 2014: 20; Rintala 1992: 47), mutta normit voi ymmärtää myös kielenkäytön yhteydessä laajemmin, samaan tapaan kuin muiden sosiaalisten ilmiöiden kohdalla: sosiolingvistiikassa katsotaan, että kielen normit ovat kieliyhteisön näkemys siitä, mikä on sopivaa ja odotuksenmukaista kieltä missäkin tilanteessa (Rintala mp.; ks. myös Bartsch 1987). Anne Mäntynen (1996: 505) sanoin: ”käyttäytymiseen sisältyy myös kielellinen käyttäytyminen”. Lisäksi voidaan puhua niin sanotuista luonnollisista normeista. Näillä tarkoitetaan normeja, jotka ovat ajan mittaan muotoutuneet vastaamaan yhteisön tarpeisiin ja joiden alkuperää ei useinkaan ole mahdollista selvittää – ne ohjaavat arkista kielenkäyttöä luontevasti eri tilanteissa (Karlsson 1995: 163, 169). Tällaisia normeja on myös kielessä. Luonnolliset normit erottaa

---

⁷ Nykyään puhutaan ainakin ns. yleistajuisissa yhteyksissä kielenkäytön *ohjeista* ja *suosituksista*, ei niinkään *säännöistä* tai *normeista* (Kolehmainen 2014: 24; Sari Maamies & Riitta Korhonen, sähköpostiviestit 5.–6.11.2020).

oikeakielisyyssnormeista (em. kodifioidut normit) muun muassa seuraavat ominaisuudet: ensin mainittuja on paljon enemmän, ne opitaan jo lapsuudessa ja äidinkielliset puhujat hallitsevat ne, usein tiedostamattaan (mas. 170). Lisäksi luonnolliset normit edeltävät standardikielen normeja ylipäänsä – tästä kertoo se, että jos jossakin yhteisössä ei ole lainkaan kirjoitettua kieltä, ovat luonnolliset normit tuolloin ainoat normit (Piippo 2012: 16).

Kaikilla kielimuodoilla on omat norminsa, oli kyse sitten kirjoitetusta tai puhutusta kielestä, mutta kaikki normit eivät ole kodifioituja (Rintala 1992: 48; Mäntynen 1996: 509). Kun yhteisölle aletaan rakentaa kirjallista, standardoitua kielimuotoa, siitä tulee kielenkäytön malli ja osa prosessia on jo mainitsemani normien kodifiointi sanakirjoihin, kielioppeihin ja kielioppaisiin (Rintala 1992: 48). Suomen kielessä järjestelmällisempi kirjakielen normien kehittäminen ja valitseminen käynnistyi vuoden 1820 tienoilla ja johti niin sanottuun murteiden taisteluun. Sen lisäksi, että tuolloin pohdittiin, kuinka paljon yhteisössä kielimuodossa olisi läntisiä, kuinka paljon itäisiä piirteitä, käytiin keskustelua myös siitä, tuleeko kieltä normittaa ylipäänsä. (Mas. 49.) Se, mitä nykyään pidämme kielellisen intuitiomme ja suomen kielen normien mukaisena, on pitkälti lähtöisin 1800-luvun kielenkehittäjien intuitiosta – nimenomaan niiden kielimiesten, joiden kanta lopulta oli voitokas kussakin väittelyssä. Lähtökohtaisesti on mahdotonta sanoa, mikä keskusteltavana olleista vaihtoehdoista olisi ollut suomen kielelle ”ominaisin”. (Laitinen 2004: 179.)

Kielenohjailun tärkeyttä perustellaan usein sillä, että yhteisö tarvitsee yhteisen, käyttökelpoisen kielen, jota kaikki ymmärtävät ja joka on tasa-arvoinen, kielenkäyttäjän taustasta riippumaton (Rintala 1992: 63; Bartsch 1987: 292; Cameron 1995: 42; demokratiasta kielenohjailuperiaatteena ks. Mantila 2010: 197–198). Muitakin näkemyksiä on esitetty; Suomessa tunnetuin lienee Carl Axel Gottlund, joka 1800-luvun puolimaissa ajoi kaikkien oikeutta saada puhua ja kirjoittaa omalla murteellaan (Lauerma 2004: 152–155). Yleisemmällä tasolla muun muassa Deborah Cameron (1995: 42) on esittänyt, että kielen standardoiminen voi palvella koko kieliyhteisön sijaan ennemminkin hallitsevaa luokkaa vahvistamalla sen kulttuurisia, taloudellisia ja poliittisia etuoikeuksia – näin varmaan onkin esimerkiksi tapauksissa, joissa niin sanotun sivistyneistön kieli omaksutaan standardimuodoksi. Eri näkemyksistä voi olla montaa mieltä, mutta kaikissa on perimmiltään kyse kielenohjailun periaatteista ja ideologioista niiden taustalla.

Kuten edellä mainitsin, puhutulla ja kirjoitetulla kielellä on omat norminsa. Puhutussa kielessä on paljon vaihtelua, kun taas kirjoitettu kieli seuraa standardia eikä siinä ole yhtä paljon sijaa variaatiolle (Mäntynen 1996: 509; ks. myös Milroy & Milroy 2012). Vaikka *normilla* usein viitataan juuri kielenhuollon normeihin, on kuitenkin niin, että tällaisia normeja on lopulta

merkittävästi vähemmän kuin jokapäiväistä kielenkäyttöä ohjaavia, tilanteisia normeja (Karlsson 1995: 164, 169; Mäntynen 1996: 505). Tutkijat ovat havainneet, että kielenohjailun preskriptiivisillä, standardoitua kielimuotoa koskevilla normeilla on paikoin taipumus laajeta käsittämään myös puhutun kielen käyttö (Mäntynen 1996: 510, 516; Piippo 2012: 16). Vaikka standardoitu kielimuoto on arkisessa kielenkäytössä toissijainen, muovaavat sen normit kielellistä tietoisuuttamme ja suhtautumistamme muita kielimuotoja kohtaan – standardikieltä pidetään ikään kuin kielenkäytön mittapuuna (Piippo mp.). Tässä on kyse standardikieli-ideologiasta (ks. esim. Nordlund 2018, Cameron 1995) sekä ilmiöstä, jota kutsutaan kirjoitetun kielen vinoumaksi (engl. *written language bias*) ja joka on vaikuttanut maallikoiden asenteiden ohella myös kielentutkimukseen (ks. Linell 2005). Anne Mäntynen (1996: 516) mukaan kielenhuollon normien painoarvossa – verrattuna kielen luonnollisiin normeihin – on kyse ennen kaikkea näkökulmasta ja arvottamisesta, ei niinkään siitä, että preskriptiiviset normit todella ulotettaisiin koskemaan kaikkea kielenkäyttöä.

Päivi Rintala esitti vuonna 1992 *Sananjalka*-lehdessä kirjakielen normien kolmijaon, joka on jäänyt elämään fennistisessä tutkimuksessa (esim. Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 481). Rintala (1992: 55–56) jaottelee normit niiden alkuperän perusteella kirjakieleen otetuiksi normeiksi, kirjakielelle tehdyiksi normeiksi ja korrektiivisiksi normeiksi. Ensimmäisen ryhmän normeja on käytetty vakiintuneesti ja laajasti jossain kielimuodossa ennen kuin niistä on tullut osa kirjakielen normistoa (mas. 55). Näitä voidaan pitää alkuperältään kielen *luonnollisina* normeina, joita olen jo käsitellyt edellä (s. 23–24). Tähän ryhmään lukeutuva normi on esimerkiksi inessiivin muoto: *tässä talossa* (murteissa esim. *täs talos*). Toisen ryhmän normeja on tarvittu nimenomaan kirjakieleen, koska sillä nähdään olevan tehtäviä, joita muilla kielimuodoilla ei ole. Näitä normeja yhdistää se, että niihin johtaneet polut pystyy yleensä jäljittämään eli normeja on pohdittu kollektiivisesti. Esimerkkeinä tästä ryhmästä mainittakoot lauseenvastikkeita koskevat normit sekä monet oikeinkirjoitukseen liittyvät seikat. (Rintala 1992: 55.) Kolmas normien ryhmä on melko lähellä toista, mutta Rintalan (mp.) mukaan korrektiiviset normit eivät ole välttämättömiä kielen toimintakyvylle. Kumpaakin jälkimmäistä normityyppiä käsitellään kielioppaissa, ja voidaankin puhua *oikeakielisyyssnormeista* (Mäntynen 2003: 15). Korrektiivisissa normeissa voi olla kyse ainakin osin makuasioista – Rintalan (1992: 60) sanoin ”kirjoittajan ja hänen taustayhteisönsä käsitys siitä, millaista kielen tulisi olla”. Huomionarvoista on, että nämä normit voivat olla lähtöisin kielenhuolto-kollektiivista mutta niitä on saattanut myös ilmestyä kielioppaisiin ilman että alkuperä voitaisiin jäljittää (mas. 56). Korrektiivisena normina voi nähdä esimerkiksi sen, että sveti-

sisminä torjuttu tavan adessiivi on pyritty korvaamaan muilla rakenteilla (esim. *kiireellä*-muodon sijaan *kiireesti*; tavan adessiivista Kolehmainen 2003).

Suomen kielen oikeinkirjoitusta ja rakennetta koskevat normit saivat nykymuotonsa melko pitkälti 1800-luvun mittaan ja vakiintuivat viimeistään 1950–60-luvulle tultaessa siten, että vuosisadan jälkipuoliskolla normittamisen tarve väheni selvästi (Kolehmainen 2014: 20, 24). Viime vuosikymmeninä kielenohjailussa on keskitytty ennemminkin normien hienosäätöön ja variaation lisäämiseen kielen todellisen käytön pohjalta sekä esimerkiksi kielen käyttöalojen seuraamiseen (ks. esim. Mantila 2005, Leino & Maamies 2018). 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkupuolella tehty normitustyö loi siis sellaisen perustan, että myöhemmin tarvetta on ollut etupäässä pienille tarkastuksille (Kolehmainen 2014: 347). Voidaankin todeta, että suomen kieli on ollut jo pitkään status quossa kielen standardisaation näkökulmasta.

Vaikka jokaisella kielellä on oma historiallinen, kulttuurinen ja yhteiskunnallinen syntytilanteensa ja taustansa, on eri kielten standardisaatioprosesseista mahdollista löytää yhtäläisyyksiä. Yksi aihepiirin klassikotutkijoista on kielisosiologi Einar Haugen, jonka 1960-luvulla kehittämää ja myöhemmin päivittämää mallia käytetään eri kielten tutkimuksessa edelleen (germaanisiet kielet ks. Deumert & Vandenbussche (toim.) 2003; suomenruotsi ks. Hällström-Reijonen 2012; suomen kieli ks. Kolehmainen 2014: 13–17). Haugenin (1966a, 1966b) kielenohjailumallissa on neljä kohtaa (suomennokset Kolehmainen 2014):

1. kielimuodon valitseminen ja normien luominen
2. normien kodifioiminen
3. normien soveltaminen käytännön kielenhuoltoon
4. normien käyttöön levittäminen.

Haugenin mallin etuna on niin laveus kuin yksityiskohtaisuuskin – se sopii kehykseksi monenlaisten standardisaatioprosessien kuvaukseen (Deumert & Vandenbussche 2003: 4). Ensimmäiseen kohtaan sisältyy standardikielen pohjana toimivan kielimuodon valitseminen, jossa Deumertin ja Vandenbusschen (mts. 5) mukaan useimmiten päädytään eri varieteettien yhdistelmään. Näin tehtiin myös suomen kirjakieltä kehitettäessä (ks. esim. Huumo, Laitinen & Paloposki 2004).⁸

---

⁸ Päivi Rintalan (1992: 56) mukaan suomen kirjakieltä alettiin 1800-luvulla rakentaa murteiden pohjalta ennen kaikkea sen takia, ettei meillä tuolloin ollut suomenkielistä sivistyneistöä, jonka kielimuoto olisi voitu ottaa standardikielen perustaksi. Koska haluttiin tukeutua puhekieleen, murteet olivat ainoa vaihtoehto.

Toisessa vaiheessa normit *kodifoidaan* eli kootaan kirjoihin ja kansiin, kuten kielioppeihin, sanakirjoihin ja kielioppaisiin (ks. edellä s. 21). Tämä auttaa vakiinnuttamaan luodut normit ja valitun standardikielen muodon. (Kolehmainen 2014: 15.) Tämä on myös kieliideologista työtä: kielikäsitykset ja kieleen liittyvät arvot ja asenteet vaikuttavat siihen, millaista kieltä pidetään arvossa ja siten myös siihen, millaista kielimuotoa standardisaatioprosessissa muovataan – pohjimmiltaan kielen ohjailussa ja normittamisessa onkin kyse siitä, mitä milloinkin pidetään hyvänä ja hyväksyttävänä kielenä (Yli-Vakkuri 1980: 93; Mäntynen ym. 2012: 331). 1800-luvulla kansallisromantiikka vauhditti monen kielen kodifikaatioita (Deumert & Vandenbussche 2003: 6) – Suomessa siihen malliin, että standardikielen normit saatiin pitkälti muotoiltua ja vakiinnutettua tuolloin (Kolehmainen 2014: 16).

Kolmas vaihe on standardisaatioprosessissa keskeinen: siinä edellisissä vaiheissa luotuja ja kodifioituja normeja sovelletaan käytäntöön, ja kielenkäyttäjillä on suuri valta. Jos he eivät omaksu valittuja muotoja omaan kieleensä, ne jäävät kuolleeksi kirjaimiksi kirjoihin. (Deumert & Vandenbussche 2003: 7.) Kolehmainen (2014: 16) toteaa, että tämä kohta standardisaation kulussa on se, mikä nykyään yleensä mielletään *kielenhuolloksi*. Tämä ja neljäs kohta ovat sellaisia, joissa tapahtuu liikettä jatkuvasti, ei vain kirjakielen luomisvaiheessa (Hällström-Reijonen 2012: 22).

Neljännessä vaiheessa olemassa olevia normeja mukautetaan vastaamaan nykykielenkäytön tarpeita eli keskitytään pitkälti kielen *funktionaalisuuteen*, käyttökelpoisuuteen. Sanastoon ja tyyliin liittyvät kysymykset ovat usein keskiössä. (Deumert & Vandenbussche 2003: 7.) Kolehmaisen (2014: 17) mukaan tässä vaiheessa pyritään vaikuttamaan niin yksittäisiin kielenkäyttäjiin kuin julkiseen kielenkäyttöön esimerkiksi koulutuksella – Suomen kontekstissa yksi esimerkki tästä on virkakielityö. Oma tutkimusaineistoni sijoittuu standardisaatioprosessin kolmanteen ja neljänteen vaiheeseen, ja mitä lähemmäs nykypäivää tullaan, sitä enemmän keskitytään neljänteen vaiheeseen.

Haugenin teorian soveltamiskelpoisuudesta huolimatta sitä on myös kritisoitu. Haugen (1987: 63) itse on myöntänyt, ettei hänen mallinsa sovellu standardisaatiotoimien toteuttajien vaikuttimien tai ei-kielellisten tavoitteiden kuvaukseen. Toinen Haugenin mallia kohtaan suunnattu kritiikki koskee kielen *destandardisaatiota*, jota ei ole otettu mallissa huomioon. Deumertin ja Vandenbusschen (2003: 10) mukaan destandardisaatiossa on kyse siitä, että standardisaatio kulkee oikeastaan kehää, jossa on sekä koossa pitäviä että hajottavia voimia: standardikieli muotoutuu ja muodostetaan vuosisatojen mittaan paikallisista ja sosiaalisista kielimuodoista, ja ajan oloon tuo standardimuoto taas jakautuu eri varieteetteihin.

Myös suomen kielessä on havaittavissa destandardisaatiota. Sekä vuosikymmeniä kielenhuoltajana toiminut Taru Kolehmainen että Kotimaisten kielten keskuksen entinen johtaja ja pitkän linjan sosiolingvisti Pirkko Nuolijärvi ovat kirjoittaneet kielimuotojen ja kielenkäytön rajojen liukumisesta ja kielenhuollon kentän muuttumisesta. Kolehmaisen (2014: 22–23) mukaan nykyään virallisissakin yhteyksissä käytetään aiempaa enemmän kielimuotoja, joita kielenhuollossa ei perinteisesti ole käsitelty (Kolehmainen itse mainitsee esimerkkinä äidinkielen ylioppilaskokeet, ks. esim. Kolehmainen 2016). Internetin ja sosiaalisen median yleistymisen myötä myös julkisessa kirjoitetussa kielessä näkee entistä arkisempaa kielenkäyttöä; Kolehmainen (2014: 22) toteaa jopa, että ”(harha)käsitys stabiilista, normitetusta kirjakiielestä on murenemassa”. Pirkko Nuolijärvi taas (2018: 383) on tarkastellut verkon keskustelupalstojen kieltä, joka on toki kirjoitettua mutta jossa raja puhutun ja kirjoitetun muodon välillä ei ole jyrkkä. Hän (mp.) arvelee, että kirjoitetun suomen kielen destandardisaatio on näkyvissä esimerkiksi juuri keskustelupalstojen kaltaisilla foorumeilla. Lisäksi Nuolijärvi on todennut yhdessä toisen sosiolingvistin, Johanna Vaattovaaran, kanssa (2011: 73), että suomalaisessa mediakentässä on tätä nykyä esillä kielen eri varieteetteja tavalla, jota ei osattu odottaa aiempien dialektologisten ja sosiolingvististen tutkimusten perusteella. Harri Mantila (2010: 189) on päättellyt, että murteiden ja puhekielen nykyisen näkyvyyden taustalla on auktoriteettien kaatuminen ja individualistisen maailmankuvan yleistyminen. Alueellisuus ja yksilöllisyys ovat kielellisen ilmaston piirteitä, mutta eivät Mantilan (mp.) mukaan uhkaa ainakaan eksplisiittisesti yleiskieltä ja sen normeja. Aineistoni tarjoaa yhden näkökulman tähän muutokseen, sillä Kielitoimiston oppaat on tehty 2010-luvulla, jolloin internet ja sosiaalinen mediakin ovat olleet arkipäivää suurelle osalle kielenkäyttäjistä.

Aineistoani analysoimalla on siis mahdollista saada tietoa siitä, miten kieltä ohjailaan ja ohjeistetaan käyttämään aikakaudella, jolloin kielen standardisaatio on tavallaan saavuttanut huippunsa. Toki tämän 70-vuotisen ajanjakson aikana, joka aineistoni ensimmäisen ja viimeisen oppaan ilmestymisen välillä on kulunut, on ehtinyt kielenkäytön alalla tapahtua monenlaista ja ympäröivä maailmakin on muuttunut hurjaa vauhtia. Samalla myös standardikielen pysyvyyden ajassa voidaan nähdä erilaisia kielenohjailun vaihteita ja periaatteita (suomen kielen osalta ks. esim. Rintala 1998, Sajavaara 2000, Mantila 2010), joiden jälkiä on havaittavissa myös eri vuosikymmenillä julkaistuissa kielioppaissa.

2.2.4 Suomen kielen ohjailun periaatteita

Suomen kielen alalla on joitain klassikkoasemaan nousseita kirjoituksia, joissa tarkastellaan kielenohjailun periaatteita. Jo mainitsemani E. N. Setälän virkaanastujaispuhe vuodelta 1893 (julkaistu painettuna ja laajennettuna ensimmäisen kerran v. 1894) nostetaan usein esiin näistä varhaisimpana – vaikutteita Setälän esittämistä *oikeakielisyysskannoista* on nähtävissä yhä nykyäänkin kielenohjailun kentällä (näin on todennut myös mm. Kolehmainen 2014: 26). Setälän jälkeen seuraavan elämään jääneen näkökulman aiheeseen tarjosi Aarni Penttilä *Virittäjä*-artikkelissaan Oikeakielisyyden periaatteista vuonna 1930. Siinä hän esittelee viisi periaatetta, joiden mukaan normikysymyksiä ratkottiin tuohon aikaan: vakiintuneisuus, johdonmukaisuus, tarkoituksenmukaisuus, esiintymäyleisyys ja aitous. Taru Kolehmainen (2014: 35) mukaan Penttilä on ensimmäinen, joka mainitsee vakiintuneisuuden näin eksplisiittisesti. Päivi Rintala (1998: 62) puolestaan totesi vielä 1990-luvun lopussa Penttilän listauksen olevan yhä seuraamisen arvoinen.

Tuorein kielenohjailuperiaatteiden jaottelu on lähtöisin Harri Mantilalta (2010), joka toimi koko 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen suomen kielen lautakunnan puheenjohtajana. Artikkelissaan hän (2010: 180) mainitsee Setälän ja Penttilän ohella keskeisinä Osmo Ikolan (1951) ja Terho Itkosen (1972) kirjoitukset – kumpikin heistä julkaisi aineistooni kuuluvan kielioppaan myöhemmin urallaan. Ikolan (1951: 291) artikkelissa tärkeään rooliin nousee kieliyhteisön osuus normien hyväksymisessä ja omaksumisessa: ”kieliyhteisön riittävä huomioon ottaminen [on] kaiken menestyksellisen kielenohjailutyön edellytys”. Itkonen (1972: 279) puolestaan paneutuu kielen toimivuuteen ja viestivyyteen sekä käy läpi kielenhuollossa tehtyjä päätöksiä ja normeja niitä kommentoiden: ”ohjaustyössä on yhä enemmän luovuttu lajittelemasta ilmauksia pelkästään ’oikeisiin’ ja ’väärin’ ja samalla otettu niiden käyttökelpoisuus tarkasteltavaksi entistä vaihtelevammista näkökulmista” (ks. myös Kolehmainen 2014: 43). Kielenohjailun periaatteiden ja taustaideologioiden kerrostuneisuudesta kertoo osaltaan se, että Mantila (2010) rakentaa nykykielenohjailun periaatteita näiden alan klassikkotekstien pohjalta.

1990-luku oli suomen kielen ohjailun saralla melko turbulenttia aikaa, sillä noina vuosina käytiin vilkasta keskustelua kielenhuollon periaatteista ja tehtävistä ja silloin ilmestyi monia tätä aihepiiriä käsitteleviä tekstejä (esim. Leino 1989, Paunonen 1996, Mäntynen 1996, Maa-mies & Räikkälä 1997, Rintala 1998, Hiidenmaa 2003). Kuitenkaan varsinaisesti uusia kielenohjailun periaatteita ei julkaistu ennen Mantilan vuoden 2010 artikkelia. Mantilan fennistisen keskustelun sekä norjalaisen Lars Vikørin (2007) jaottelun pohjalta luonnostelemat 2000-luvun

periaatteet⁹ voi jakaa vuorovaikutuksellisiin, demokraattisiin ja identiteettiin liittyviin: Vuorovaikutusperiaatteisiin sisältyy ajatus kielen ilmaisuvarojen jatkuvasta muutoksesta kunkin ajan tarpeiden mukaan sekä kielenkäytön eri tehtävistä ja tilanteisesta vaihtelusta. Demokratiaperiaatteissa olennaista on yksilön vapaus käyttää suomea kaikilla elämänaloilla, minkä vuoksi normit eivät saa olla liian vaikeita, sekä toisaalta se, että yleiskieli kuuluu kaikille eli normeja ei voi päivittää liian nopeasti kielenkäytössä tapahtuneiden muutosten pohjalta. Identiteetti- periaate taas viittaa siihen, että suomi on elävä ja joustava kansalliskieli – näinä aikoina kielikään ei voi eristäytyä, vaan sen on pystyttävä ottamaan vastaan vaikutteita poteroitumisen sijaan, jos se on kielen viestivyydelle ja käyttökelpoisuudelle hyväksi. (Mantila 2010: 195–200.)

En työssäni suoranaisesti syvenny näihin erilaisiin periaateteksteihin, se olkoon toisen tutkimuksen aihe (yhden koosteen on tehnyt Taru Kolehmainen kielenhuollon historiaa käsittelevässä teoksessaan v. 2014). Kuitenkin varsinaisen kielenhuoltotyön taustalta hahmotettavilla periaatteilla ja linjauksilla on suuri rooli siinä, miten kieltä ja sen ilmiöitä lähestytään kielioppaissa eri aikoina. Kunkin ajan arvot, asenteet ja käsitykset näkyvät myös kielenkäytön ohjeissa, eivätkä oppaiden tekijät, vaikka ovatkin kielen asiantuntijoita, ole kieli-ideologioiden ylä- tai ulkopuolella, vaan vallitsevat, monesti ristiriitaisetkin kielikäsitteet vaikuttavat myös heidän tekemiinsä valintoihin. Kieli-ideoita siis rakennetaan ja uusinnetaan esimerkiksi juuri kielioppaiden teossa (Gal & Woolard 1995: 129; Mäntynen 2012: 380). Samalla on syytä muistaa, että kielioppaiden tekstilajin perinteet ja oppaissa esitetyt suositukset eivät ole vain oppaan tekijän ja senaikaisen kielenhuoltoyhteisön luomus, vaan vuosikymmenten yhteisen työn tulosta (diskurssien historiallisuudesta ks. alalukua 2.1). Kuten Setälä (1894: 1–2) itse asian totesi virkaanastujaispuheessaan:

Useimmissa tapauksissa kuitenkin on meillä keskustelu oikeakielisyyssuhteista rajoittunut yksityiskohtiin, jota vastoin näitä asioita verraten harvoin on punnittu yleisemmiltä näkökohdilta, yleisten periaatteiden kannalta. Yleisemmät näkökohdat näkyvät kuitenkin niin sanoakseni yksityiskohtien takaa – –. Kukin yksityinen lausunto oikeakielisyyssasioista edellyttää aina jotakin kantaa noissa suurissa kysymyksissä, joiden ympärillä yksityiset oikeakielisyyssuhteet liikkuvat, nimittäin: millaiseksi on käsitettävä kielentutkimuksen ja kielenkäytännön suhde? sekä: mikä suhde on ja tulee olla kirjakielen ja kansanpuhekielen välillä? (Setälä 1894: 1–2; muotoilut alkup. tekstin mukaisesti.)

---

⁹ Mantila (2010) puhuu artikkelissaan niin kielenohjailun *periaatteista* kuin *taustaideoista* problematisoimatta käsitteitä. Näiden suhde on mielenkiintoa herättävä kysymys, mutta pro gradu -työn ulottumattomissa.

Setälä käytti tämän puheenvuoron pohjustaakseen hahmotelmaansa kolmesta (tai neljästä, ks. jäljempää) suomen kielen oikeakielisyysskannasta.¹⁰ Hänen esittämänsä kaksi kysymystä liittyvät läheisesti näiden kantojen hahmotteluun ja eroihin kantojen välillä. Käyn jaottelun seuraavaksi läpi, mutta ensin on todettava, että Setälän jälkimmäinen kysymys *kirjakielen* ja *kansan puhekielen* välisestä suhteesta on osoittautunut aineistoni näkökulmasta erityisen olennaiseksi (ks. etenkin lukua 5). Annan työssäni erityisesti tilaa juuri Setälän ajatuksille, sillä ne ovat jääneet elämään fennistiikassa (ks. esim. Paunonen 1994, Mantila 2010) ja kaikuja niistä voi havaita kielenohjailussa edelleen.

Aluksi Setälä (1894: 2–4) esittelee ruotsalaisen Adolf Noreenin (1888) omassa työssään käyttämät käsitteet ja nimitykset ja soveltaa niitä sitten siihenastiseen suomen kielen ohjailuun. Setälä (1894: 4–5, 10) nimeää Noreenin *kirjallis-historiallisen kannan* uudelleen *kieliopillisuuskannaksi*, *luonnonhistoriallisen kannan* taas *kansankielisyyskannaksi* ja *järkiperais*en kannan vuorostaan *tarkoituksenmukaisuuskannaksi* (Noreenin ja Setälän esittämät kannat eivät kuitenkaan vastaa tosiaan yksi yhteen, ks. esim. kansankielisyyskannasta Setälä 1894: 10). Näiden ohella Setälä ottaa esille *purismin* eli ”puhtaan” kielen tavoittelun, jota on havaittavissa kaikissa kolmessa oikeakielisyysskannassa (mts. 10, 13, 42). Kunkin kannan käsittelyn yhteydessä hän mainitsee kantaa edustaneita tutkijoita ja kielimiehiä, niin suomalaisia kuin kansainvälisiä.

Setälän ensin mainitsemassa eli kieliopillisuuskannassa keskeisessä roolissa ovat (historiallisen) kielentutkimuksen tulokset, joiden avulla selvitetään kielen ”luonto” ja voidaan muodostaa ”kielenlakeja” (Setälä 1894: 3, 10; Kolehmainen 2014: 26). Oikean ja hyvän kielen perustana on alkuperäisyys: ”se muoto on paras, joka on vähimmin kulunut” (Setälä mts. 7); tämän vuoksi näkemystä on kutsuttu myös *kieliopillis-etymologiseksi kannaksi* (ks. esim. Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 481). Esimerkkinä Setälä (1894: 7) mainitsee muun muassa August Ahlqvistin (ks. Kotikielen Seura 1883: 255) näkemyksen partitiivimuodoista *etelätä* ~ *etelää*, *elämätä* ~ *elämää*; Ahlqvist pitää ensin mainittuja parempana, koska ne ovat vanhempia ja muodoltaan täydellisempiä. Setälä (1894: 19) kritisoi kieliopillisuuskantaa esimerkiksi siitä, että jos kieltä ohjaillaan tämänhetkisten tutkimustulosten perusteella, voi pian jälleen olla tarpeen korjata suuntaa tutkimuksen täydentyessä. Myös kielentutkimuksen itsensä periaatteet muuttuvat ajan mittaan (mts. 20). Kielentutkijan ei Setälän (mts. 23) mukaan ole

---

¹⁰ Setälän jaottelu perustuu ennen kaikkea ruotsalaisen Adolf Noreenin tutkimuksiin. Merkille pantavaa on, että Penttilän (1930: 216) 1930-luvulla esittämien ajatusten perustana toimivat tanskalaisen Otto Jespersenin periaatteet (Kolehmainen 2014: 34) ja Mantila (2010: 181) puolestaan pyrki tekemään tunnetuksi norjalaisen Lars Vikørin tutkimuksia. Suuntauksat tulevat siis muista Pohjoismaista – ovatko taustalla samantyyppiset yhteiskuntarakenteet, samantyyppiset kielenhuoltoelimet, samantyyppiset kielikäsitteet?

tarkoitus säätää kielenlakeja vaan esitellä niitä. Kieliopillisuuskanta on osaltaan vaikuttanut siihen näkemykseen, että kirjakielestä poikkeavat kielimuodot, murteet, ovat ”pilautunutta, rappeutunutta kirjakieltä” (mts. 24).

Toinen Setälän suomalaiseen kielenohjailuun sovittama oikeakielisyysnäkemys on kansankielisyyskanta. Sen mukaan parasta ja puhtainta kieltä on elävä kansankieli, etenkin sellainen, jota ”kansa hyvillä kielipaikoilla puhuu” (Setälä 1894: 10). Kansankielisyyskanta oli esillä erityisesti niin sanotun murteiden taistelun aikaan 1830–1840-luvuilla, ja silloin yhdeksi sen merkittävimmistä puolestapuhujista nousi C. A. Gottlund, jonka toteamus ”kirjuta niin kuin puhutaan! ja puhu niin kuin hoastetaan!” (1831: LXIX) on jäänyt elämään (Setälä 1894: 11; ks. myös Lauerma 2004: 152–155). Kansankielisyyskannassa puhuttua kieltä pidettiin ikään kuin luonnontuotteena, jonka tulee antaa kasvaa mahdollisimman vapaasti – kieltä ei saa *mestaroida*. Parasta kieltä on enemmistön käyttämä eli laajimmalle levinnyt ilmaisutapa. (Setälä 1894: 3.) Setälä (mts. 25) arvosteli kansankielisyyskantaa liiasta uskosta kielen omaan, luonnolliseen kehitykseen: ”Kieli ei suinkaan itse kasva, itse kehity, ihmiset sitä kehittävät ja muuttavat.” Lisäksi kirjakieli ei uudistuisi ajan mukana eikä täyttäisi tehtävänsä sivistyksen kielenä, jos enemmistön kielenkäyttö toimisi aina ohjaavana ja jos kirjakieli saisi sisältää ainesta vain murteista (mts. 28).

Kolmanneksi Setälä esittelee tarkoituksenmukaisuuskannan, jolle hän itsekkin pitkälti kallistuu (1894: 44). Tässä näkemyksessä olennaista on, että paras kielimuoto on sellainen, jonka ”kuulija tarkimmin ja nopeimmin käsittää ja jonka puhuja helpoimmin synnyttää” (mts. 4). Kielen käyttöyhteys on tärkeää ottaa huomioon, ja kannassa näkyy jo ajatus tiedon välittämisen tärkeydestä (Kolehmainen 2014: 28). Tarkoituksenmukaisuuden perusteella ei Setälän (1894: 30) mukaan voida tuomita ilmauksia oikeiksi tai vääriksi, vaan voidaan ainoastaan tarkastella, sopiiko ilmaus tarkoitukseensa vai ei. Setälän (mts. 29; Kolehmainen 2014: 28) voi katsoa olleen aikaansa edellä todetessaan, että myös ilmaukset kuten ”minä en ole lukenut tämän kirjan” on mahdollista ymmärtää oikein, vaikka ne olisivat kieliopin vastaisia. Tarkoituksenmukaisuuskanta jätetään usein pois, kun tarkastellaan 1800-luvun keskeisiä oikeakielisyysnäkemymiä (esim. Paunonen 1994, Mantila 2010). Tämä johtuu siitä, että ajatukset olivat noina aikoina turhan radikaaleja – vuosisadan lopulla suomen kielen ohjailun keskeiseksi periaatteeksi vakiintui kieliopillis-puristinen kanta, joka säilytti asemansa pitkälle 1900-luvun puolelle. Myös kansankielisyyskantaan viitattiin ajoittain. (Paunonen 1992: 174; 1994: 21.)

Oikeakielisyyskannat eivät suinkaan ole täysin erillisiä toisistaan, ja Setälä esittääkin useammassa kohtaa tilanteita, joissa kannat risteävät. Esimerkiksi kieliopillisuus- ja kansan-

kielisyysskannan yhteydestä hän (1894: 10–11) mainitsee monen kieliopillisuuskantaa edustaneen kielimiehen käyttäneen kansankielisiä muotoja lähteenään: muun muassa Ahlqvist vetosi Setälän mukaan paikoitellen siihen, ettei jotain piirrettä esiinny kansankielessä. Myös toisen murteen muotojen suosiminen toisten kustannuksella on Setälän (mts. 24) mielestä merkki siitä, että kansankielisyyskantaan on sekoittunut kieliopillisuuskannan näkemyksiä. Samoin kansankieli on nähty toisaalta kielimuotona, josta ”kielenlait” tuli etsiä, toisaalta kielimuotona, jonka hyväksyttävyyttä saattoi arvioida tutkimusten pohjalta (mts. 13). Nähdäkseni myös Setälä itse (mts. 44) päätyy lopulta ei vain yhden eli tarkoituksenmukaisuuskannan puolelle vaan saa myös jossain määrin vaikutteita kansankielisyyskannasta, sillä hän korostaa kielen kehityksen ja ohjailun välineenä myös käytännön kielenkäyttöä.

Lisäksi, kuten edellä (s. 31) jo totesin, kaikissa kolmessa kannassa on havaittavissa merkkejä purismista. Kieliopillisuuskannan kannattajat halusivat puhdistaa kielestä väärin muodostetut muodot sekä vieraan kielen vaikutuksen, sillä ne eivät olleet ”kielen hengen ja lakien” mukaista. Kansankielisyyskannassa pyrittiin kielestä siivoamaan samoja ilmiöitä, mutta syynä oli rikkaan kansankielen suosiminen – monet vieraat ilmaukset kun tulivat kieleen kirjallisia reittejä eli eivät olleet luonnollisia. (Setälä 1894: 13.) Tarkoituksenmukaisuuskannan näkökulmasta vieraat vaikutteet saattoivat olla kielenkäyttäjille vaikeampia ymmärtää, minkä takia ne tuli korvata omakielisillä vastineilla (mts. 42; Kolehmainen 2014: 29). Kirjoituksen lopussa tulee esiin myös kansallishenkinen näkökulma purismiin, joka on Setälän (1894: 41) mukaan ollut useimmiten kielellisiä näkökohtia painavampi: ”Vieraita sanoja on vastustettu siitä syystä, että ne osottavat riippuvaisuutta vieraasta kansasta, että ne ovat ikäänkuin kansamme köyhyudentodistuksina.”

Setälä itse toteaa virkaanastujaisluennossaan (1894: 13), että tuolloin, 1800-luvun lopulla, oli vallassa kieliopillisuuskannan ja kansankielisyyskannan kompromissi, jossa ensin mainittu kuitenkin vaikutti vahvemmin: ”kielenlait” etsittiin kansankielestä, jonka muotojen hyväksyttävyyttä sai kuitenkin arvioida tutkimuksen pohjalta. Kuten edellä kerroin, Paunosen (1994: 21) mukaan johtavaksi periaatteeksi vakiintui noihin aikoihin kieliopillis-puristinen kanta, jossa ihanteena pidettiin kielen alkuperäistä järjestelmää, johon voitiin päästä vertailemalla murteita. Tämä näkemys toi mukanaan ajatuksen siitä, että kielen ilmaukset voidaan jakaa oikeisiin ja väärin (Paunonen 1996: 545) – ajatuksen, joka näkyy ainakin niin sanottujen maallikoiden kielenkäytössä edelleen.

Suomessa monien muiden maiden tavoin purismi on yhdistynyt kansallisromantiikkaan ja näkynyt kielenhuoltotyössä aina 1980-luvulle asti, mutta samalla voidaan todeta, ettei tšekäläinen purismi ole kuitenkaan edustanut jyrkintä mahdollista linjaa (Mantila 2010: 187;

Rintala 1998: 55). Suomalaisen purismin historiaa ja roolia tutkinut Päivi Rintala (mas. 54) on esittänyt, että meillä purismin aikakautta elettiin vahvasti kansallisen heräämisen ja kirjakielen kehittämisen aikaan 1800-luvulla, mutta myös 1930-luvulla, jolloin melko vastikään itsenäistyneessä maassamme käytiin kielitaistelua suomen ja ruotsin välillä (ns. aitosuomalaisuus; ks. myös Paunonen 1996: 548).

Useimmiten purismilla tarkoitetaan muiden kielten vaikutuksen vieromista, mutta purismia on ulkoisen eli *ksenofobisen* ohella myös sisäistä. Sisäisen purismin voi jakaa ajallisesta ja yhteiskunnallisesta näkökulmasta neljään: *arkaisoivaan* ja *reformistiseen* sekä *elitistiseen* ja *etnografiseen*. Ensin mainitut liittyvät siihen, miten kielen historiaan ja vaihteluun suhtaudutaan – halutaanko kieli säilyttää mahdollisimman muuttumattomana vai arvostetaanko uudistumista. Jälkimmäiset kuvaavat asennoitumista kielen varieteetteja kohtaan: torjutaanko vai korostetaanko esimerkiksi murteellisuuksia. (Sajavaara 2000: 97; Thomas 1991: 76–81.) Paula Sajavaaran (2000: 97) mukaan suomalaista purismia voi pitää motiiveiltaan ja tavoitteiltaan ennen kaikkea ksenofobisena (ruotsia ja sittemmin englantia kohtaan), mutta myös arkaisoivana, etnografisena ja reformistisena. Lisäksi elitistinen purismi vaikutti kieliilmastoon entisaikoina (mp.). Arkaisoiva ja elitistinen kanta ovat läsnä silloin, kun pysyvänä pidettyä kirjoitettua kieltä ja menneisyyden kielenkäyttöä arvostetaan ja kunkin ajan puhuttu kieli taas nähdään rappeutuneena. Menneisyyden ihannointi on näkynyt suomen kielen ohjailussa etenkin kieliopillisuuskannassa, mutta samalla myös – eri näkökulmasta – kansankielisyyskannassa: etenkin melko eristyksissä eläneiden puhujien kieltä on arvostettu. Tässä näkyy myös etnografisen purismin piirteitä. Reformistisuutta puolestaan on havaittavissa, kun kirjakieltä halutaan kehittää ja uudistaa, vaikkapa kansankielestä ammentaen. (Mas. 98–100.)

Kansallisromanttinen ideologia on siis näkynyt usealla tavalla suomen kielen ohjailussa. Ensinnäkin se on johtanut kirjakielen erityisasemaan, sillä romantiikan ajatusten mukaan kirjakieli on historiallisen kehityksen huipulla ja murteet sen jonkinlaisia esimuotoja. Toiseksi kansallisromantiikka on ajanut nimenomaan kansankielen arvostusta – etenkin Suomessa, jossa vanhaa kirjakieltä, pipliasuomea, haluttiin uudistaa, mutta jossa ei ollut vanhastaan suomenkielistä sivistyneistöä, jonka kielestä olisi voinut ammentaa kehitystyössä. Murteita on pidetty loputtomana lähteenä, jonka aineksilla monipuolistaa yleiskieltä. (Mantila 2010: 187; Rintala 1998: 51–53.) Tämä kaksijakoisuus, yhtäältä kirjakielen ensisijaisuus ja toisaalta murteiden arvostus, näkyy myös aineistossani – siitä huolimatta, että oppaat on tehty vuosikymmeniä tai jopa lähemmäs pari vuosisataa varsinaisen kansallisen heräämisen kauden jälkeen. 1800-luvulla rakennettiin pohja nyky-yleiskielen normeille mutta myös tietynlaisille tavoille puhua kielestä (Nordlund 2004: 289).

3 AINEISTO JA MENETELMÄ

Kuten edellä luvussa 1 kerron, tutkimukseni aineisto koostuu E. A. Saarimaan *Kielenoppaasta* (1947), Osmo Ikolan toimittamasta *Suomen kielen käsikirjasta* (1968), Terho Itkosen *Kielioppaasta* (1982) sekä Kotimaisten kielten keskuksen julkaisemista *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaasta* (2017) ja *Kielitoimiston kielioppioppaasta* (2017). Käytän vanhemmista oppaista ensimmäisiä painoksia, mutta Kielitoimiston oppaista sain käsiini sähköiset versiot uusimmista painoksista, joita olen käyttänyt aineiston käsittelyn helpottamiseksi. Esittelen oppaita ja niiden asemaa suomen kielen huollon kentällä tarkemmin alaluvussa 3.1. Alaluvussa 3.2 käyn läpi tekemäni analyysin vaiheet.

3.1 Aineisto

Rajatessani tutkimusaineistoa olen lähtenyt siitä, että valitsemani viisi teosta¹¹ edustavat samaa tekstilajia, kieliopasta. Tämä on ollut yksi aineiston kokoamisen kriteereistä. Toiseksi olen kiinnittänyt huomiota siihen, että oppaat ovat ilmestyneet eri vuosikymmenillä: 1940-, 1960-, 1980- ja 2010-luvulla. Analyysin kannalta on hedelmällistä, että teokset ovat eri-ikäisiä ja kuvastavat siten omaa aikaansa sekä tarjoavat samalla mahdollisuuden havainnoida ajallista muutosta ja ympäröivän yhteiskunnan vaikutusta siihen, millaisena kielenohjailu kulloinkin on oppaissa näyttäytynyt. Kolmas kriteeri on ollut, että tarkastelemani kielioppaat ovat olleet tai ovat nykyään merkittävässä asemassa kielenhuollon keskeisinä apuvälineinä ja että niiden tarkoituksena on (ollut) kertoa kielenkäytön suosituksista myös maallikoille¹². Merkkinä teosten painoarvosta voi pitää muun muassa painosmääriä ja kielitieteellisissä lehdissä julkaistuja arvioita. Esimerkiksi Terho Itkosen *Kielioppaasta*¹³ on otettu useita painoksia, ja sitä myydään vielä nykypäivänäkin uudistettuna *Uuden kielioppaan* nimellä (lisää teosten painosmääristä, suosiosta yms. seuraavassa). Kaikki aineistoni oppaat on arvioitu vähintään joko *Virittäjässä* tai *Sananjalassa*, joissain tapauksessa kummassakin fennistiikan keskeisessä tiedejulkaisussa. Esittelen seuraavaksi kunkin oppaan sekä valotan teosten saamaa vastaanottoa

---

¹¹ Kielitoimiston oppaiden voi ajatella täydentävän toisiaan, sillä *Kielioppioppaassa* ei ole oikeinkirjoitusohjeita eikä *Oikeinkirjoitusoppaassa* varsinaisesti käsitellä kielioppia. Olen kuitenkin tarkastellut teoksia pitkälti erikseen.

¹² Oppaiden alkusanoissa ja johdannoissa mainitaan yleisellä tasolla *kielenkäyttäjät, yleiskielen käyttäjät, suuri yleisö* tai *kaikki kirjoittajat*. Saarimaan *Kielenopas* on ainut, jossa ei viitata teoksen kohderyhmään – ei siis toisaalta myöskään rajata ketään ulkopuolelle.

¹³ Huomionarvoista on sekin, että Saarimaan ja Itkosen teosten nimeksi on annettu lajia kuvaava yleissana, *kielenopas* ~ *kieliopas* (KS s. v. *kieliopas*); ikään kuin niissä olisi kaikki, mitä kielenkäytön oppaalta voi odottaa.

ja niiden asemaa. Olen merkinnyt kunkin oppaan nimen tai ilmestymisvuoden perään selvyyden ja vertailun vuoksi tiedon siitä, kuinka monta sivua oppaasta on mukana aineistossani.¹⁴

Aineistoni vanhin opas, E. A. Saarimaan *Kielenopas* (1947; 276 sivua) oli ilmestyessään siihen mennessä tehdyistä laajin ja runsain (Airila 1947: 293). Oppaassa on alkusanojen jälkeen seuraavat osat: Äänneopillista, Sanaopillista, Oikeinkirjoitusoppia, Lauseopillista ja Sanastohuomautuksia.¹⁵ *Kielenoppaasta* otettiin 1960-luvun puoliväliin mennessä kuusi painosta, joista kolmannessa (1955) kirjoittaja tasoitteli näkemyksiään teoksen saaman kritiikin vuoksi (arvostelusta ks. seuraava kappale). Saarimaan kuoleman jälkeen Paavo Pulkkinen toimitti teoksesta ajantasaisen, seitsemännen painoksen (1967). (Kolehmainen 2014: 135.) Tämän jälkeen julkaistiin vielä kahdeksas painos vuonna 1971. *Kielenopas* on edeltäjänsä, *Huonoa ja hyvää suomea* -oppaan (1930), ajanmukaistettu ja täydennetty laitos. Kielenhuollon historiaa tutkinut Taru Kolehmainen (2014: 175) on todennut, että suurin osa nykypäivänäkin käytössä olevista kielenkäytön ohjeista perustuu Saarimaan oppaisiin, sillä niillä oli keskeinen asema kielenhuollon lähteinä useita vuosikymmeniä ja moni siten kielenkäyttäjä ehti saada oppinsa Saarimalta: ”*Kielenoppaalla* on siis ollut vahvempi vaikutus kuin millään muulla kielioppaalla kielenhuollon ohjeiden levittämisessä – ja siinä yleisessä käsityksessä kielenhuollosta, että on ’huonoa ja hyvää suomea’” (Kolehmainen 2014: 135). Teoksen merkitys näkyy myös toisaalla: 1980-luvulla julkaistuissa Itkosen *Kieliopasta* käsittelevissä arvioissa Saarimaan *Kielenopas* (lähes kaima siis) mainitaan alan klassikkona (*Virittäjässä* Savijärvi 1983: 540; *Sananjalassa* Vartiainen 1984: 197).

Pian *Kielenoppaan* ensimmäisen painoksen ilmestymisen jälkeen Lauri Kettunen julkaisi oman oppaansa *Hyvää vapaata suomea* (1949), joka on oikeastaan Saarimaan teoksen vasta-opas. Kettunen itse (1949: V) sanoo saman aika lailla suoraan teoksensa alkusanoissa:

Tämän kirjan nimi on ollut valmiina liki kaksikymmentä vuotta eli siitä saakka, kun ilmestyi maist. E. A. Saarimaan ’Hyvää ja huonoa suomea’ [sic]. Vasta kesällä 1947, luettuani saman tekijän juuri ilmestyneen ’Kielenoppaan’, jossa yhtenä on entistä ahdistavampaa kielen kahlitsemista, näytti olevan pakko vihdoinkin ryhtyä aikaansaamaan jotakin vastapainoksi (Kettunen 1949: V; harvennukset Kettusen).

---

¹⁴ Sivumäärän olen laskenut leipätekstistä, ja se sisältää mahdollisen esipuheen ja johdannon. Lisäksi kaikissa oppaissa on jonkinlainen hakemisto, mutta olen rajannut ne pois tarkastelusta.

¹⁵ Harri Mantilan (2010: 181) mukaan kielenhuollon perinteiset alat ovat oikeinkirjoitus ja kielen rakenne. *Kielenoppaassa* on niitä käsittelevien osien lisäksi oma luku sanaston (esim. käännöslainojen) käsittelyä varten.

Kettusen opas jäi kuitenkin selvästi *Kielenoppaan* varjoon. Keskeinen syy lienee se, että *Hyvää vapaata suomea* keskittyy Saarimaan oppaan ruotimiseen, mikä tekee siitä hankalan käyttää (Kolehmainen 2014: 133). Tapauksen taustalla oli kuitenkin suurempia kiistoja esimerkiksi kielenohjailun periaatteista ja suomen kielen huollon väitetystä ”länsisuomalaisesta” sisäpiiristä (mts. 109). Kettusen vastaisku ei siis ollut yllättävä, sillä hän oli 1930–40-luvuilla vastustanut useaan otteeseen Saarimaan ja Lauri Hakulisen ”puhdaskielisyysintoa” ja yleisemmin myös liian pedanttia kielen sääntelyä (mts. 40). Lopulta keskustelua käytiin sanomalehdissä asti (mts. 134), mutta Kettusen manifesti ei riittänyt horjuttamaan *Kielenoppaan* asemaa. Taru Kolehmainen (mp.) mukaan Kettusen oppaassa on kuitenkin myös ansionsa, jotka ymmärrettiin vasta myöhemmin. Lisäksi kritiikki ja keskustelu ohjasivat Saarimaan lieventämään näkemyksiään *Kielenoppaan* kolmannessa painoksessa (Kolehmainen 2014: 135).

Vasta vuonna 1968 julkaistu *Suomen kielen käsikirja* haastoi *Kielenoppaan* aseman. Tätä Osmo Ikolan toimittamaa teosta on pidetty seuraavana merkittävänä kielioppaana Saarimaan oppaan jälkeen (Kolehmainen 2014: 175). *Suomen kielen käsikirja* eroaa muusta aineistostani siinä, että se sisältää kaikkiaan seitsemän osaa, joilla on eri kirjoittajat, sekä kuusi sanastoa tai luetteloa (mm. paikannimistä, etymologioista ja lyhenteistä). Suomen kieltä eri näkökulmista käsittelevien osien tarkoituksena on ”saada aikaan suuren yleisön käyttöön soveltuva teos, jossa on samojen kansien välissä sekä kohtuullinen annos kieltämme koskevaa yleisivistävää tietoa että tärkeimmät kielenkäyttäjän tarvitsemat käytännön apuneuvot” (Ikola 1968: 5). Otin tutkielmaani varten tarkasteltavaksi ainoastaan Ikolan kirjoittaman osan Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas.¹⁶ Siihen kuuluvat osiot Äänneoppi, Sanaoppi, Oikeinkirjoitusoppi ja Lauseoppi (yht. 212 sivua). Ikolan osuus on kirjan laajin ja vastaa kattavuudeltaan muita tarkastelemiani oppaita – onhan osan nimeksikin annettu *opas*. Käsikirjan esipuheessa Ikola (1968: 5) kertoo Päivi Rintalan kirjoittaman osan Tyyliopin perusteita täydentävän kielioppi- ja oikeakielisyysosaa; päädyin kuitenkin jättämään tyyliopin tarkastelun ulkopuolelle, koska se eroaa muusta aineistostani merkittävästi.

Muista tutkimistani oppaista poikkeaa myös se, että ainoastaan teoksen ensimmäinen painos ilmestyi *Suomen kielen käsikirjan* nimellä – vuoden 1971 toisesta painoksesta eteenpäin opas on tunnettu *Nykysuomen käsikirjana*, johon tehtiin melko huomattaviakin muutoksia: Teos ”pyrkii täyttämään ne esitetyt toivomukset, joiden mukaan Suomen kielen käsikirjasta pitäisi saada kooltaan pienempi ja keskitetyemmin tavallista kielenkäyttäjää palveleva laitos” (1971:

---

¹⁶ Käytän työssäni koko teoksen nimeä, mutta viittaatan sillä siis tähän osaan.

5.) Ikolan kirjoittama Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas on siirretty kirjan alkuun. Se sisältää samat neljä osiota kuin aiemmin ja on suunnilleen samanpituisen (yli 200 sivua). *Nykysuomen käsikirjasta* otettiin päivittämisen jälkeen kaikkiaan 11 painosta, joista viimeinen vuonna 1992, minkä ohella se sai vielä vuosituhaten vaihteessa supistetun seuraajan ensin nimellä *Pieni nykysuomen opas* (2000) ja sitten nimellä *Nykysuomen opas* (2001, neljäs painos 2005). Nämä kaksi teosta ovat ainoastaan Ikolan nimissä ja vastaavat pitkälti Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas -osaa *Suomen kielen käsikirjassa*. 1960-luvulla hahmoteltu jaottelu ja sisältökin oli siis kelpo vielä yli 30 vuotta myöhemmin (päivitettyinä toki).

Suomen kielen käsikirjan jälkeen meni jälleen lähes 15 vuotta ennen seuraavaa suurta opaskirjaa, jonka nimi on ei enempää eikä vähempää kuin *Kieliopas* (1982; 92 sivua). Tämä Terho Itkosen teos on aineistossani Saarimaan oppaan lisäksi ainut vain yhden henkilön kokoama – tosin myöskään Osmo Ikolan osuudella *Suomen kielen käsikirjasta* ei ole muita kirjoittajia. Itkosen muistokirjoituksen laatinut Heikki Leskinen (1998: 254) kertoo *Kielioppaan* olleen Itkosen uran painavin saavutus, josta sukeutui pian alan perusteos. Oppaaseen sisältyvät alkusanojen ja lyhyen johdannon lisäksi osat Oikeinkirjoitusoppia, Taivutusoppia, Lauseoppia ja Hakemisto. Viimeksi mainittu erottaa teoksen muista aineistoni oppaista, sillä se on mittava, monisatasivuinen:

Useimmista tähänastisista kielenkäytön ohjekirjoista ”Kieliopas” eroaa siinä, että se on tehty mahdollisimman hakuteosmaiseksi. Sellaisia kielenkäytön aloja, joita ei helposti voi esittää hakusanojen kohdalla, ovat suuri osa oikeinkirjoitus- ja taivutusoppia ja pääosa lauseoppia. Siksi niitä koskevat ohjeet on koottu erityiseksi tekstiosaksi, joka edeltää aakkosellista hakemisto-osaa. (Itkonen 1982: 10.)

Päädyin lopulta jättämään hakemiston pois työstäni, sillä sen läpikäyminen olisi ollut ajankäytön kannalta ylivoimaista (se on lähes 400 sivua pitkä ja sanakirjamainen eli sisältää mm. sanojen määritelmiä, kirjoitusasuohjeita ja tyyli-merkintöjä). *Kielioppaasta* on otettu kaikkiaan kuusi painosta (viimeinen vuonna 1997), ja sitä myydään vielä nykypäivänäkin Sari Maamiehen ajantasaistamana nimellä *Uusi kieliopas* (1. painos v. 2000, uusin v. 2011). Maamies (Itkonen & Maamies 2000: 7) kertoo *Uuden kielioppaan* olevan Terho Itkosen teos, vaikkei Itkonen enää ollutkaan uudistamassa sitä. Esimerkiksi oppaan rakenne ja perusaineisto ovat edelleen Itkosen jäljiltä. *Uuden kielioppaan* rinnalla on julkaistu jopa tehtäväkirja (Ventelä, Kesseli & Eronen 2007).

Aineistoni tuoreimmat oppaat (vuodelta 2017) ovat *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* (261 sivua), jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 2007 eli 25 vuotta Itkosen *Kielioppaan*

jälkeen, sekä *Kielitoimiston kielioppiopas* (380 sivua), joka julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 2015.¹⁷ *Oikeinkirjoitusoppaasta* on tähän mennessä otettu kolmetoista painosta ja *Kielioppioppaasta* neljä (molemmista on tekeillä uudet painokset; Riitta Korhonen, sähköpostiviesti 6.11.2020). Kumpaakaan opasta ei ole sellaisenaan saatavilla verkossa, mutta niiden keskeiset sisällöt on koottu kaikille avoimeen Kielitoimiston ohjepankki -tietokantaan. Sähköinen 2000-luku tuo kiinnostavan lisänsä, sillä ohjepankissa myös oppaista saatuja sisältöjä on mahdollista päivittää jatkuvasti muun muassa lisäämällä esimerkkejä ja selkeyttämällä ohjeistavia tekstejä. En kuitenkaan tutkielmassani perehdy ohjepankin sisältöihin. Näillä Kielitoimiston julkaisuilla on monta tekijää, eikä oppaissa eritellä, kuka on kirjoittanut minkäkin osan (toisin kuin *Suomen kielen käsikirjassa*). Usein tällainen erottelu ei edes ole mahdollista. *Oikeinkirjoitusoppaan* toimitukseen kuuluu viisi Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) kielenhuolto-osaston työntekijää, lisäksi muita kirjoittajia on kymmenen ja he ovat kaikki olleet Kotuksessa töissä. *Kielioppioppaan* toimituksen muodostavat Kotuksen kielenhuoltajat Riitta Korhonen ja Sari Maamies, lisäksi muita kotuslaisia kirjoittajia on seitsemän.

Otin Kielitoimiston oppaista tutkittavaksi molemmat, koska ne muodostavat yhdessä samankaltaisen kokonaisuuden kuin muissa oppaissa on (kaikissa vanhemmissa oppaissa on erikseen esim. oikeinkirjoitusta käsittelevä osio, jota ei ole *Kielioppioppaassa*). *Oikeinkirjoitusopas* sisältää alkusanojen ja johdannon ohella useampisivuisen opastuksen kirjan merkintätapoihin sekä osan Oikeinkirjoitus a:sta ä:hän, joka on teoksen runko. Oikeinkirjoitusohjeet esitetään aakkosjärjestyksessä aakkosista ät-merkkiin. *Kielioppiopas* puolestaan sisältää lyhyiden alkusanojen ohella noin 15-sivuisen johdannon, jossa käydään läpi teoksen keskeisiä käsitteitä (mm. *yleiskieli, asiatyyli, normi*) ja periaatteita sekä opastetaan kirjan lukemiseen ja käyttöön. Johdantoa seuraavat osat

- Yhdyssanan muoto
- Taivutustyyppejä
- Sanan sijamuoto lauseessa
- Yksikkö, monikko ja muu mukautuminen
- *Tehdään määrättyyn aikaan*: passiivi ja muut rakenteet, joissa ei paljasteta tekijää
- *Tehdessä-, tehdäkseen-, tehden- ja tekevän-*rakenteet: lauseenvastikkeita ja määritteitä

---

¹⁷ Lienee kuitenkin syytä korostaa, että 1900- ja 2000-luvuilla on ilmestynyt myös muita kielenkäytön oppaita. Yksi uudemmista on Katariina Iisan, Hannu Oittisen ja Aino Piehlin *Kielenhuollon käsikirja* (viimeisin painos vuodelta 2012). Valitsin 2000-lukua edustamaan kuitenkin Kielitoimiston oppaat, jotka tekijätahonsa vuoksi saanevat erityistä painoarvoa. Lisäksi niiden myötä aineistossani on teoksia, joilla on laajahko toimittajakunta. Tämä tarjoaa kiinnostavan vastapainon ns. yhden miehen oppaille.

- Pronominit ja omistusliite
- Konjunktiot ja *-kin/-kaan*-liite
- Peräkkäisten lauseiden yhteisiä jäseniä
- Vertailun muotoja ja tapoja
- Aikamuotoja ja ajanilmauksia
- Toisto: tarpeellista vai häiritsevää?
- Sanajärjestys
- Kohteliaisuuden ilmaiseminen kehotuksissa ja pyynnöissä.

Nämä *Kielitoimiston kielioppioppaassa* käsiteltävät aihepiirit perustuvat ennen kaikkea oppaan tekijöiden kielineuvonnassa kartuttamaan kokemukseen siitä, minkätyyppiset asiat mieltäytyvät kielenkäyttäjii 2000-luvulla (Riitta Korhonen, suullinen tieto 25.9.2020). Kuten jo edellä totesin, otan Kielitoimiston oppaiden toisiaan täydentävän luonteen huomioon havaintoja analysoidessani, mutta samalla tarkastelen oppaita pitkälti erillään toisistaan. Kielitoimiston oppaista ei tietenkään voi nähdä samalla tavalla kuin vanhoista, millaisen aseman ne lopulta saavuttavat, mutta tulevaa statusta voi peilata siihen, ettei oppailla tällä hetkellä ole juurikaan haastajia, sekä siihen, että niiden julkaisija on Kotimaisten kielten keskus, jonka laissa säädettyinä tehtävänä on muun muassa suomen kielen huolto ja neuvonta (laki Kotimaisten kielten keskuksista, 3. §), eikä maassamme siten ole toista vastaavassa asemassa olevaa tahoa. Vaikken syvenny työssäni esimerkiksi oppaiden kirjoittajien asemaan kielenhuolto-kollektiivissa tai heidän työtään ohjaaviin periaatteisiin vaan keskityn teksteihin, mainittakoon tässä yhteydessä kuitenkin, että osa myös yksittäisten kielenhuoltajien kokoamien oppaiden vaikutusvaltaa on heidän auktoriteettinsa omana aikanaan ja osin myös sen jälkeen. Paula Sajavaara (2000: 70) onkin todennut, että oikeakielisuus ja kielenhuolto on totuttu yhdistämään kollektiivisen kielenhuoltoelimen ohella tunnettuihin kielimiehiin (keskeisistä kielioppaista yksittäisten kielimiesten luomuksina ks. Ontermaa 2003: 53).

3.2 Analyysin vaiheet

Kuten esitin johdannossa, työni tavoitteena on hahmotella kuvaa siitä, millaisia kielenkäytön muotoja kielioppaissa esiintyy, miten noihin muotoihin suhtaudutaan ja millaisia kieli-ideologioita niiden taustalta paljastuu. Ideologiat näkyvät teksteissä, mutta niitä ei useimmiten voi nähdä suoraan, vaan kielenkäytön taustalla olevat käsitykset vaikuttavat ensisijaisesti tekstin tekijän kielellisiin valintoihin (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479; Kalliokoski 1996; ks. myös alalukua 2.1). Jotta voi hahmottaa kielenhuollon ohjeiden taustalla

vaikuttavia kieli-ideologioita, on siis tutkittava kielioppaita, joihin nuo ohjeet on koottu, ja oppaissa rakentuvia merkityksiä. Tässä työkaluna toimivat teksti- ja diskurssianalyysi. Keskeinen on ajatus siitä, että aineistosta löytyviä merkityksiä tulee analysoida suhteessa ympäröivään kontekstiin ja sosiaaliseen toimintaan (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 253). Diskurssianalyysissä tarkastellaan paitsi kielellisiä keinoja myös sitä, millaisia merkityksiä niillä rakennetaan ja mitä siitä seuraa sekä millaista toimintaa merkitysten rakentumisen taustalla ja toisaalta myös tuloksena on (mp.). On siis tarkasteltava oppaissa tehtyjä kieliopillisia ja semanttisia valintoja, kuten sanoja ja ilmauksia, modaalisuutta ja metaforisuutta, sekä sitä, millaisia merkityksiä ja sävyjä (esim. affektisuutta) ne synnyttävät ja mitä valinnat kertovat tutkimastani ilmiöstä (mts. 314).

Olen edennyt työssäni aineistolähtöisesti: oppaista tekemäni havainnot ovat ohjanneet tutkimusta eteenpäin ja auttaneet fokusoimaan siihen, mikä juuri tästä aineistosta nousee juuri tästä näkökulmasta esiin. Olen poiminut oppaista mukaan sellaiset ilmaukset, joissa on nimetty, luokiteltu ja luonnehdittu kieltä. Tällä tavalla olen saanut haaviini myös paljon muita ilmauksia kuin perinteisesti kielimuodoiksi käsitettyjä; annan näistä esimerkkejä hieman jäljempänä. Kuten totesin alaluvussa 2.1, kun oppaissa tuotetaan kuvauksia kielestä, samalla myös rakennetaan kielimuotoja ja kielenkäyttöä. Tarkastelemalla oppaissa tehtyjä valintoja syntyy kuva siitä, mitä kielenhuollon oppaissa on pidetty relevanttina nimetä ja kuvata – analyysin on siis tarkoitus tavoittaa jotakin aineistolle ja tutkimuskohteelle ominaista (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 242). Samalla aineiston avulla pyritään saamaan käsitys jostain laajemmasta ilmiöstä, tässä tapauksessa valaisemaan kielioppaiden taustalla vaikuttavia ideologioita (mp.; vrt. Ontermä 2003).

Tutkimukseni on ensisijaisesti laadullinen kuten diskurssintutkimuksen kenttään kuuluvat tutkimukset ovat. Pyrin siis ennen kaikkea kuvaamaan ja selittämään tarkastelemani ilmiön laatua, enkä niinkään keskity esimerkiksi yleisyyteen eli määrällisiin havaintoihin vaan käytän niitä apuvälineenä. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 210.) Olennaisinta ei ole se, kuinka usein jokin kielimuodon nimitys toistuu aineistossani, vaan se, millaisia merkityksiä niillä synnytetään, miten ja miksi niitä ylipäätään on tarpeen mainita. Kuitenkin, ryhmiteltyäni aineistosta poimimiani esiintymiä, olen rajannut tutkimuksen valokeilaa määrällisin keinoin eli kiinnittämällä huomiota siihen, millaiset ilmaukset ovat oppaissa tavallisia, millaiset harvinaisempia (niin aineistossa kokonaisuutena kuin kussakin oppaassa) ja kuinka paljon erilaisia kielimuotoon tai kielenkäyttöön viittaavia ilmauksia teoksissa kaikkiaan on – esimerkiksi onko kielimuotojen kirjo erilaajuinen eri aikoina. Tarkastelen aineistoa tästä näkökulmasta analyysiluvussa 4 ja keskityn ennen kaikkea oppaiden tavallisimpiin ilmauksiin, joihin luon myös

kvalitatiivisen silmäyksen. Päädyin syventymään juuri käytetyimpiin ilmauksiin siksi, että näen toistuvuudella olevan merkitystä: ensinnäkin jokin kielimuoto on jostain syystä tarpeen mainita oppaassa useita kertoja, toiseksi toistuvat ilmaukset jäänevät vahvemmin lukijoiden mieleen (esim. siltä kannalta, millainen suhtautuminen vaikkapa puhuttua kieltä kohtaan oppaasta välittyy). On siis tärkeää selvittää, mistä on tarve puhua kielioppaissa usein, mistä harvemmin.

Käytännössä olen edennyt niin, että kävin ensin joko koko oppaan tai tietyn osion (aineiston rajauksesta ks. edell. alalukua) läpi silmäillen ja poimin kustakin oppaasta kielimuotoihin, tyyliin, käyttöyhteyksiin, kielenkäytön tapoihin ja muihin vastaaviin viittaavat ilmaukset välittömine tekstiyhteyksineen. Sen jälkeen kävin läpi nämä esiintymät opas kerrallaan ja ryhmittelin niitä sen mukaan, mitä voi pitää kielimuotojen nimityksinä, mitkä taas viittaavat enemmän tyyliin ja niin edelleen. Lisäksi kokosin kaikki löytämäni ilmaukset yhteen, lajittelin ne opaskohtaisesti ja laskin kunkin ilmauksen esiintymiskerrat. Tästä on ollut suuri apu aineiston sisältämän variaation tarkastelussa. Kaikki esiintymät sisältävän koosteen ohella tein myös toisen, johon keräsin kunkin oppaan kymmenen käytetyintä ilmausta, minkä jälkeen rajasin joukon edelleen viiteen tavallisimpaan muotoon. Näillä keinoin tekemiäni havaintoja käsittelemän analyysiluvussa 4.

Viimeistään aineistoa käsitellessäni ymmärsin, ettei *kielimuoto* ole yksiselitteinen käsite. Poimin mukaan erilaisia ilmauksia laidasta laitaan, ja rajanveto oli vaikeaa (ks. esim. 1–5). Kielenkäytön muotojen absoluuttista opaskohtaista lukumäärää ei siis ole mahdollista laskea, koska ilmausten luokittelu on subjektiivista – miten esimerkiksi erilaiset tekstilajit eroavat tarkastelemistani ilmauksista? Toisaalta rajaus sen suhteen, mikä lopulta luetaan kielimuodoksi ja mikä ei, ei ole tämän työn ydinkysymys, vaan kaikki keräämäni esiintymät ovat kasvattaneet ymmärrystä aineistostani ja tutkimastani ilmiöstä, rakentaneet kokonaiskuvaa ja käsitystä siitä, millaisia kielenkäytön ilmauksia oppaissa on valittu käyttää (*hermeneuttisesta kehästä* eli tutkijan ymmärryksen lisääntymisestä prosessin edetessä ks. Pietikäinen & Mäntynen 2019: 216–217). Tässä näkyy laadullisen tutkimuksen luonne. Kuten mainitsin, jotkin ilmaukset ovat kuitenkin analyysini kannalta keskeisempiä kuin toiset ja tällaiset olen saanut esiin osin kvantitatiivisin keinoin. Poimin esimerkkeihin 1–5 erilaisia kielenkäytön muotojen esiintymiä havainnollistukseksi aineistoni kirjavuudesta:

- (1) Kielenopas (1947): *kirjakieli, nykysuomi, kansanmurteet, normaaliproosa, käännöskieli, virastokieli, hengellinen tyyli, yleinen kielenkäyttö*
- (2) Suomen kielen käsikirja (1968): *yleiskieli, huolimaton puhekieli, murteet, arkipuhe, kirjoitettu kieli, paperikieli, asiatyyli, epävirallisemmat yhteydet*

- (3) *Kieliopas (1982): hyvä yleiskieli, aluepuhekieli, viljeltyyn keskustelu, erityisalojen kielenkäyttö, lehtikieli, tavallinen yleiskielinen esitys, normaaliteksti*
- (4) *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas (2017): suomen yleiskieli, puhuttu kieli, lakitekstit, ammattislangi, epäviralliset yhteydet, vihjaileva tai tunnelmoiva sävy*
- (5) *Kielitoimiston kielioppiopas (2017): vanha kirjasuomi, juttelukirjoittelu, yhtenäistetty kirjoituskieli, nuorten kieli, asiateksti, julkiset puhetilanteet, rento sävy*

Useat näistä ilmauksista eivät kuitenkaan ole mukana tätä työtä varten tekemässäni tarkemmassa tarkastelussa, sillä pro gradu -tutkielman laajuus asettaa omat rajansa. Kuten jo kerroin, keskityn luvussa 4 oppaiden eniten käytettyihin kielimuotojen nimityksiin. Näkökulma vaihtuu ja tarkentuu luvussa 5, jossa lähestyn kielimuotoja kahden eri kielenilmiön kautta. Tarkastelen ensinnäkin oppaiden sanajärjestystä käsitteleviä ohjeita, toiseksi ohjeita omistusliitteen käytöstä. Valitsin nämä kaksi ilmiötä siitä syystä, että kummallakin on yhteytensä puhuttuun kieleen, johon liittyvän suhtautumisen havaitsin erityisen kiinnostavaksi analyysin aiemmissa vaiheissa. Toisessa analyysiluvussa keskityn siis ensisijaisesti puhuttuun kieleen viittaviin nimityksiin, mutta samalla oppaissa on tarpeen tuoda esiin myös kirjoitettuja kielimuotoja rajojen ja ohjeistetun kielenkäytön hahmottamiseksi (ks. Irvine 2001: 22). Esimerkit 6–7 havainnollistavat tätä näkökulmaa:

- (6) Kirjakielissä on niin totuttu epäsuomalaiseen sanajärjestykseen, että seuraavanlainen kansankielessä kaikkialla esiintyvä sanajärjestys monesta tuntuu aivan oudolta. [– –] *Kun laiva pääsi satamaan, murheellinen kuningas meni tietämään, mitä maailmalle kuului.* Kirjakielissä on totuttu ruotsinmukaisesti sanomaan: *Kun laiva pääsi satamaan, meni murheellinen kuningas tietämään* – –. (Kielenopas 1947: 200)
- (7) Silloin kun substantiivia (tai postpositiota) edeltää persoonapronominin genetiivi, käytetään substantiivista omistusliitteisiä muotoja. Esim. *Minun mökistäni on näköala järvelle.* [– –] Etelä-Suomen taajamien puhekielessä ja eräissä muissa murteissa omistusliite jää näissä tapauksissa pois (”minun mökistä” – –), mutta huolelliseen yleiskieleen ei tällainen omistusliitteetömyys kuulu. (Kieliopas 1982: 77)

Kummassakin esimerkissä kontrastoidaan kirjoitettu ja puhuttu kielimuoto (*kirjakieli – kansankieli; Etelä-Suomen taajamien puhekieli ja eräät muut murteet – huolellinen yleiskieli*), mikä on osoittautunut aineiston analyysissä hedelmälliseksi tarkastelukulmaksi. Lisäksi esimerkissä 6 nousee esiin myös vieraan kielen vaikutuksen vierominen, jolla on oma, melko

merkittävä roolinsa (myös) suomen kielen ohjailussa. Esimerkissä 7 puolestaan on havaittavissa kielen sisäistä purismia, jossa puhekielisiä ja murteellisia piirteitä kartetaan. Palaan näihin näkökulmiin tarkemmin luvussa 5.

Analyysiluvuissa on tekstin joukossa runsaasti esimerkkejä, joissa olen käyttänyt korostuskeinona lihavointia kielellisten valintojen esiin nostamiseksi. Oppaissa kielenaineokset on kursivoitu kielitieteen perinteen mukaan; olen jättänyt nämä kursivoinnit näkyviin. Myös muuten esimerkkikatkelmat ovat alkuperäisessä asussaan, mutta olen paikoin tehnyt poistoja, jotka olen merkinnyt kahdella peräkkäisellä ajatusviivalla. Jos viivat ovat hakasulkeissa, esimerkistä on poistettu useampi virke. (Ks. esim. 6–7 edellä.) Esimerkeissä on paljon mielenkiintoista ainesta kieli-ideologioiden tarkastelun kannalta, mutta olen pyrkinyt keskittymään esimerkkejä käsitellessäni kussakin kohdassa tarkasteltavaan näkökulmaan, jonka koen tutkimukseni kannalta erityisen keskeiseksi.

4 OPPAIDEN KÄYTETYMMÄT KIELIMUODOT

Tässä analyysiluvussa esitän aineistostani määrälliseen tarkasteluun perustuvan katsauksen, jossa keskityn oppaissa useimmin esiintyviin kielenkäytön muotoihin ja niitä koskeviin havaintoihin. Olen poiminut oppaista kaikkiaan satoja kielenkäytön muotoihin viittaavia ilmauksia: kielimuotojen nimityksiä, tyylin luonnehdintoja, kielenkäytön tapoja ja erilaisia käyttöyhteyksiä. Vaikka tutkimukseni on ensisijaisesti laadullinen, olen tätä lukua varten seulonut esiin aineistossa taajimpaan esiintyvät kielenkäytön muotoihin viittaavat ilmaukset. Määrällinen tarkastelu antaa kokonaiskuvan siitä, mikä eri aikoina ilmestyneille teoksille on yhteistä – ikään kuin kielioppaiden ydintä tutkimusaiheeni rajaamasta näkökulmasta – ja toisaalta myös siitä, millaisia muutoksia vuosikymmenten mittaan on tapahtunut.

Kuvioissa 1–5 (alaluvuissa 4.1–4.5) on ainoastaan substantiiveja, sillä rajasin aineiston yleiskuvan luonnostelua varten keskittymällä niihin. Paneudun tässä siis ensisijaisesti substantiivi-ilmauksiin (substantiiveihin ja substantiivilausekkeisiin), sillä ne ovat keskeinen tarkastelun kohde, kun tutkitaan nimeämistä – ne toimivat ikään kuin kielenkäytön jäsentelyä helpottavina nimilappuina (ks. alalukua 2.1.1). Päädyin tähän ratkaisuun, jotta eri oppaista koottu aineisto olisi keskenään vertailukelpoista: tarkoituksena on antaa yleiskäsitys kustakin teoksesta ja teosten keskinäisestä variaatiosta. Samalla valitsemani rajaus on tarpeen myös tutkimuksen kokonaistavoitteiden kannalta, eli yritän näin pitää työmäärän pro gradu - tutkielman asettamissa rajoissa. Monessa tapauksessa mukaan poimimani substantiivi on lausekkeen pääsana (esim. *normin tai suositusten mukainen yleiskieli*; KKO¹⁸ 2017: 33), mutta ei aina (*asiatyyllisen yleiskielen käyttö*; Kieliopas 1982: 9). Jotta olen ottanut esiintymän tarkasteltavaksi, sen pitää viitata kielimuotoon, tyyliarvoon tai kielenkäytön tapaan – ei esimerkiksi kielenkäyttäjiin (mm. *länsisuomalaiset sanovat* ei siten ole mukana tässä; Kielenopas 1947: 16). Tässä luvussa en käsittele myöskään ilmauksia, joissa kielenkäytön muoto esitetään pelkästään adjektiivilla, sillä keskityn substantiiveihin, ”nimilappuihin” (*murteellinen vastine*; Kielenopas 1947: 24–25).

Monessa tarkastelemassani ilmauksessa on mukana substantiivin määrite tai useampi, ja osa määritteellisistä ilmauksista esiintyy oppaissa niin moneen kertaan, että ne ovat viiden eniten käytetyn ilmauksen joukossa. Näitä ovat: *vanha kirjakieli* (Kielenopas, kuvio 1);

---

¹⁸ Analyysiluvuissa käytän esimerkkien yhteydessä lyhenteitä niistä teoksista, joilla on yhtä sanaa pitemmät nimet: *Suomen kielen käsikirja* on SKK, *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* KOO ja *Kielitoimiston kielioppiopas* taas KKO. *Kielenopas* ja *Kieliopas* esiintyvät sellaisinaan. Lisäksi käytän leipätekstissä Kielitoimiston oppaista välillä lyhyempiä muotoja *Oikeinkirjoitusopas* ja *Kielioppiopas*; näin olen tehnyt paikoin jo edellä.

kirjoitettu kieli (SKK, kuvio 2); *huolellinen yleiskieli* ja *asiatyylinen yleiskieli* (Kieliopas, kuvio 3); *kirjoitettu yleiskieli* ja *suomen yleiskieli* sekä *yleiskielinen teksti* ja *kielitieteellinen teksti* (KOO, kuvio 4); *neutraali asiatyyli* (KKO, kuvio 5). En siis ole niputtanut yhteen esimerkiksi kaikkia yleiskieltä käsitteleviä esiintymiä, vaan olen laskenut erikseen *yleiskielen* ja vaikkapa *nykyisen yleiskielen*. Nähdäkseni sillä on merkitystä, puhutaanko oppaassa esimerkiksi pelkästä *asiatyylistä* vai onko sitä tarkennettu jotenkin (kuten *neutraali asiatyyli*).

Kuvioissa 1–5 esitän viisi yleisintä kielimuotoon, tyyliin tai kielenkäytön tapaan viittaavaa ilmausta kustakin aineistoni oppaasta. Laskin aluksi teoksista kärkekymmeniköt, mutta listausten loppupäässä on niin pieniä esiintymämääriä, että erottelevuus alkaa kärsiä. Sen vuoksi valitsin kuvioihin vain viisi tavallisinta ilmausta. Kuviossa 2 (alaluku 4.2) *Suomen kielen käsikirjasta* ja kuviossa 4 (alaluku 4.4) *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaasta* on kuitenkin viiden sijaan kuusi kategoriaa, sillä viidenneksi yleisimpiä ilmauksia on molemmissa oppaissa kaksi erilaista. En ole merkinnyt kuvioihin lukumääriä näkyviin enkä paneudu niihin tekstissäkään kovin tarkasti muun muassa siksi, että eksaktien kokonaismäärien laskeminen näin laajasta ja vaikeasti jäsennettävästä aineistoista ei ole mielekäästä työn rajauksen tai näkökulmankaan kannalta. Esimerkiksi: *yleiskieli* on useimmin mainittu kielimuoto niin *Suomen kielen käsikirjassa* (1968) kuin *Kielitoimiston kielioppioppaassakin* (2017), mutta ensin mainitussa *yleiskieli* esiintyy 44 kertaa, jälkimmäisessä 369 kertaa (oppaiden rajauksesta ks. alalukua 3.1).¹⁹ Kuvioista saa kuitenkin käsityksen siitä, millaisia eri ilmausten suhteelliset osuudet ovat kussakin oppaassa. Käyn tässä luvussa havaintojani läpi kuvio kuvioilta eli opas oppaalta ilmestymisjärjestyksessä vanhimmasta uusimpaan ja hahmottelen joitain muutoksen kulkuja, jotka ovat tulleet esiin tarkastellessani aineiston yleisimpiä kielenkäytön muotoihin viittaavia ilmauksia.

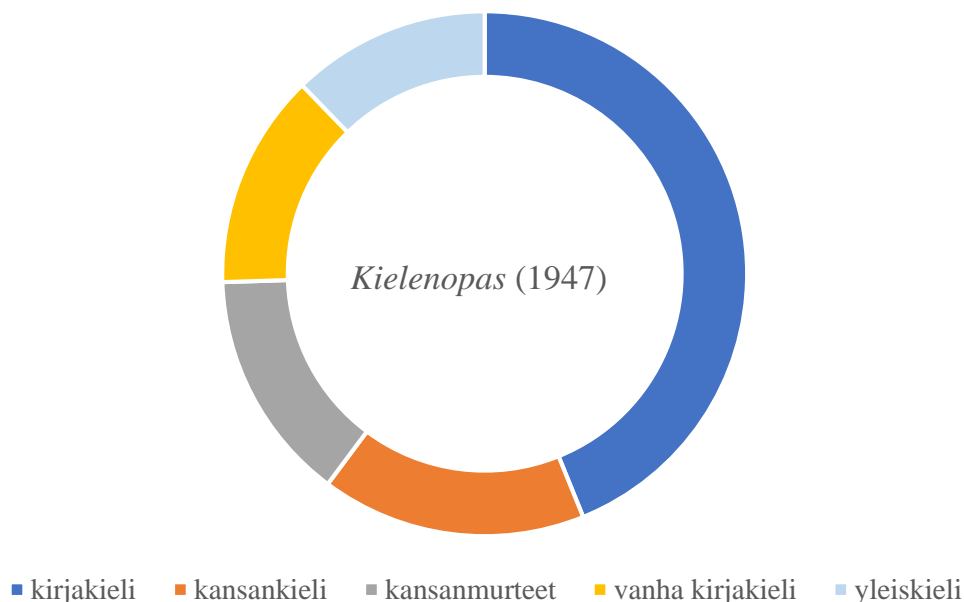
4.1 Kielenopas

Kuvioon 1 (seur. sivulla) olen koonnut viisi tavallisinta kielimuodon nimitystä aineistoni vanhimmasta oppaasta, vuonna 1947 ilmestyneestä E. A. Saarimaan *Kielenoppaasta*. Teoksessa useimmin mainittu kielimuoto on *kirjakieli*, mikä poikkeaa aineistoni muista oppaista, joissa tavallisin ilmaus on *yleiskieli*. Myös *yleiskieli* mahtuu kuitenkin *Kielenoppaasta* tekemääni kuvioon, eli sitäkin käytetään teoksessa useita kertoja. Kirjakielen ja yleiskielen määritelmiä ja niiden välistä rajaa – jos sen ylipäänsä on nähty olevan olemassa – on hahmoteltu

---

¹⁹ *Yleiskieli* on aineistoni ylivoimaisesti eniten käytetty ilmaus, mikä kertoo siitä, että oppaissa on tarpeen tuoda esille kielen piirteiden ja ilmiöiden standardikielisyys.

vuosikymmeniä (ks. esim. Koivusalo 1979, joka toteaa mm. E. N. Setälän käyttäneen termejä vuoden 1893 virkaanastujaisesityksensä synonyymisesti; ks. myös alalukua 2.2.2).

Kuvio 1. Viisi yleisintä kielenkäytön muotoa *Kielenoppaassa* (1947).

Monin paikoin *kirjakieltä* ja *yleiskieltä* käytetään oppaassa samantyyppisissä yhteyksissä – esimerkiksi kertomaan toteavasti siitä, miten jotakin piirrettä *käytetään kirjakielessä/ yleiskielessä* – mutta merkille pantavaa on, että *yleiskieli* esiintyy myös puheeseen viittaavissa kohdissa:

- (8) Äänne, jonka oikeaan artikulointiin on suomen kielessä ennen muuta kiinnitettävä huomiota, on **d**, **tämä murteillemme outo äänne**. – **Yleiskielessä ei d:tä ole jätettävä ääntämättä, niinkuin itäsuomalaiset mielellään tekevät** (*lähe, puhas*). (Kielenopas 1947: 7)

Esimerkissä 8 yleiskielen piirrettä peilataan murteelliseen, tässä tapauksessa itäsuomalaiseen piirteeseen. Yleiskielen ja murteen vertaileva esittäminen on tyypillistä aineistossani. Esimerkissä huomionarvoista on, että *yleiskieltä* käytetään verbin *ääntää* ja substantiivin *artikulaatio* yhteydessä: kohdassa viitataan nimenomaan puhuttuun yleiskieleen. *Kirjakieltä* ei käytetä aineistossani tällä tavalla; se onkin esimerkiksi sanakirjoissa yhdistetty ensisijaisesti kirjallisuuden kieleen ja kirjoitettuun kieleen (esim. NS s. v. *kirjakieli*).

Kielenoppaan tavoissa käyttää ilmauksia *kirjakieli* ja *yleiskieli* on usein mukana myös ajallinen perspektiivi. Molempien yhteydessä esiintyy joitain kertoja nykyaikaan (1940-

lukuun) viittaavia ilmauksia (*kirjakielissä on nykyään; nykyaikainen yleiskieli*), mutta samalla vaikuttaa siltä, että nimenomaan kirjakielen yhteydessä on useammin tarpeen tarkentaa, onko kyse nykyisestä käytöstä vai vanhoista muodoista. Tästä kertoo muun muassa se, että pelkän *kirjakielen* lisäksi oppaan viiden käytetyimmän ilmauksen joukossa on määritteellinen *vanha kirjakieli*. Esimerkissä 9 on yksi ilmauksen esiintymistä *Kielenoppaassa*:

- (9) *Erhettyä ja valhetella*, jotka olivat **vanhassa kirjakielissä** miltei yksinomaisia, ovat väistymässä *erhettyä ja valehdella* muotojen tieltä. (Kielenopas 1947: 21)

On ymmärrettävää, että juuri aineiston vanhimmassa oppaassa mainitaan useimmin vanha kielimuoto – olihan 1800-luvulla tapahtuneista suurista kielen uudistuksista kulunut tuolloin vähiten aikaa ja vanhoja sananmuotoja ja rakenteita näki teksteissä luonnollisesti nykypäivää enemmän. Esimerkissä 9 *h:n* metateesista kirjoittaja toteaaakin, että vanhassa kirjakielissä käytetyt muodot *ovat väistymässä* uusien tieltä. Näiden verbien osalta prosessi on siis tuolloin ollut vielä kesken, kun taas nykykielenkäyttäjälle muodot *erhettyä* ja *valhetella* saattavat olla tuttuja juuri vanhoista teksteistä, jos niistäkään. Tätä *Kielenoppaasta* välittyvää kuvaa vanhaan kieleen viittaamisen tarpeellisuudesta täydentää osaltaan se, että toiseksi eniten tällaisia ilmauksia on *Suomen kielen käsikirjassa*, joka on aineistoni seuraavaksi vanhin teos. Oppaissa kaikkiaan esiintyy toki muutenkin aikaan viittaavia määritteitä, kuten *nykysuomi* (Kielenopas, SKK, Kieliopas), *nykyinen yleiskieli* (SKK, Kieliopas), *vanha kieli* (SKK). Myös tyyliin liittyviä ajallisia luonnehdintoja käytetään, kuten *vanhahtava sävy* (KKO) tai *asultaan vanhanaikainen, arkaistinen* (Kielenopas).

Standardikielimuotoon viittaavien ilmausten rinnalla *Kielenoppaassa* eniten käytetyt nimitykset ovat *kansankieli* ja *kansanmurteet*. *Nykysuomen sanakirjan*²⁰ mukaan *kansankielen* toinen merkitys on '(kansan)murteet', ja sanakirja asettaa kielimuodon *yleis-* ja *kirjakielen* vastakohdaksi. *Kansanmurre*-sana-artikkelin selite puolestaan on 'kansan jllak tietyllä alueella puhuma murre, paikallismurre'. (NS s. v. *kansankieli, kansanmurre*.) Tällä perusteella *kansankielen* voi tulkita merkitsevän samaa kuin *kansanmurteet*, nimenomaan monikko-muodossa. *Kansankieli* onkin yhtenäistävä termi: kun suomen kieltä kehitettiin 1800-luvulla osana kansallisia hankkeita, tuli termi tarpeeseen, sillä se kokosi aluemurteet yhdeksi kokonaisuudeksi ja luonnollisti käsitteen (Laitinen 1997: 281). Ilmauksilla *kansanmurteet* ja

---

²⁰ Käytän oppaissa esiintyvien ilmausten tarkastelussa apuna sanakirjoja; nykykielenkäyttöä kuvaavan ja normittavan *Kielitoimiston sanakirjan* lisäksi on syytä kääntyä oppaiden aikalaisteosten puoleen, sillä sanojen merkitykset ovat voineet muuttua vuosikymmenten mittaan.

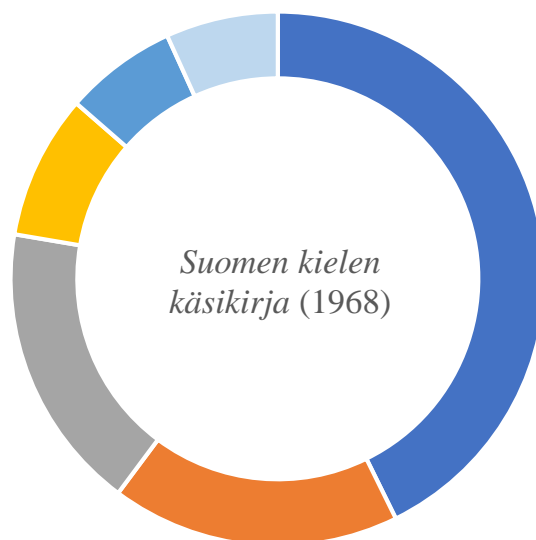
kansankieli Kielenoppaassa kuvataankin nimenomaan yhtenäistä kielimuotoa (esim. 10). Oppaassa esiintyy myös *murteet*-muoto, mutta paikoin sellaisissa yhteyksissä, joissa murteita nimenomaan erotellaan toisistaan eikä esitetä eheänä kokonaisuutena (esim. 11).

- (10) Ilman ruotsin kielen vaikutusta sanottaisiin tuskin matkustettavan *laivalla, junalla, mentävän jonnekin raitiovaunulla. Kansanmurteissa sanotaan* esim.: *Hän tuli meidän veneessä. Pääsin naapurin reessä.* (Kielenopas 1947: 214)
- (11) *-va* ja *-vainen* ovat **eri murteisiin kuuluvia**, samaa merkitseviä johtimia, mutta ovat eräissä tapauksissa samaan sanaan liitettynä joutuneet eri tehtäviin. (Kielenopas 1947: 68)

Esimerkissä 10 *kansanmurteet* esitetään homogeenisena kielimuotona, josta voi (ainakin tässä tapauksessa) ammentaa yhteiseen kielimuotoon, kun vaihtoehtona on vieraasta kielestä omaksuttu ilmaisutapa (lisää kansankielen ja svetisismien suhteesta luvussa 5). Katkelmassa ei eritellä tarkemmin, mistä murteista on kyse – tietoa ei pidetä ohjeistamisen kannalta olennaisena. Tällainen esitystapa on aineistossani melko tavallinen. Esimerkissä 11 voisi sanakirjan *kansanmurre*-artikkelin selitteen perusteella lukea myös ”eri kansanmurteisiin” (NS s. v. *kansanmurre*), mutta sen sijaan käytössä on *murteet*-muoto, joka tuo selvemmin esiin eri murteiden erillisyyden.

4.2 Suomen kielen käsikirja

Suomen kielen käsikirjassa (1968) nimitys *kansankieli* esiintyy *Kielenoppaan* tavoin niin taajaan, että se on viiden käytetyimmän ilmauksen joukossa (ks. kuvio 2 seur. sivulla). *Kansanmurteet*-muoto sen sijaan mainitaan vain kertaalleen, kun taas *murteet*-muoto on tässä oppaassa näitä molempia yleisempi. Näiden kahden aineistoni vanhimman teoksen perusteella syntyy siis sellainen käsitys, että ilmaus *kansanmurteet* – ja kenties *kansankielikin* – oli 1960-luvulla alkanut väistyä pelkän *murteet*-muodon tieltä (etenkin kansankielestä ks. Laitinen 1997). Lienee monia syitä siihen, miksi *kansasta* puhuminen vähentyi 1900-luvun mittaan; Lea Laitinen (mas. 283) on todennut, että *kansankieli*-ilmaus eli suunnilleen yhtä pitkään kuin snellmanilainen kansallinen projektikin (kansallisesta projektista ks. esim. Nordlund 2018: 565). Niin *kansankieli* kuin *kansanmurteet* esiintyvät vielä muutamaankin otteeseen 1980-luvun alussa ilmestyneessä *Kielioppaassa*, mutta eivät enää Kielitoimiston oppaissa.

■ yleiskieli ■ nykykieli ■ murteet ■ kansankieli ■ kirjoitettu kieli ■ asiatyyli

Kuvio 2. Kuusi yleisintä kielenkäytön muotoa *Suomen kielen käsikirjassa* (1968).

Kuten *Kielenoppaan* tapauksessa myös *Suomen kielen käsikirjassa* kielimuodot *yleiskieli* ja *kirjakieli* ovat paljon esillä. Jälkimmäinen ei tosin aivan mahdu käytetyimpien ilmausten joukkoon, mutta toistuu teoksessa kuitenkin useita kertoja. Huomionarvoista on, että erillisten esiintymien ohella oppaassa esiintyy kertaalleen rinnasteiset ilmaukset *kirja- ja yleiskieli* sekä *yleis- ja kirjakieli*, mikä osoittaa, ettei näitä kielimuotoja nähdä teoksessa synonyymeina (esim. 12); jos näin olisi, voisi *ja*-konjunktion tilalla olla esimerkiksi *eli*-konjunktio 'toisin sanoen'.

- (12) Viime vuosikymmeninä on oikeakielisyyskeskusteluissa ollut monesti esillä kysymys siitä, milloin yhdyssanan alkuosa on oleva nominatiivi-, milloin taas genetiivialkuinen. [– –] **Horjuvuus koskee etupäässä uudehkoja oppitekoisia kirja- ja yleiskielen sanoja, joita on muodostettu uusien käsitteiden vastikkeiksi** (sentapaisia kuin *pääomamarkkinat*, *ammattitarkastus*, *asuntotuotanto*). Mutta myös kielen vanhassa, kansanomaisessa sanavarastossa on joukko sellaisia yhdyssanoja, jotka odotuksenvastaisesti ovat nominatiivialkuisia [– –]. (SKK 1968: 213–214)

Esimerkistä 12 ei käy ilmi, miten oppaassa nähdään kirjakielen ja yleiskielen välinen ero. Sitä varten täytyisi syventyä kohtiin, joissa ne esiintyvät erikseen. Esimerkissä yhdyssanojen alkuosan sijamuodosta on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota *oppitekoinen*-adjektiivin käyttöön; sekä *Nykysuomen sanakirjassa* että edelleen *Kielitoimiston sanakirjassa* sanan selitteessä todetaan, että *oppitekoinen* on ”alkuperältään kansanomaisen” vastakohta (NS, KS

s. v. *oppitekoinen*). Kuten katkelmasta näkyy, heti seuraavassa virkkeessä mainitaankin *kielen vanha, kansanomaisen sanavarasto*. Kansankielen sanastoa käytetään osaltaan selittämään sitä, miksi yhdyssanojen alkuosan sijamuodon valinnassa on niin paljon horjuvuutta – vaikka katkelmassa mainittujen esimerkkisanojen nominatiivialkuisuus onkin *odotuksenvastaista*. Samalla tekstissä hahmotellaan rajaa *oppitekoisten kirja- ja yleiskielen sanojen* sekä *vanhan, kansanomaisen sanavaraston* välille: standardikielimuodon sanat ovat sepitettyjä, tekemällä tehtyjä, kun taas kansanomaisen sanavarasto on jotain alkuperäistä ja siten aidompaa. Tämän voi nähdä yhtenä esimerkkinä etnografisesta purismista, jossa suositaan murteita (Thomas 1991: 77). Yksi 1800-luvulta periytynyt kielenohjailunäkemyks onkin, että kielen kansankunnan myyttisenä henkenä tulisi olla mahdollisimman puhdasta ja alkuperäistä (Paunonen 1996: 546). Perehdyn luvussa 5 vielä tarkemmin siihen, miten oppaissa suhtaudutaan murteisiin ja puhekieleen.

Kirjakieli ei siis aivan mahdu oppaassa käytetyimpien ilmausten joukkoon, mutta *kirjoitettu kieli* mahtuu. Vähintään joko *kirjoitettu kieli* tai *puhuttu kieli* esiintyy kaikissa tutkimissani oppaissa, usein kuitenkin molemmat. Näin on myös *Suomen kielen käsikirjassa* – lisäksi *kirjoitetun* ja *puhutun kielen* ohella mainitaan *kirjakieli* ja *puhekieli*. Näiden ilmausten kohdalla on syytä muistaa, että *kirjoitettu kieli* ja *puhuttu kieli* viittaavat yleisesti ottaen kielenkäytön kanaviin, *kirjakieli* ja *puhekieli* taas ennemmin kielen tilanteiseen vaihteluun ja kielenkäytön tyyliin (Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 128). Vanhastaan onkin pitkälti ollut niin, että kirjoittajat ovat käyttäneet ja heitä on ohjattu käyttämään kirjakieltä ja puhujat taas ovat käyttäneet puhekielen eri muotoja (mp.).

Kirjoitettu kieli esiintyy teoksessa *puhutun kielen* lisäksi *kansankielen* vastinparina (esim. 13). Tämä on järkeenkäypää, sillä kansankieleen kielimuotona voidaan nähdä sisältyvän nimenomaan puhutun muodon ominaisuus. Tämän asetelman lisäksi kirjoitettu kieli yhdistetään koukeroiseen, ”paperinmakaiseen” kielenkäyttöön (esim. 14).

- (13) Monet tässä käsitellyistä muoti-ilmauksista ovat päässeet erityiseen suosioon siitä syystä, että ne tuntuvat jollakin tavoin ”hienoilta”. **Enimmäkseen ne ovat tuntemattomia kansankielelle ja ominaisia erityisesti kirjoitetulle kielelle.** (SKK 1968: 227–228)
- (14) **Monet kirjoittajat käyttävät mielellään abstraktisia, usein turhan mutkikkaita sanontoja, ilmeisesti osoittaakseen täten omaa sivistystään, kirjoitetun kielen hienouksien tuntemustaan.** Vaikutus on kuitenkin monesti aivan päinvastainen. (SKK 1968: 231)

Esimerkeiksi valitsemissani tekstikohdissa käsitellyt hienostelevat muoti-ilmaukset (esim. 13) ja monimutkaiset abstraktit ilmaukset (esim. 14) ovat oppaan mukaan tyypillisiä juuri kirjoitetulle kielelle. Esimerkissä 13 *kirjoitettu kieli* erotetaan samalla *kansankielestä*: Ikolan esille nostamia ilmauksia ei juuri tunneta murteissa, vaan ne ovat kirjoitetun kielen ilmiö. Virkkeestä käy siten ilmi, että *kansankieli* ei ole kirjoitettua. Samalla esimerkistä välittyy tiettyä arvottavuutta muoti-ilmauksia kohtaan: kirjoittaja esittää ilmausten suosion syyksi sen, että ne vaikuttavat ”hienoilta” ja adjektiivi *hieno* on lainausmerkeissä. Lainausmerkkien käyttäminen tällä tapaa osoittaa kirjoittajan asennetta (ks. esim. Kielitoimiston ohjepankki 2020).

Sana *muoti-ilmaus* kantaa jo itsessään negatiivista latausta kielenohjailun perinteessä: *muotisanan* sanakirja-artikkelissa (*muoti-ilmausta* ei ole sanakirjoissa) todetaan, että on kyse sanasta, joka on ”usein ilmaisutehtäväänsä huonosti sopiva” (PS, KS s. v. *muotisana*). Pirjo Hiidenmaa (2003: 18) on todennut, että tällaiset alun perin kuvailevat sanat ovat saaneet kielenhuollon teksteissä kielteistä sävyä siitä syystä, että niitä on jatkuvasti käytetty ei-toivotusta kielestä. Samankaltainen suhtautuminen välittyy myös *Suomen kielen käsikirjasta*, esimerkiksi: ”Monet muoti-ilmaukset ovat sinänsäkin huonoja: epäloogisia, merkitykseltään epäselviä tai liian silmäänpistävästi vieraiden mallien mukaisia” (1968: 223).

Esimerkin 14 katkelmassa käsitellään abstrakteja ilmauksia, joita havainnollistetaan hieman jäljempänä samalla sivulla muun muassa niin sanotun substantiivitaudin avulla. Teksti on jälleen arvottavaa: abstraktit ilmaukset ovat *usein turhan mutkikkaita*, kielenkäyttäjät haluavat *osoittaa omaa sivistystään* ja kirjoitetussa kielessä on *hienouksia*. Adjektiivi *mutkikas* ei sellaisenaankaan ole imarteleva ainakaan selkeyttä ihannoivan kielenohjailun kontekstissa (*selkeän kielen* metaforasta ks. Mäntynen 2003: 144–147; rationaalisesta kieli-ideologista selkeän kielen taustalla ks. esim. Bauman & Briggs 2003); sen lisäksi määritteenä on vielä liiallisuutta ilmaiseva *turhan* (VISK § 658). *Oman sivistyksen osoittaminen ja kirjoitetun kielen hienouksien tuntemus* luovat molemmat vaikutelman jonkinlaisesta abstraktia kieltä käyttävien kirjoittajien paremmuuden tavoittelusta. Tämä on yksi oppaan laatijan keinoista ohjata lukijoita käyttämään ”yksinkertaista ja korutonta, suoraan asiaan käyvää sanontaa” (SKK 1968: 231).

Kirjoitettu kieli esiintyy *Suomen kielen käsikirjassa* siis lähes yksinomaan affektisessa yhteydessä ja yhdistetään useamman kerran *paperikieleen*: ”Liiallinen muoti-ilmausten viljely on ensi sijassa kirjoitettua kieltä vaivaava sairaus; monet niistä kuuluvat nimenomaan paperikieleen” (SKK 1968: 223). Edellä mainitsemani *substantiivitauti* ja tässä esiintyvä *sairaus* taas kuuluvat sairausterminologiaan, jota hyödyntäviä metaforia suomen kielen huollossa on perinteisesti käytetty (Mäntynen 2003: 134). *Suomen kielen käsikirjan* ohella

paperikieli ja *paperinmakuisuus* esiintyvät muutamaan otteeseen myös *Kielioppaassa*²¹ ja *Kielitoimiston kielioppioppaassa* ja liittyvät leimallisesti juuri kirjoitettuun kieleen.

Toisin kuin *Kielenoppaassa*, jossa *vanha kirjakieli* nousee käytetyimpien ilmausten joukkoon (kuvio 1 s. 47), *Suomen kielen käsikirjassa* yksi yleisimmistä ilmauksista on *nykykieli*. Kuten edellä mainitsin, ajallisen perspektiivin sisältäviä kielimuotojen nimityksiä ja tyylin luonnehdintoja on muissakin oppaissa – itse asiassa kaikissa aineistoni oppaissa. Kielenkäyttöä on siis tärkeää kuvata myös tästä näkökulmasta; on ymmärrettävää, että vaikkapa nykyisiä oikeinkirjoitussuosituksia lähestytään vertaamalla niitä vanhoihin, lukijoille kenties tutumpiin suosituksiin. Kohdissa, joissa *Suomen kielen käsikirjassa* mainitaan *nykykieli*, on läsnä joko eksplisiittisesti (esim. 15) tai implisiittisesti (esim. 16) myös jokin mennyt kielimuoto.

- (15) Astevaihtelun pääsääntö on, että yleensä on avotavun alussa vahva, umpitavun alussa taas heikko aste. [– –] **Tämä sääntö on kielen varhaisemmassa kehitysvaiheessa ollut (painollisen tavun jäljessä) poikkeukseton, mutta nykykieli poikkeaa siitä seuraavissa kohdissa.** Umpitavun alussa on vahva aste: [– –] Avotavun alussa on heikko aste: [– –] (SKK 1968: 112)
- (16) Ominaisuudennimien johdin (kantasana aina nomini): *-us, -ys* (: *-ute-, -yte-*), *-uus, -yys* (: *-uute-, -yyte-*). [– –] Tämä on kieleemme yleisimpiä johtimia, sillä se voidaan liittää likimain kaikkiin adjektiiveihin. [– –] Muutamien kantana on substantiivi, esim. *herruus, isännuus, naapuruus, sankaruus, veljeys*. **Seuraavat eivät ole nykykielessä merkitykseltään ominaisuudennimiä: *osuus, talous, varkaus*.** (SKK 1968: 183)

Esimerkissä 15 nykykieltä verrataan *kielen varhaisempaan kehitysvaiheeseen* ja kerrotaan suoraan, mikä on muuttunut. Adversatiivisella rinnastuskonjunktioilla *mutta* (VISK § 1101) alkavalla lauseella tuodaan tekstiin eronteko: nykykieli on käsitellyn kielenpiirteen osalta erilainen kuin aikaisempi kielimuoto. Muotoilu *kielen varhaisempi kehitysvaihe* on ajallisesti epämääräinen, mutta palvellee kirjan maallikkokäyttäjää – tulee muistaa, että kyseessä on kielenkäytön opas, ei esimerkiksi kielihistorian oppikirja. Esimerkistä 16 puolestaan käy epäsuoremmin ilmi, että joskus aiemmin *-us*-johtimen sisältävät *osuus, talous* ja *varkaus* ovat olleet ominaisuudennimiä. Tämän presupposition eli taustaoletuksen synnyttää aikaa ilmaiseva määriteosa *nyky-* (joka on VISK:n mukaan prefiksimäinen aines, § 172).

---

²¹ Taru Kolehmainen (2014: 330) mainitsee esimerkkinä *paperikieli*-ilmausta käyttäneistä nimenomaan Terho Itkosen. Aineistossani se on kuitenkin tavallisempi *Suomen kielen käsikirjassa* kuin *Kielioppaassa*.

Aineistoni ainoa oppaiden eniten käytettyjen ilmausten joukkoon kuuluva tyylin luonnehdinta on *asiatyyli*. Se esiintyy taajaan *Suomen kielen käsikirjassa* ja *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (kuvio 2 s. 55, kuvio 5 s. 63). Lisäksi *Kielioppaassa* on kärkiviisikossa *asiatyylinen yleiskieli* (kuvio 3 s. 55). *Suomen kielen käsikirjasta* eteenpäin onkin vähintään yksi *asia*-alkuinen kielenkäytön muoto kunkin oppaan käytetyimpien ilmausten joukossa: edellä mainittujen ohella Kielitoimiston oppaissa puhutaan usein *asiatekst(e)istä*. Myös jo *Kielenoppaassa* esiintyy *asia*-alkuisia nimityksiä useaan kertaan. *Suomen kielen käsikirjan* tapauksessa merkille pantavaa on, että *asiatyyli* mainitaan ensimmäistä kertaa ihan Suomen kielioppi ja oikeakielisyysopas -osan alussa eli sen jonkinlaisessa johdannossa:

- (17) Tämä kielioppi ja oikeakielisyysopas pyrkii ennen kaikkea opastamaan kielenkäyttäjiä **hyvän yleiskielen, lähinnä asiatyylin, viljelyyn**. (SKK 1968: 103)

Esimerkki 17 kertoo, että *asiatyyli* on *hyvää yleiskieltä* mutta *hyvä yleiskieli* on muutakin kuin *asiatyyliä*. Ikola rajaa jo johdannossa oppaassa käsiteltäväksi kielenkäytön muodoksi pitkälti juuri *asiatyylin*, jota hän ei määrittele sen enempää. Anne Mäntynen (1996: 508) on esittänyt, että *asiatyyli* on kielentutkimuksen näkökulmasta keinotekoinen, nimenomaan kielenhuollon tarpeisiin kehitetty käsite. Lisäksi esimerkissä 17 nykykielenkäyttäjän huomio kiinnittyy *viljely*-substantiiviin. Verbiä *viljellä* ja sen johdoksia esiintyy aineistossani etenkin *Suomen kielen käsikirjassa* ja *Kielioppaassa*. Yksi verbin merkityksistä on 'käyttää' (NS, KS s. v. *viljellä*), ja vielä 1800-luvulla sillä viitattiinkin nimenomaan kielen *käyttöön* ruotsin *bruka*-verbin tavoin (Mäntynen 2003: 131). Mäntynen (mp.) mukaan kyse ei olekaan alkuaan metaforasta, vaan sana on saanut metaforan piirteitä muiden saman aihepiirin ilmausten yhteydessä.

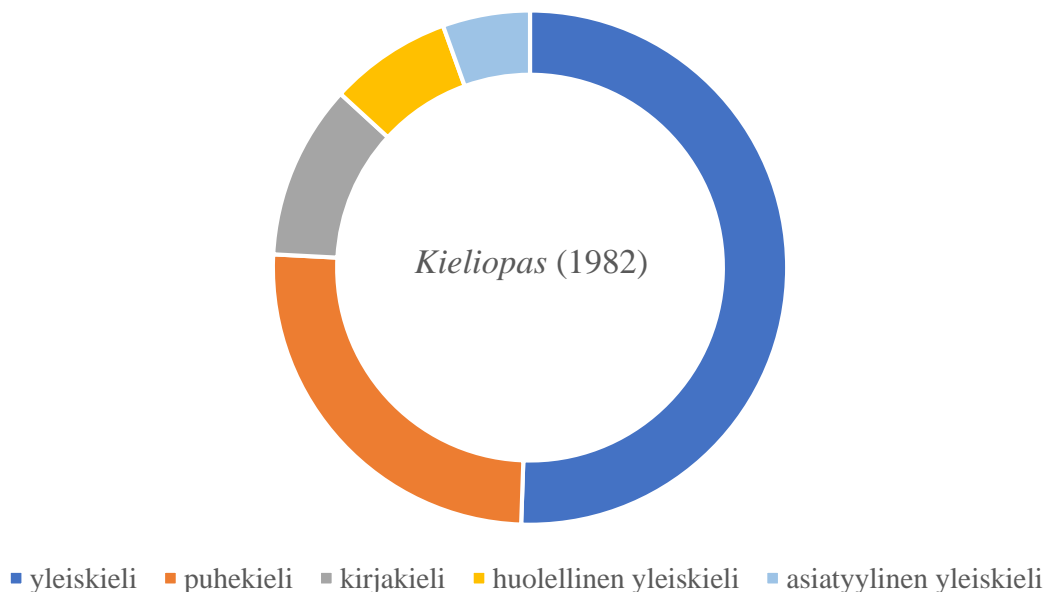
4.3 Kieliopas

Kuten edellä mainitsin, Terho Itkosen *Kielioppaassa* *asiatyyliä* käytetään monin paikoin *yleiskielen* määritteenä (*asiatyylinen*; ks. kuvio 3 seur. sivulla). Tästä herää kysymys: onko siis myös muuta kuin *asiatyylistä* yleiskieltä, vai kuvaillaanko yleiskieltä adjektiivilla *asiatyylinen*, jotta ilmaus olisi havainnollisempi? *Suomen kielen käsikirjan* tavoin myös *Kielioppaan* johdannossa rajataan teoksessa käsiteltävää kielimuotoa:

- (18) ”Kieliopas”, niin kuin kielenhuollon ohjeet ja suositukset yleensäkin, pyrkii opastamaan **ennen kaikkea asiatyyllisen yleiskielen käyttöön**. *Asia-*

tyylinen yleiskieli on nykysuomen ydinaluetta; se ei kuitenkaan ole muusta kielenkäytöstä erillinen umpio, vaan suurelta osalta sen normit pätevät muuhunkin kielenkäyttöön. (Kieliopas 1982: 9)

Esimerkin 18 mukaan teoksessa keskitytään siis asiattyyliseen yleiskieleen, joka on nykykielenkäytön ydintä; yleiskielen normit omaksuttuaan niitä voi soveltaa myös muihin kielimuotoihin. Toisaalta saman voi nähdä myös toisesta kulmasta: oppaassa käsitellään siis väistämättä muitakin kielimuotoja ja niiden käyttöä. Johdannossa samalla sivulla (s. 9) erotetaan neljä kielenkäytön alaa, jotka ”huomaamattomin siirtymin liittyvät asiattyyliseen yleiskieleen”: 1. *erityisalojen kielenkäyttö*, 2. *tyylivärinen kielenkäyttö*, 3. *puhekieli* ja 4. *paikallisvärinen kielenkäyttö*. Näistä kielenkäytön muodoista voi Itkosen mukaan siirtyä jonkin verran aineksia yleiskieleen sen kärsimättä. Tämä edustaa aineistossani näkökulmaa, jossa yleiskieleen ja sen rajoihin suhtaudutaan avarakatseisemmin ja nähdään eri kielimuodot ja tyylilajit resursseina (tämä perspektiivi on läsnä etenkin Kielitoimiston oppaissa). Samalla kuitenkin yhden kielimuodon nimeäminen kielen *ydinalueeksi* on kielellinen teko, arvottava kannanotto. *Kielitoimiston sanakirjan* mukaan *ydin-* merkitsee muun muassa keskeistä, tärkeää ja perustavaa (s. v. *ydin*) – ytimen ulkopuolelle jäävä on siten vähempiarvoista. Esimerkkikatkelmassa tuodaan esiin myös se alalla tunnettu näkemys, että kielenhuollon ohjeet on pitkälti tarkoitettu juuri yleiskielisiin yhteyksiin – kielenhuoltotoimet kohdistuvat ensisijaisesti juuri yleiskieleen (ks. esim. Kolehmainen 2014: 18; myös alalukua 2.2.2).

Kuvio 3. Viisi yleisintä kielenkäytön muotoa *Kielioppaassa* (1982).

Edeltäjiensä tavoin *Kielioppaassakin* esiintyvät taajaan sekä *yleiskieli* että *kirjakieli*, mutta ensin mainittu selvästi useammin. *Kielioppaassa* (ja *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa*) esiintyy pelkän *yleiskielen* lisäksi oppaista useimmin määritteellisiä ilmauksia, joissa *yleiskieli* on pääsanana. *Kielioppaan* kärkiviisikossa tällainen on *asiatyyllisen yleiskielen* ohella *huolellinen yleiskieli* (kuvio 3). Havaintojeni perusteella vaikuttaa siltä, että tässä oppaassa yleiskielen huolellisuutta on tarpeen korostaa usein puhekielen tai arkisen kielenkäytön yhteydessä, kuten esimerkissä 19:

- (19) **Arkisessa puhekielessä käytetään laajalti** loppukahdenteisina myös aktiivin 2. partisii-pin yksikön nominatiivin muotoja, esim. *antanu, ei antanur ruokaa* (**huolellisessa yleiskielessä *antanut, ei antanut ruokaa***). (Kieliopas 1982: 43)

Esimerkin 19 tapaus toistuu teoksessa useissa kohdin: ensin mainitaan arkinen tai puhekielinen tapa, sitten opastetaan *huolellisen* yleiskielen käyttöön. Silti myös *huolellisella puhekielellä* on *Kielioppaassa* paikkansa (s. 79): ”Jokapäiväisessä puhekielessä on predikaatin yksiköllisyys (’neuvottelijat tapaa huomenna’) kyllä tavallista, mutta kirjoitettu yleiskieli ja huolellinen puhekielikin ovat toisella kannalla.” *Huolellisen* vastakohtaa, *huolimattontaa*, ei *Kielioppaasta* löydy, mutta sen kahdesta edeltäjästä kylläkin: *Kielenoppaassa* ja *Suomen kielen käsikirjassa* se määrittää *puhekieltä*. Kuitenkin, jo käyttämällä adjektiivia *huolellinen*, voidaan implikoida, että muut ilmaisutavat ovat sitä huolimattomampia.

Määritteellisen *yleiskielen* ohella *Kielioppaassa* on uutta vanhempiin oppaisiin verrattuna se, että *puhekieli* on eniten käytettyjen ilmausten joukossa (ks. kuvio 3). Opasta erottaa muusta aineistosta (paitsi *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaasta*, ks. alalukua 4.4) samalla kuitenkin se, etteivät murteisiin liittyvät muodot nouse lähellekään viittä tavallisinta ilmausta. *Puhekieli* sen sijaan esiintyy *Kielioppaassa* toiseksi eniten *yleiskielen* jälkeen. Esimerkissä 20 *puhekieli* rinnastetaan *kansankieleen*:

- (20) Myös suoraa esitystä seuraavassa johtolauseessa sanajärjestys voi olla suora tai käänteinen. **Kansankielessä ja muussakin puhekielessä on tavanomaista, että pronominisubjektin yhteydessä sanajärjestys on suora.** Esim. ”*Voitte tulla milloin hyvänsä*”, *hän sanoi*. (Kieliopas 1982: 92)

Esimerkin 20 mukaan on *kansankieltä ja muuta puhekieltä*. Muotoilusta syntyy pronominin *muu* ansiosta se käsitys, että myös kansankieli on puhekieltä (*muu*-pronominista ks. VISK § 766). *Nykysuomen sanakirjan* mukaan *puhekieli* onkin ’puhuttu kieli, (jokapäiväisessä)

puheessa käytetty kieli’ – sen yksi muoto on siis juuri kansankieli. On kuitenkin tärkeä huomata, että jo *Suomen kielen perussanakirjassa puhekieli* määritellään ’puhuttu kieli; arkikieli’; jälkimmäinen ei automaattisesti tarkoita vain puhuttua kieltä. Esimerkin katkelmassa esitetään sinänsä toteavasti, preesensissä olevalla indikatiivimuotoisella lauseella (*on tavanomaista, on suora*), käsitellyn piirteen puhekielinen käyttö, mutta jäljempää samalta sivulta käy ilmi, että kirjakielessä jälkijohtolauseen sanajärjestys oli aiemmin ruotsin kielen vaikutuksesta lähes yksinomaan käänteinen. Samassa yhteydessä todetaan, että puhekielen malli, jossa sanajärjestys vaihtelee subjektin painollisuuden mukaan, toimisi paremmin. Tässä on siis havaittavissa suhtautumista, jonka mukaan puhekieli on se aidompi kielimuoto (tästä tarkemmin luvussa 5). Puhekielen monipuolisuudesta puolestaan kertoo *Kielioppaan* johdanto:

- (21) ***Puhekieli on monimuotoista: huolellinen puhekieli, jota käytetään esim. kokouksissa, opetuksessa ja viljeltyneessä keskustelussa, tulee melko lähelle kirjoitettua asiaproosaa, ja siitä johtaa katkeamaton siirtymien sarja rennoimpaan, vulgaareimpaan arkikieleen.*** (Kieliopas 1982: 9)

Esimerkissä 21 mainitaan pelkän *puhekielen* lisäksi yhtäältä *huolellinen puhekieli* (jota edustaa mm. *viljeltyynyt keskustelu*; käsittelin *viljellä*-verbiä edellä s. 54) ja toisaalta *rennoin, vulgaarein arkikieli*. Nämä asetetaan tekstissä ikään kuin jonkinlaisen jatkumon ääripäiksi käyttämällä substantiivi-ilmausta *katkeamaton siirtymien sarja* ja verbiä *johtaa* (’viedä, johdattaa’). Ääripäiden välillä olevia muotoja ei mainita. *Huolellista puhekieltä* havainnollistetaan katkelmassa käyttöyhteyksien avulla. Samaan tapaan kuvataan usein niin kirjoitetun kuin puhutun yleiskielen käyttöyhteyksiä; tässä esimerkki *yleiskielen* määritelmästä Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilta: ”Yleiskieli (eli kirjakieli) on kielimuoto, jota käytetään esimerkiksi sanomalehtien, television ja radion uutisissa, oppikirjoissa, tietokirjoissa, asiakirjoissa, käyttöohjeissa ja tiedotteissa” (Kotus 2020). Lisäksi esimerkissä todetaan, että huolellinen puhekieli muistuttaa *kirjoitettua asiaproosaa*, mikä on usein todettu niin sanotuista virallisista julkipuhunnan tilanteista (esim. Kolehmainen 2014: 22). Esimerkin muusta tyylistä erottuu nähdäkseni adjektiivi *vulgaari*, jonka nykymerkitys on selvästi affektinen ’rahvaanomaisen, karkea, alatyylinen’ (KS s. v. *vulgaari*), mutta aiemmin sillä on voitu tarkoittaa myös esimerkiksi kansanomaisia tai arkista, jotka toki nekin ovat sävyttyneitä määritteitä (NS s. v. *vulgaari, rahvaanomaisen*). *Huolellinen* ja *viljeltyynyt* muodostavat joka tapauksessa selvän kontrastin *rennolle* ja *vulgaarille*.

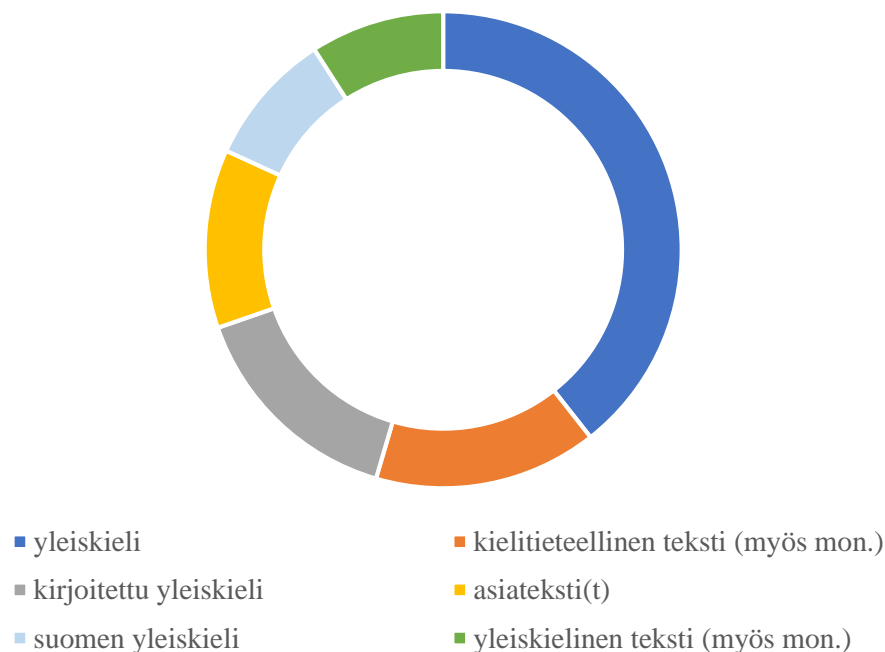
Murteita ei *Kielioppaassa* oteta tässä kohtaa esiin; niille on varattu oma kohtansa johdannossa niiden kielenkäytön alojen käsittelyssä, jotka ”huomaamattomin siirtymien liittyvät

asiatyylliseen yleiskieleen” (Kieliopas 1982: 10). Myös tässä on esimerkin 21 tavoin nähtävissä liikettä, siirtymistä kielimuodosta, tyylistä, kielenkäyttötilanteesta toiseen. Näitä kahta jatkumoa voinee verrata Anne Mäntysen (2003: 147–148) lehtien kielikirjoituksista löytämiin orientaatiometaforiin, joissa käsitteiden väliset suhteet hahmotetaan suuntien kautta: hyvän kielen on perinteisesti nähty olevan ylhäällä (esim. ilmaukset *ylätyyli* ja *alatyyli*); useimmiten suunta on nimenomaan vertikaalinen, mutta se voi olla myös horisontaalinen, jonon kaltainen.

4.4 Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas

Kielioppaan tavoin *murteita* ei ole myöskään *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* (kuvio 4) eniten käytetyissä ilmauksissa. Lisäksi *Oikeinkirjoitusoppaan* kärkikuusikossa tai itse asiassa koko teoksessa ei esiinny ilmausta *puhekieli*. Ylipäänsä vähäinen puhutun kielen muotoihin viittaaminen selittynee sillä, että teoksessa keskitytään ensi sijassa oikeinkirjoituksen perusasioihin ja oikeinkirjoitus koskee nimenomaan kirjoitettua kieltä (’vallitseva tapa kirjoittaa jtk kieltä’; KS s. v. *oikeinkirjoitus*). *Puhekieli* voi kuitenkin olla myös kirjoitettua (toisin kuin oppaassa kertaalleen mainittu *puhuttu kieli*), mutta koska se ei ole *yleiskieltä*, kielenhuollon ohjeet eivät samalla tavalla ulotu siihen (Kotus 2020). Puhutun yleiskielen käyttöön tosin annetaan ääntämisohjeita monissa kielioppaissa; niin *Oikeinkirjoitusoppaassakin*.

Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas (2017)

Kuvio 4. Kuusi yleisintä kielenkäytön muotoa *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa* (2017).

Käytetyimpien ilmausten joukko²² on oppaassa sen sijaan *yleiskieli-* ja *teksti-*painotteinen. *Yleiskieli* esiintyy kuuden käytetyimmän ilmauksen joukossa neljä kertaa: sen lisäksi, että puhutaan pelkästään *yleiskielestä*, teoksessa käytetään paljon myös määritteellisiä ilmauksia *kirjoitettu yleiskieli* ja *suomen yleiskieli* sekä *yleiskielinen teksti*. Millaisessa yhteydessä sitten on tarpeen viitata esimerkiksi kirjoitettuun yleiskieleen, jos se on samalla koko oppaan lähtökohtana? Esimerkissä 22 käsitellään vaihtelua *i*:llisten ja *i*:ttömien sanojen välillä:

- (22) *ittain*-loppuiset sanat ilmaisevat usein jonkin määrää tai tapaa. **Näissä sanoissa on yleensä kirjoitetussa yleiskielessä *i*** (*viikoittain, tukuittain*). Muutamissa asentoa merkitsevissä sanoissa *i*:tön muoto on kuitenkin tavallisempi, esimerkiksi *vinottain, sivuttain*. (KOO 2017: 70)

Esimerkin 22 muotoilu implikoi, että muissa kielimuodoissa kuin kirjoitetussa yleiskielessä *i*:tä ei välttämättä esiinny. Tästä kertoo se, että kielimuoto on ylipäättään katsottu tarpeelliseksi mainita. Oppaassa todetaankin edellä (s. 66), että ”valtaosa kirjoitetun yleiskielen *i*:llisistä muodoista on puhutussa kielessä *i*:ttömiä”. Tässä siis nostetaan esiin kirjoitetun ja puhutun kielen välinen ero, mutta kielenpiirteen tyyliarvoon ei oteta kantaa. Ilmausta *suomen yleiskieli* taas käytetään oppaassa yhteyksissä, joissa selitetään suomen kielelle leimallisina pidettyjä piirteitä: kirjoitus- ja ääntöasun vastaavuutta sekä diftongien määrää. Nämä ovat esimerkkejä piirteistä, jotka mainitaan usein, kun suomea verrataan muihin kieliin (”suomea puhutaan kuten kirjoitetaan”, ”suomessa on paljon diftongeja”; ks. esim. Leino 2005: 30, 32).

Loppuihin kolmeen *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* eniten käytetyistä ilmauksista sisältyy sana *teksti*: *kielitieteellinen teksti*, *asiateksti*, *yleiskielinen teksti* (kuvio 4). Myös vanhemmissa teoksissa on *teksti*-loppuisia ilmauksia, mutta vasta aineistoni kahdessa uusimmassa oppaassa niitä esiintyy niin paljon, että ne ovat mukana kärkijoukossa (ks. kuviot 4–5 s. 58 ja 63). Kuitenkin jos *teksti*-loppuisten ilmausten variaatiota silmäilee koko aineistosta, selvä ero erilaisten oppaissa mainittujen *tekstien* määrässä on jo *Suomen kielen käsikirjan* ja *Kielioppaan* välillä – ja siitä variaatio vain kasvaa nykypäivää kohti tullessa. Merkille pantavaa on myös, että *kielitieteellinen teksti* on ainoa tiettyyn erikoisalaan viittaava ilmaus oppaiden eniten käytettyjen kielenkäytön muotojen joukossa: *Oikeinkirjoitusoppaassa* sitä käytetään kohdissa, joissa kerrotaan alan vakiintuneista merkintätavoista. Myös ilmaus *yleiskielinen teksti* liittyy yleiskielen ja erikoisalojen kielen käytön eroihin:

---

²² *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa* on vähiten erilaisia kielenkäytön muotoja aineistossani, eli kärki-kuusikon loppupäänkin esiintymiä on vain muutamia.

- (23) Huom. Lakiteksteissä ei ole tapana merkitä pykälien ja momenttien järjestysnumeroiden perään järjestystä osoittavaa pistettä, esim. 15 §. **Kuitenkin kun lakiin viitataan yleiskielisessä tekstissä, on selvempää käyttää pisteellistä merkintätapaa: 15. §.** (KOO 2017: 110)

Esimerkissä 23 toisistaan erotetaan lakikielen ja yleiskielen käytänne. Koska *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* neuvoo kirjoitetun yleiskielen käytössä, suosittaa se yleiskielistä merkintätapaa, jota perustellaan selkeydellä (kielen selkeyden vaalimisesta kieli-ideologiana ks. Mantila 2010; selkeän kielen metaforasta ks. Mäntynen 2003: 144–147). Lakikielen muotoilusta oppaassa todetaan lyhyesti ”Lakiteksteissä ei ole tapana merkitä – – pistettä”. Katkelmassa asetetaan silti lakitekstien käytäntö vastakkain yleiskielisten tekstien kanssa *kuitenkin*-konnektiivilla (VISK § 1139, 1142): lakitekstissä pätee yksi merkintätapa, yleiskielessä toinen. Lakikielen tavasta tuleeekin yleiskielisessä yhteydessä epäselvä.

Ilmaus *asiateksti(t)* mainitaan ainoastaan Kielitoimiston oppaissa niin tiheään, että se on mukana käytetyimmistä ilmauksista tekemissäni kuvioissa 4–5 (s. 58 ja 63). Ilmausta käytetään näissä teoksissa niin yksikkö- kuin monikkomuodossa. Lisäksi se esiintyy kaksi kertaa yksikkömuotoisena *Kielioppaassa*, mutta aineistoni vanhimmissa oppaissa ei lainkaan. Tässä on siis näkyvissä muutos: ilmaus *asiateksti(t)* on aineistoni perusteella yleistynyt vasta 1900-luvun loppupuolella kielenkäytön oppaissa. Tästä kertoo osaltaan myös se, ettei sana-artikkelia *asiateksti* ole 1950–60-luvulla julkaistussa *Nykysuomen sanakirjassa*, mutta 1990-luvun alkupuolella ilmestyneessä *Suomen kielen perussanakirjassa* se on mukana. Siinä ja *Kielitoimiston sanakirjassa asiateksti* määritellään ’asiatyylliseksi tekstiksi’ ja *asiatyyli* puolestaan ’asiasisällön selkeästi välittäväksi, asiapainotteiseksi tyyliksi (kaunokirjallisen tyylin vastakohtana)’ (PS, KS s. v. *asiateksti, asiatyyli*). Myös tässä sanakirjamääritelmässä nousee esille *selkeys*, joka on pitkään ollut yksi suomen kielen huollon ihanteista (Mantila 2010: 179). *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa* luetellaan erilaisia asiategstejä:

- (24) **Yleiskielen suositukset koskevat ennen kaikkea asiategstejä.** Niinpä oikeinkirjoitussuosituksia noudatetaan esimerkiksi sanoma- ja aikakauslehdissä, tietokirjoissa, viranomaisteksteissä, opinnäytteissä sekä erilaisissa työelämän teksteissä, kuten muistioissa, tiedotteissa ja ohjeissa. (KOO 2017: 12)

Esimerkin 24 perusteella *asiateksti* on siis jonkinlainen kattokäsite, jonka alle sopivat monenlaiset tekstilajit. Pitkälti näitä lajeja luonnehtinee se, etteivät ne edusta kaunokirjallista tyyliä, kuten *Suomen kielen perussanakirjassa* ja *Kielitoimiston sanakirjassa* (s. v. *asiatyyli*) todetaan asiatyylisistä teksteistä, eivätkä myöskään kirjakieltä siinä tapauksessa, jos se

määritellään kirjallisuuden kieleksi (KS s. v. *kirjakieli*). Lisäksi *asiatekstillä* viitataan nimenomaan kirjoitettuun kieleen, vaikka yleiskielen on katsottu olevan myös puhuttua – näkökulma siis painottaa kirjoitettuja kielimuotoja. Erilaisten tekstilajien ja käyttöyhteyksien listaaminen on kielenhuollossa melko yleinen keino havainnollistaa sitä, mitä vaikkapa *yleiskielellä* tai *asiatekstillä* käytännössä tarkoitetaan. Samalla tämä myös rakentaa käsiteltäviä kielimuotoja ja on tutkijalle jälleen yksi merkki erilaisten tekstilajien, tyylien ja kielimuotojen toisiinsa kietoutuneisuudesta ja limittyneisyydestä.

4.5 Kielitoimiston kielioppiopas

Kielitoimiston kielioppiopassa sekä *asiateksti(t)* että *neutraali asiatyyli* ovat viiden käytetyimmän ilmauksen joukossa. *Kielioppiopassa* asiatekstin ja -tyylin käsitteitä ja niiden välistä eroa kuvaillaan *Oikeinkirjoitusoppaan* tavoin tyylin luonnehdintojen ja esimerkkitekstien avulla:

- (25) **Kaikki asiatekstit eivät kuitenkaan edusta neutraalia asiatyyliä.** Osa on tyyliältään hieman rennompia, kuten kolumnit, tai virallisempia, kuten monet hallinnon asiakirjat. Myös esimerkiksi verkon kommenttiketjuihin osallistuvat tekstit voivat aiheesta riippuen olla asiatekstejä, vaikka edustaisivatkin rennompaa juttelutyyliä. (KKO 2017: 30)

Esimerkissä 25 todetaan suoraan, että asiateksti ei automaattisesti ole neutraalia asiatyyliä, vaan asiatekstien piiriin mahtuu rennompia ja virallisempia tekstejä. Näistä erilaisista teksteistä annetaan jälleen esimerkkejä. Kiinnostava ilmaus on etenkin nykyaikaa kuvastava *verkon kommenttiketjuihin osallistuvat tekstit* (huom. tässä tekstit osallistuvat, eivät niiden kirjoittajat), jolla voidaan havainnollistaa lukijalle, että asiatekstit ovat nykyään moninaisia. Samalla sivulla (s. 30) on kaavio, jossa kuvataan tyylivaikutteiden suuntaa erilaisissa asiateksteissä: yleiskielinen, tyyliältään neutraali asiateksti saa vaikutteita niin abstraktista hallinnon kielestä kuin rennommista asiateksteistä (esim. kolumneista ja urheilu-uutisista) ja asiapitoisesta *juttelukirjoittelusta* (palaan tähän ilmaukseen jäljempänä, s. 82). Tämä muistuttaa osin *Kielioppaan* johdantoa (1982: 9–10), jossa kerrotaan, että asiatyylinen yleiskieli saa vaikutteita niin erikoisalojen kielenkäytöstä, puhekielestä kuin murteistakin (tästä edellä s. 55).

Kuten mainitsin edellä, 1980-luvun alussa julkaistussa *Kielioppassa* sana *asiateksti* esiintyy kaksi kertaa, sitä vanhemmissa oppaissa ei kertaakaan. Käsitettä ei kuitenkaan määritellä *Kielioppassa* mitenkään, kun taas *Kielitoimiston kielioppiopassa* sitä on

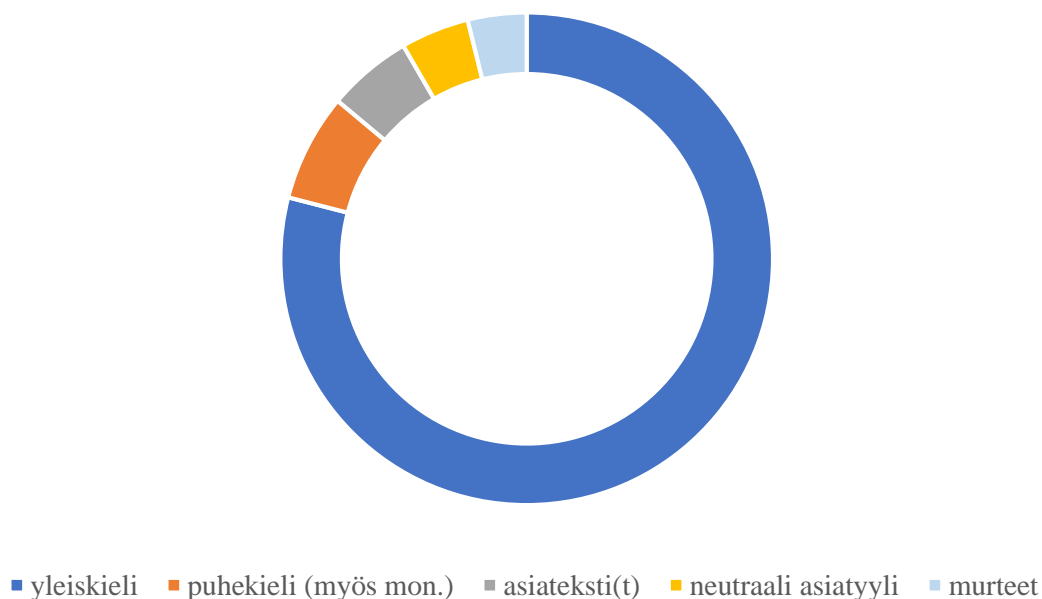

käsitelty, määritelty ja rajattu yhden alaluvun verran. Tämän voi tulkita omalla tavallaan kertovan siitä, että tekstilajien kirjo ja julkisuudessa nähtävien tekstien variaatio on kasvanut. *Kielioppioppaassa* (2017: 29) todetaan myös, että asiatyylejäkin voi olla erilaisia. Siten ei ole ihme, että määritteellinen ilmaus *neutraali asiatyyli* on yksi oppaan eniten käytetyistä ilmauksista. Esimerkistä 26 käy ilmi, millaisessa yhteydessä täsmentävää määritettä tarvitaan:

- (26) Suomen kielen lautakunta käsiteli ilmaustyyppiä *mies ja vaimonsa* vuonna 1999. Lautakunta totesi, että **neutraalissa asiatyyllissä kuuluu käyttää persoonapronominia, mutta tavoiteltaessa rentoa, viihdyttävää sävyä rakenne *mies ja vaimonsa* on kuitenkin käyttökelpoinen.** (KKO 2017: 285)

Esimerkissä 26 *neutraalin asiatyylin ja rennon, viihdyttävän sävyn* välissä on *mutta*-konjunktio, jolla ilmaistaan näiden kahden tyylin eroavan toisistaan käsitellyn rakenteen suhteen (ks. VISK 2008, Määritelmät s. v. *adversatiivinen suhde*). Neutraalin asiatyylin ilmaisutapa esitetään ensin ja sen jälkeen epämuodollisempi tapa ikään kuin poikkeuksena normista. Teoksessa opastetaan ilmaisun osalta siis myös muuhun kuin neutraalin asiatyylliseen kielenkäyttöön – tässä kohtaa ei oteta suoraan kantaa siihen, voiko myös *sävyltään rento, viihdyttävä rakenne* olla kuitenkin asiatyyliä. Huomio kiinnittyy myös *kuulua*-verbiin, joka on deonttinen eli velvoittava ja jota käytetään usein nimenomaan vedottaessa normiin (VISK § 1577). Katkelmassa sillä viitataan suomen kielen lautakunnan linjaukseen. Toinen kiinnostava sananvalinta on adjektiivi *käyttökelpoinen* (KS ’käytettäväksi kelpaava, kelvollinen, kunnollinen, sopiva’; s. v. *käyttökelpoinen*); tässä voi nähdä merkkejä sopivuudesta, sopivasta kielestä, jota voidaan metaforien tasolla ilmentää esimerkiksi vaatteisiin ja pukeutumiseen liittyvillä ilmauksilla (Mäntynen 1996: 513–514).

Kielitoimiston kielioppiopas (2017)

Kuvio 5. Viisi yleisintä kielenkäytön muotoa *Kielitoimiston kielioppiopassa* (2017).

Muiden aineistoni oppaiden tavoin standardoituun kielimuotoon viittaava ilmaus (*Kielenoppaassa kirjakieli*, muissa *yleiskieli*) on *Kielitoimiston kielioppiopassa* useiten mainittu kielenkäytön muoto. Tähän on syytä kiinnittää huomiota, sillä kielioppaat opastavat ensisijaisesti juuri yleiskielen käyttöön (ks. alalukua 2.2.2). Aineistoni tuoreimman oppaan erottaa muista *yleiskieli*-esiintymien määrä: kielimuoto mainitaan teoksessa kaikkiaan 369 kertaa, eikä tähän lukemaan ole laskettu esimerkiksi adjektiivia *yleiskielinen*. Seuraavaksi eniten käytetty ilmaus, *puhekieli*, esiintyy oppaassa 33 kertaa. Osa *yleiskieli*-esiintymistä selittyy kirjassa käytetyllä merkintätavalla, jossa esimerkeissä lukee sabluunanomaisesti *Yleiskielen suosituksen mukainen*: [esimerkki] tai *Yleiskielessä*: [esimerkki]. Paikoin *yleiskieltä* käytetään leipätekstissä implikoimaan, että jossakin toisessa kielimuodossa jotkin kielen piirteet voivat käyttäytyä toisin:

- (27) Lisäksi passiivia ei käytetä välttämättömyyttä ilmaisevista verbeistä *täytyä*, *pitää* jne., jotka **eivät yleiskielessä saa perusmuotoista eli nominatiivisijaista subjektia** (siis ei: ”täydytään”). (KKO 2017: 188)

Esimerkin 27 muotoilu sisältää ajatuksen siitä, että jossakin toisessa kielimuodossa välttämättömyyttä ilmaisevien verbien on mahdollista saada nominatiivisubjektia eli ne voivat taipua persoonan mukaan. Tämä käsitys syntyy kielteisestä ilmauksesta *eivät yleiskielessä saa*; *Ison*

suomen kieliopin (§ 1616) mukaan kieltomuotoinen ilmaus herättääkin usein mielikuvan siitä, että vastakkainen asiantila olisi odotuksia vastaava. Kohdassa ei esimerkiksi viitata lisälukemistoon, joten asian selvittäminen jää (kiinnostuneen) lukijan vastuulle, ellei lukija satu jo ennestään tietämään, että esimerkiksi *minä täydyn* -muotoa käytetään joissakin suomen murteissa.

Yleiskielen jälkeen tavallisin ilmaus *Kielitoimiston kielioppioppaassa* on *puhekieli* (ks. kuvio 5). Teoksen erityispiirre on, että lähes puolet tämän kielimuodon esiintymistä on monikossa: *puhekielet*. Melkein kaikki monikkomuotoiset esiintymät ovat oppaan parikymmensivuisessa johdannossa, jossa käsitellään muun muassa yleiskielen ja normien määritelmiä eli teksti on varsinaista ohjeosiota teoreettisempaa. Esimerkiksi:

- (28) **Puhekielet paitsi kuuluvat puheessa myös näkyvät kirjoituksessa.** Esimerkiksi sosiaalisen median yhteisöpalveluissa käytetään yleiskielen rinnalla monenlaista puhekielistä juttelukirjoittelua. (KKO 2017: 28)

Esimerkki 28 on siis *Kielioppioppaan* johdantoluvusta, mikä näkyy tekstin sisällössä ja tyyliässä: katkelmassa kuvataan puhekiel(t)en käyttötapoja ja -yhteyksiä taustoittavasti eikä esitetä varsinaisia kielenkäytön ohjeita. Johdanto-osa esittelee teoksen käsitteitä ja tulokulmia sekä pohjustaa varsinaisten ohjeiden lukemista ja ymmärtämistä. Monikkomuotoinen *puhekielet* herättää ainakin kielenhuollon ohjeita tuntevan lukijan huomion, sillä se poikkeaa totutusta; monikon tarkoituksena lienee tuoda esiin, ettei puhekieli ole yksi, yhtenäinen kielimuoto, vaan senkin sisään mahtuu monenlaisia muotoja ja variaatiota (kuten on myös *yleiskielen* laita, joka kuitenkin esitetään yksikkömuotoisena).

Huomionarvoista on, että *murteet* nousevat jälleen käytetyimpien ilmausten joukkoon *Kielitoimiston kielioppioppaassa*. Edellisen kerran ne ovat aineistossani viiden kärjessä 1960-luvun lopulla ilmestyneessä *Suomen kielen käsikirjassa*. Joissain kohdin murteita käytetään selittämään ja perustelemaan kielenhuollossa tehtyjä ratkaisuja (esim. 29). Välillä taas kuvataan, millaista jonkin piirteen käyttö on yleiskielessä, millaista murteissa (esim. 30).

- (29) **Sekä tyyppi alkaa tekemään että alkaa tehdä esiintyvät murteissa:** *alkaa tehdä* on alkuaan itäinen, *alkaa tekemään* taas on ollut tavallinen varsinkin pohjoisen murteissa, mutta se on tunnettu myös muualla länsimurteissa. (KKO 2017: 117)
- (30) **Yleiskielessä -ti- ja -si-muotojen vaihtelua on vain tietyissä kaksitavuisissa verbeissä. Murteissa** vaihtelu on laajempaa (esim. *kääntää, käänsi ~ käänti*) ja koskee myös useampitavuisia verbejä (*puhaltaa, puhalsi ~ puhalti*,

visertää, visersi ~ viserti). **Raja yleiskielisen ja murteellisen muodon välillä ei aina ole selvä.** (KKO 2017: 79)

Esimerkissä 29 käsitellään vuonna 2014 paljon keskustelua herättänyttä norminmuutosta, jossa suomen kielen lautakunta hyväksyi²³ *alkaa tehdä* -muodon rinnalle yleiskieliseen käyttöön *alkaa tekemään* -muodon. Koska päätös synnytti vastustusta, sitä on ollut tarpeen perustella kielenkäyttäjille. Perusteluna käytetään usein esimerkin 29 tapaan juuri eri muotojen esiintymistä murteissa: *alkaa tekemään* on ollut kielessä jo pitkään eikä siten mikään rappioituneen kielen ilmiö, jollaisena se on monin paikoin nähty (ks. esim. Maamies 2014). Esimerkissä 30 puolestaan käsitellään tiettyjen verbinmuotojen vaihtelua yleiskielessä ja murteissa. Ensimmäinen tarkoitus on nähdäkseni kuvata taivutuksen variaatiota ja selittää, miksi tällaisten verbien muodot voivat vaihdella käytössä. Vastaavissa havainnollistuksissa lienee tämän tapauksen tavoin kyse melko yleisestä ja tunnistettavasta murrepiirteestä, jotta se ylipäänsä kannattaa ottaa esiin. Esimerkissä todetaankin, ettei raja eri muotojen välillä ole selvä, mikä selittänee sen, miksi eri kielimuotojen vertailu on katsottu tarpeelliseksi.

Olen tässä luvussa tarkastellut aineistossani useimmin esiintyviä kielimuotoja sekä sitä, millaisissa yhteyksissä ja millä tavoin näitä muotoja kielioppaissa käytetään. Kuten kuvioista 1–5 alaluvuissa 4.1–4.5 näkee, kaikilla vuosikymmenillä oppaissa on ollut tarpeen viitata niin standardikieleen kuin erilaisiin puhutun kielen muotoihin. Syvennyinkin seuraavassa luvussa puhutun kielen esittämiseen oppaissa sekä yleiskielen ja puhuttujen muotojen väliseen suhteeseen, sillä se nousi yhtenä erityisen antoisana näkökulmana esiin tässä luvussa esittämäni käytetyimpien kielimuotojen analyysin perusteella.

---

²³ Normitukseen liittyvien päätösten yhteydessä käytetään yleisesti *hyväksyä*-verbiä (sitä on käytetty mm. juuri *alkaa tekemään* -tapauksen yhteydessä; ks. myös esim. Kolehmainen 2014). Tämäkin on ideologista: on yksi säädelty kielimuoto, johon portinvartijat harkitusti päästävät esimerkiksi tiettyjä rakenteita.

5 PUHUTUN KIELEN MUODOT OPPISSA

Tässä työssä toisessa analyysiluvussa keskityn tarkasteluni puhutun (ja samalla kirjoitetun) kielen esittämiseen tiettyjen kielenilmiöiden yhteydessä. Kuten edellisestä luvusta kävi jo ilmi, kielioppaissa esiintyy monenlaisia puhuttuun kieleen ja puhekieleen viittaavia muotoja – tämä kertoo siitä, ettei oppaissa käsitellä pelkästään yleiskieltä, vaikka se onkin kielenohjailun ja normituksen ensisijainen kohde (ks. alaluvut 2.2.2–2.2.3). Aineistossani esiintyy *puhekielen*, *puheen* ja *puhutun kielen* ohella etenkin erityyppisiä murteista ja aluepuhekielistä käytettäviä nimityksiä sekä usein myös arkiseen tai epämuodolliseen kielenkäyttöön viittaavia ilmauksia. Etenkään jälkimmäisillä ei oppaissa kuitenkaan tarkoiteta pelkästään puhuttua kieltä. Esittelen aluksi lyhyesti, millaisia puhekieleen, murteisiin ja arkiseen kieleen viittaavia ilmauksia kussakin oppaassa on, sillä se luo osaltaan kuvaa teoksissa tehdyistä valinnoista ja havainnollistaa puhuttuun kieleen viittaavien ilmausten moninaisuutta.

Aineistoni vanhimmassa teoksessa eli E. A. Saarimaan *Kielenoppaassa* (1947) esiintyy *puhekielen* ja *puhutun kielen* ohella ilmaukset *puhe* ja *suullinen kielenkäyttö*. Murteisiin ja muihin alueellisiin kielimuotoihin puolestaan viitataan monilla eri nimityksillä – osin siksi, että oppaassa mainitaan useita murrealueita: *kansankieli*, *kansanmurteet*, *murteet*, *kotimurre*, *länsimurteet*, *itämurteet*, *karjalaismurteet*, *slangi*, *kaupunkilaiskieli* ja *kaupunkilaisuus*²⁴ sekä *paikallinen* tai *paikkakunnan kielenkäyttö*. Mukana on myös substantiivista *murre* johdetut tyyliin viittaavat ilmaukset *murteellinen* ja *murreasuinen*, *murteellisuus* (1947: 10: ”Yleiskieltä puhuttaessa on varsinkin julkisesti esiinnyttäessä huolellisesti kartettava kaikenlaisia murteellisuuksia”). Toisin kuin aineistoni muissa oppaissa *Kielenoppaassa* esiintyy myös paikannimistä johdettuja asukkaannimityksiä (*länsisuomalainen*, *helsinkiläiset*, *särkisalolaiset*). Arkiseen kieleen, erittelemättä onko kyse murteista vai ei, viittaa puolestaan nimitys *arkikieli*. Muista tässä mainituista ilmauksista eroaa *yleisradion kielenkäyttö*, joka vielä 1940-luvulla viittasi väistämättä puhuttuun kieleen²⁵.

Parikymmentä vuotta myöhemmin (1968) ilmestyneessä *Suomen kielen käsikirjassa* käytetään sen edeltäjän tavoin nimityksiä *puhekieli*, *puhuttu kieli* ja *puhe*, lisäksi mainitaan *keskustelukieli*. Murteisiin viitataan jälleen useilla ilmauksilla, joista pelkkä *murteet* on ohittanut yleisyydessä *kansan-*alkuiset ilmaukset (ks. alalukua 4.2): *murteet*, *kotimurre*,

²⁴ Aineistossani esiintyy maantieteellisen sijainnin perusteella tehdyn jaottelun lisäksi myös sosiaalista ryhmitelyä, esimerkiksi ikään ja koulutustasoon viittaavia ilmauksia. Esimerkiksi *Kielenoppaassa* puhutaan *koulu-
laisten ja ylioppilaiden kielestä* (1947: 73–74) sekä *opillista sivistystä saaneiden puheesta* (s. 95). Nuoriso on monesti kielentutkimuksen kentällä esitetty yhtenä ongelmapuhujaryhmänä (Halonen 2012: 452).

²⁵ Yleisradio aloitti säännölliset televisiölähetykset vuonna 1958 (Yleisradio 2015).

itämurteet, länsimurteet, Lounais-Suomen murteet, kansankieli, kansanmurteet sekä *kaupunkien koululaisten kieli* (tässä siis *Kielenoppaassa* mainitut *kaupunkilaiskieli* ja *koululaiskieli* yhdistyvät). Käytössä ovat myös adjektiivinen *murteellinen* (esim. luonnehtimassa yksittäisiä sanoja) sekä ominaisuudennimi *murteellisuus*. Lisäksi adjektiivinen *kansanomainen* esiintyy teoksessa useamman kerran; sillä määritetään niin sanavarastoa, ääntämystä kuin tyyliäkin. Arkista kielenkäyttöä käsitellään ilmausten *arkikieli, arkipuhe, arkinen puhe* ja *arkinen tyyli* avulla.

Niin *Kielenoppaasta* kuin *Suomen kielen käsikirjasta* on havaittavissa, että ilmauksia *kansankieli* ja *kansanmurteet* käytetään pääasiassa positiivisessa yhteydessä, kun taas nimenomaan *murteet*-muotoa (myös esim. *kotimurre, itämurteet, länsimurteet*) käytetään enemmän negatiivisissä yhteyksissä kertomaan piirteistä, jotka eivät kuulu yleiskieleen. Ylipäänsä *kansankieli* tai *-murteet* nähdään näissä aineistoni vanhimmissa oppaissa pitkälti – muttei siis pelkästään – jonakin, josta voi ammentaa yhteiseen kielimuotoon ja josta yhteinen kirjakieli on rakennettu tai ainakin tulisi olla rakennettu (ks. alalukuja 4.1–4.2).

Kielioppaassa (1982) esiintyvät jälleen *puhe* ja *puhekieli*. Teoksessa puhutaan verraten vähän *murteista* (ks. alalukua 4.3), mutta merkille pantavaa on, että *puhekieli* saa useita määritteitä, joilla viitataan alueelliseen kielimuotoon: *länsisuomalainen puhekieli, oman alueensa puhekieli, Etelä-Suomen taajamien puhekieli ja eräät murteet* sekä *aluepuhekieli*. Tästä huomaa, että määritteillä on tärkeä tehtävä: niillä voidaan esimerkiksi paikallistaa ja rajata käsiteltävää kielimuotoa. Muuten murteista käytetään ilmauksia kuten *itäsuomalainen kansankieli, itämurteet, kansankieli ja muu puhekieli, perinnäiset kansanmurteet* sekä *paikallisvärinen kielenkäyttö*. Viimeksi mainittu on ominainen juuri *Kielioppaalle*: sillä viitataan etenkin sanastoon, jolla ”voidaan virkistää jopa kirjoitettua yleiskielistä esitystä” (1982: 10). Pelkkää *murteet*-sanaa käytetään teoksessa nähdäkseni vain muutamaan otteeseen. Oppaassa esiintyvät myös adjektiivit *puhekielinen* ja *murteellinen* sekä substantiivi *puhekielisyys* (1982: 9: ”Lievät puhekielisyudet ovat mahdollisia myös kirjakielen vapaammassa tyylilajeissa”). Arkiseen kieleen viitataan ilmauksella *arkikieli* sekä esimerkiksi muotoiluilla *arkinen tyyli, arkinen puhekieli* ja *jokapäiväinen puhekieli*. Viimeksi mainittu on aineiston ainut esiintymä, jota määrittää adjektiivinen *jokapäiväinen*. Sanakirjamääritelmän perusteella sillä voidaan tarkoittaa esimerkiksi arkista tai arkipäiväistä (KS s. v. *jokapäiväinen*).

Kielen osa-alueista oikeinkirjoitus on se, jolla on vähiten tekemistä puhutun kielen kanssa. Kuitenkin löysin myös *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaasta* (2017) joitakin puheeseen viittaavia ilmauksia: *puhe* ja *puhuttu kieli*. Ymmärrettävästi nämä esiintyvät ääntämykseen liittyvien ohjeiden yhteydessä. Lisäksi käsitellään erilaisia *puheenomaisia* ja

tuttavallisia kirjoitustilanteita, joilla tarkoitetaan oppaassa esimerkiksi tekstiviestejä ja verkon keskustelupalstoja (2017: 12). Puhuttuun kieleen viittaavien ilmausten ohella esiin nousevat myös *arkikieli* ja *epämuodollinen tyyli*. Nämä liittyvät esimerkiksi erilaisten merkkien nimityksiin. Tarkastelen työssäni Kielitoimiston oppaita pitkälti erillään toisistaan, mutta tässä luvussa ne on mielekkäämpää ajatella kokonaisuudeksi, muiden oppaiden tavoin – kuuluuhan aineistoni muihin teoksiin kaikkiin oma oikeinkirjoitusosansa. *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (2017: 24) todetaan asiasta näin: ”*Kielitoimiston kielioppiopas* on – – käytännön kielenhuollon opas – –. Tässä kirjassa ei kuitenkaan tarkastella oikeinkirjoitusta, kuten yhteen ja erilleen kirjoittamista, alkukirjainkysymyksiä tai pilkun käyttöä. Niitä käsitellään *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa*.”

Kielitoimiston kielioppioppaassa (2017) on oppaista eniten erilaisia puhuttuun kieleen viittaavia ilmauksia. Esimerkiksi: *puhe*, *puhekieli* ja *-kielet*, *puhuttu kieli(muoto)*, *keskustelu*, *julkiset puhetilanteet*. Murteita käsiteltäessä käytetään nimityksiä kuten *murteet*, *aluemurteet*, *itämurteet*, *länsimurteet*, *pohjoisen murteet*, *kaakkoiset murteet*, *hämäläismurteet*, *eteläisen Suomen puhekieli* (lisäksi puhutaan jälleen myös *nuorten kielestä*) – murteet ja osa murrealueista siis todella tulevat esiin teoksessa. Adjektiivi *puhekielinen* on käytössä (esim. *puhekielinen kirjoittelu*), ja *murteellinenkin* esiintyy pari kertaa, mutta aiemmissa oppaissa käytetyt substantiivit *murteellisuus* ja *puhekielisyys* ovat jääneet pois – niissä onkin usein ollut affektista sävyä (ks. esimerkit edeltä *Kielenoppaan* ja *Kielioppaan* kohdalta). Lisäksi oppaassa on monia arkiseen ja rentoon kielenkäyttöön viittaavia ilmauksia: *arkipuhe* ja *arkinen puhe*, *arkinen tyyli*, *rento sävy*, *tuttavallinen vuorovaikutus*. *Kielioppioppaalle* ominaista on *kirjoittelu*-sanan käyttö (esim. *juttelukirjoittelu*); sillä viitataan epämuodollisempiin kielenkäyttötilanteisiin (ks. jäljempänä s. 82).

Kuten edellä esittelemistäni puhuttuun kieleen viittaavien ilmausten määrästä ja kirjosta voi huomata, oppaissa on jatkuvasti tarve viitata puhekieleen ja puhuttuun kieleen. Syitä tähän ovat muun muassa kielen vaihtelun kuvaaminen, jota tuodaan siis esiin myös kielioppaissa, sekä kielimuotojen rajojen hahmotteleminen. Kielenohjailun pääkohde on yleiskieli, mutta jotta yleiskieltä voisi kuvata ja jotta sen käytöstä voisi antaa ohjeita, on muitakin kielimuotoja tehtävä näkyväksi nimeämällä ne – tällä tavoin voidaan tehdä eroa eri muotojen välille (Mäntynen 2003: 136; Irvine 2001: 22). Yksi keskeinen rajankäynti vaikuttaa kulkevan juuri puhutun ja kirjoitetun kielen, puhekielen ja yleiskielen, välillä.

Syvennän tarkastelua keskittymällä seuraavaksi kahteen kielenilmiöön, joiden kautta paneudun puhuttuun kieleen suhtautumiseen aineistossani. Vaihdan siis seuraavissa alaluvuissa näkökulmaa kielimuotolähtöisestä kielenilmiöistä lähteväksi. Valitsin lähempään tarkasteluun

yhtäältä suoraan ja käänteiseen sanajärjestykseen liittyvät ohjeet, toisaalta omistusliitteen käyttöön liittyvät ohjeet. Kumpikin on ilmiö, joka on läsnä niin puhutussa kuin kirjoitetussa kielessä (vrt. esim. lauseenvastikkeet, joiden on katsottu olevan ensisijaisesti kirjoitetun kielen ilmiö; esim. Paunonen 1994: 28). Molemmissa tiivistyy useita puhutun kielen ja yleiskielen välisen suhteen kannalta merkittäviä piirteitä. Havainnoin näitä ilmiöitä esimerkkinä yhteyksistä, joita aineistossani on katsottu tarpeelliseksi käsitellä tuomalla esiin eri kielimuotoja. Sanajärjestys ja omistusliitteen käyttö sopivat tarkasteltaviksi myös siksi, että niihin on kiinnitetty huomiota kielenohjailussa – molempia käsitellään kaikissa aineistoni oppaissa²⁶ – ja niistä on riittänyt sanottavaa, myös kielimuotojen näkökulmasta (vrt. Ontermaan tutkimus toisen infinitiivin instruktiivista, esim. 2003: 70). Sanajärjestysseikkojen ja omistusliitteen käytön avulla pääsen käsiksi laajempiinkin kieli-ideologisiin ilmiöihin (vrt. Ontermaa 2003: 2).

5.1 Sanajärjestys ja kansankieli

Silloin tällöin kuulee sanottavan, että suomen kielessä on vapaa sanajärjestys. Tämä viittaa siihen, että monissa kielissä sanajärjestyksellä on kieliopillisia tehtäviä, mutta suomessa sanajärjestys liittyy ennen kaikkea tekstin informaatorakenteeseen. Usein on kyse siitä, mikä on uutta ja mikä jo tuttua tietoa (teema–reema). (Heikkilä 2011.) Kielenohjailun näkökulmasta keskeistä on ollut ja on jossain määrin edelleen kysymys suorasta ja epäsuorasta eli käänteisestä sanajärjestyksestä. Taru Kolehmainen (2014: 66) mukaan aiheesta keskusteltiin kirjakielen kehittäjien kesken 1800-luvulla useita kertoja – vuosikymmenten mittaan erityisen huomion kohteena on ollut se, onko esimerkiksi sivulausetta tai lainausta seuraavassa päälauseessa ensin subjekti (suora sanajärjestys) vai predikaattiverbi (käänteinen sanajärjestys). Huolta on aiheuttanut etenkin se, että jälkimmäisen vaihtoehdon eli *inversion* on katsottu olevan vieraan kielen vaikutusta. Vaikka jo vuonna 1882 Kotikielen Seura linjasi, että sanajärjestys voi kirjakielissäkin olla vapaa (ts. niin subjektilla kuin predikaatilla alkavat lauseet ovat mahdollisia), on asia kuitenkin ollut keskusteltavana myös myöhemmin, koska kielenkäyttäjien keskuudessa levisi käsitys, että suomessa olisi aina suora sanajärjestys. (Mp.) Vielä 1900-luvun puolivälissäkin sanajärjestyksestä koskevassa keskustelussa keskityttiin pitkälti juuri inversion

---

²⁶ Puhutun ja kirjoitetun kielen välinen problematiikka ei juuri ulotu oikeinkirjoitukseen, koska sille ei ole tarvetta puhutussa kielessä. Jätän siten tässä kohtaa *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* tarkastelun ulkopuolelle ja *Kielitoimiston kielioppiopas* saa edustaa opaskokonaisuutta. On kuitenkin hyvä muistaa, että monet yleiskielen luodut normit on tehty juuri oikeinkirjoitusta varten, sillä niitä normeja ei ole ollut vanhastaan kielessä (vrt. ns. luonnolliset normit; ks. alalukua 2.2.3).

(Raevaara 1996: 61). Niin huoli vieraan kielen vaikutuksesta kuin mekaanisesta suoran sanajärjestyksen käyttämisestä ovat kumpikin esillä aineistossani.

Ensimmäisenä oppaiden sanajärjestyksestä käsittelevistä ohjeista nousee näkyviin juuri vieraan kielen vaikutus. Osassa aineistoani siihen suhtaudutaan avoimen negatiivisesti, osassa taas neutraalin toteavasti. Kaikissa oppaissa otetaan esiin nimenomaan ruotsin kieli, joka onkin perinteisesti ollut se kaikista kammoksutuin vaikutteiden lähde ja purististen toimien kohde (Paunonen 1996: 547–548; Kolehmainen 2014: 40). Tämä on ulkoista eli *ksenofobista purismia* (Sajavaara 2000: 97; Thomas 1991: 80–81; ks. myös työni alalukua 2.2.4). Samalla esiin tulevat myös muutokset 1900-luvun kielipoliittisella maailmankartalla: muutamassa oppaassa mainitaan ruotsin ohella englannin kieli (ks. esim. 35–36). *Kielenoppaassa* (1947) keskitytään kuitenkin svetisismien perkaamiseen (esim. 31–32):

- (31) **Suomen sanajärjestykseen on ruotsin kieli vaikuttanut paljon ja haitallisesti.** Kielemme sanajärjestys, jos sen annetaan noudattaa kielen omaa luonnetta, on vapaa ja joustava sekä ilmeikkäämpi kuin minkään kielen, mitä kouluissamme luetaan. (Kielenopas 1947: 198)
- (32) **Ruotsinmukainen sanajärjestys on kielemme pahimmin juurtuneita ja ikävimpiä epäsuomalaisuuksia.** ”Tässä kohden ovat kirjoittajamme tehneet paljon kielipattoja, sitoen kieltämme ruotsinkielen ajatusmuotoihin”, sanoo E. N. Setälä v. 1883 ilmestyneessä teoksessaan ”Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä”. Sama tutkija on mainitussa teoksessaan sitä mieltä, että kirjakieli puheena olevassa kieliseikassa olisi palautettava kansankielen pohjalle. (Kielenopas 1947: 201)

Kummassakin esimerkissä ruotsin kielen vaikutuksen mukaista sanajärjestyksestä kuvaillaan hyvin latautuneesti. Esimerkki 31 aloittaa *Kielenoppaan* sanajärjestyksestä käsittelevän osion, eli asian ydin tuodaan esiin heti ensimmäisessä virkkeessä: ruotsin kieli on vaikuttanut kielteisesti suomen kielen sanajärjestykseen. Tällä tavalla jo tekstin alussa luodaan kehys, jolla ohjataan lukijan tulkintaa (Kieli ja sen kieliopit 1994: 112). Esimerkissä käytetään negatiivissävyistä sanaa *haitallinen*, jonka sanakirjaselitteessä mainitaan muun muassa adjektiivit *vahingollinen*, *turmiollinen* ja *epäedullinen* (NS s. v. *haitallinen*). Jälkipolvet ovatkin yhdistäneet pitkälti juuri E. A. Saarimaan ja *Kielenoppaan* svetisismien kitkemiseen. Taru Kolehmainen (2014: 175) toteaa Saarimaan ruotsinvoittoisuuksien karsimista koskevien ohjeiden vaikuttaneen niin kielenhuollon henkeen kuin käytännön työhön vielä viime vuosikymmeninäkin. Kirjakielen kehittämisen näkökulmasta svetisismien torjuminen oli tarpeen 1800-luvulla, mutta 1900-luvun puolimaissa sen selittivät Heikki Paunosen (1996: 548) mukaan lähinnä ideologiset syyt: 1920–30-luvulla etenkin Helsingin yliopistossa käytiin kotimaisten kielten välillä valtataisteluita,

joista kummunnut *aitosuomalaisuus* näkyi kielenohjailussa pitkään. Esimerkissä 31 on huomionarvoista myös suomelle ”ominaisen” sanajärjestyksen nostaminen muiden kielten yläpuolelle. Tätä on havaittavissa *Suomen kielen käsikirjassakin* (ks. esim. 33).

Kielenoppaan kannan käänteiseen sanajärjestykseen sinetöi esimerkin 32 kappale, jossa palataan E. N. Setälän sanoihin 1880-luvulta. Tässä käytetään Setälän tutkimusta normi-auktoriteettina, yhtenä perusteena sille, miksi kyseinen ilmiö on yksi *ikävimmistä epäsuomalaisuuksista*²⁷. Esimerkissä käytetään vahvaa kieltä: *pahan, ikävän ja epäsuomalaisuuden* ohella Setälältä valitussa sitaatissa esiintyy sana *kielipatto* – *patto* tarkoittaa Nykysuomen sanakirjan mukaan *rikosta* (NS s. v. *patto*). Näin kieltä kommentoidaan ja arvioidaan – etenkin adjektiiveilla kieltä arvotetaan normatiivisesta näkökulmasta, siis mikä on hyvää ja mikä huonoa kieltä (Mäntynen 2003: 165). Lisäksi esimerkkikappaleessa tuodaan esiin myös kansankielen turvautuminen. Palaan tähän hieman jäljempänä (s. 74–76).

Kuten mainitsin edellisessä kappaleessa, *Kielenoppaasta* poimimassani esimerkissä 31 nostetaan esiin myös suomen sanajärjestyksen erinomaisuus verrattuna muihin kieliin. Osana puristisia piirteitä aineistossani näkyy jonkin verran tällaista kansallishenkistä suomen kielen korottamista, jossa vieraan kielen pelätään syrjäyttävän tai katsotaan jo syrjäyttäneen oman kieleemme aidot piirteet. Ainakin vielä 1800-luvulla kansallisen projektin myötä kieli nähtiinkin kansakunnan myyttisenä henkenä, jonka haluttiin olevan mahdollisimman alkuperäistä ja turmeltumatonta (Paunonen 1996: 546). Esimerkissä 31 esiintyvä ilmaus *kielen oma luonne* antaa viitteitä toisaalta kieliopillisesta oikeakielisyyskannasta, jossa selvitettiin kielen ”lakeja” ja alkuperäisinä pidettyjä muotoja, ja toisaalta myös kansankielisyyskannasta, jossa aitoa, kansanmurteissa esiintyvää kielenkäyttöä arvostettiin yli muiden (Paunonen 1994: 19–20; ks. myös työni alalukua 2.2.4). Samaan suuntaan *Kielenoppaan* esimerkin kanssa viittaa muutama *Suomen kielen käsikirjaan päätynyt* muotoilu (esim. 33–34) – joskin selvästi hienovaraisemmin kuin edeltäjässään:

- (33) Suomen kielen sanajärjestys on suhteellisen vapaa verrattuna moniin muihin kieliin. Tämä on seurausta siitä, että lauseenjäsenten suhteet suomessa yleensä saadaan ilmaistuksi taivutuspäätteillä, kun taas **taivutukseltaan köyhemmät kielet** useammin ilmaisevat tällaiset seikat sanajärjestyksen avulla. (SKK 1968: 301)

---

²⁷ *Epäsuomalaisuudet, ruotsinvoittoisuudet, murteellisuudet, puhekielisyydet* – vaikuttaa siltä, että kielenhuollon teksteissä suositaan ominaisuudennimiä, joissa on usein affektinen sävy. Tällaiset ilmaukset voivat alkuaan olla pelkästään kuvailevia, mutta muuttuvat kielteisesti arvottaviksi, kun ne yhdistetään toistuvasti ei-toivottuun kieleen (Hiidenmaa 2003: 18).

- (34) Suomen kielen sanajärjestys on joustava, ja **hyvän tyylikorvan omaava kielenkäyttäjä voi sen avulla saada esiin hienoja vivahteita.** (SKK 1968: 307)

Esimerkissä 33 käsitellään *Kielenoppaan* tavoin suomen ja joidenkin muiden kielten sanajärjestystä koskevia eroavaisuuksia. Tekstikappale kertoo näistä eroista päällisin puolin neutraalisti, mutta *köyhä*-adjektiivin käyttäminen kielistä puhuttaessa synnyttää nähdäkseni affektista sävyä, vaikka tässä sillä viitataan taivutukseen, ei mihinkään kieleen kokonaisuutena. Oppaan aikalaissanakirjan, *Nykysuomen sanakirjan*, mukaan *köyhä* voi merkitä muun muassa seuraavia: 'jssak olennaisessa, tärkeässä suhteessa niukka, laiha, vähämerkityksinen, mitätön' sekä 'vähälukuinen, vähäinen, pieni, vajavainen, puutteellinen, vaatimaton' (NS s. v. *köyhä*). Adjektiivin herättämät mielikuvat eivät siis ole positiivisia. Esimerkissä 34 sen sijaan rajataan niiden kielenkäyttäjien joukkoa, jotka osaavat hyödyntää suomen kielen vivahteikasta sanajärjestystä täysipainoisesti (*hyvän tyylikorvan omaavat*). Oppaassa käytetään edellä (1968: 304–305) esimerkkeinä muun muassa Juhani Ahon ja F. E. Sillanpään tekstejä ja nostetaan esiin Sillanpään taito luoda sanajärjestyksellä hienoja nyansseja. Niin *Suomen kielen käsikirjassa* kuin *Kielenoppaassa* onkin paikoin havainnollistuksina lainauksia kaunokirjallisuudesta – tässä voi olla osansa esimerkiksi Setälän (1894: 46) näkemyksellä siitä, että hyvän kielenkäytön mallina on pidettävä parhaita kirjailijoita.

Vielä *Suomen kielen käsikirjan* sanajärjestystä käsittelevissä ohjeissa on havaittavissa puristisia äänenpainoja (esim. 35), kun taas *Kielioppaassa* ja etenkin *Kielitoimiston kielioppioppaassa* muiden kielten vaikutukseen suhtaudutaan toteavammin (esim. 36–37). Kerroin edellä, että parissa oppaassa mainitaan myös englannin kielen vaikutus suomen sanajärjestykseen: tämä ilmenee *Suomen kielen käsikirjan* ja *Kielioppaan* esimerkeistä.

- (35) **Ruotsin kielen vaikutuksesta pääsi tällainen inversio aikoinaan suomessa luonnottomasti yleistymään, vastoin kansankielen kantaa. Oikeakielisyyksiä miesten työ on saanut aikaan, että aidon suomen kielen mukainen sanajärjestys nykyään on vallitseva.** Vielä kuitenkin tapaa toisinaan myös aiheutonta inversiota, mutta toisaalta mennään inversion pelossa joskus liiankin pitkälle: **on aihetta varoittaa myös liian kaavamaisesta suoran sanajärjestyksen käytöstä, joka osaksi johtuu ohjeiden väärästä tulkinnasta, mutta osaksi kai myös englannin kielen taidon yleistymisestä maassamme; englannissahan suora sanajärjestys on kovin yleinen.** (SKK 1968: 303–304)
- (36) **Aiemmin vaikutti varsinkin ruotsin sanajärjestyksen malli sen, että käännteistä sanajärjestystä viljeltiin maneerimaisesti ja subjektin painottomuudesta piittaamatta. Nykyään tällainen epäluonteva**

käänteisjärjestys on jo melko harvinainen; vain silloin tällöin tapaa seuraavanlaisia korjattavia esimerkkejä: ”Hetken puheltuamme ehdotti hän, että menisimme tiluksia katsomaan” (po. *Hetken puheltuamme hän ehdotti, että –*). [–] **Erityisesti englannin vaikutuksesta johtuu, että nykyään tapaa paljon useammin luonnottomaa suoraa sanajärjestystä.** (Kieliopas 1982: 91)

- (37) **Aikoinaan käänteistä sanajärjestystä pidettiin kartettavana ruotsin vaikutuksena, mikä johti joskus mekaaniseen suoran sanajärjestyksen suosimiseen.** Käänteisellä sanajärjestyksellä on kuitenkin pohjaa myös suomen murteissa. Sananparsissakin johtolauseen käänteinen sanajärjestys on tavallista: ”*Pitkä mies*”, *sanoi entinen likka, kun telefontolppaa halasi.* (KKO 2017: 384; esimerkin lihavointi alkup. tekstissä)

Esimerkissä 35 *Suomen kielen käsikirjasta* puhutaan inversion *luonnottomasta* yleistymisestä, joka on ruotsin kielen vaikutusta. Samaten käytetään ilmausta *aidon suomen kielen mukainen sanajärjestys*. Molemmat luovat käsityksen siitä, että on olemassa jokin luonteva, puhdas, oikea suomen kieli vailla vieraita vaikutteita. Myös *Kielioppaasta* valitsemassani esimerkissä 36 käytetään adjektiiveja *epäluonteva (käänteisjärjestys)* ja *luonnoton (suora sanajärjestys)* – näihin viitataan etenkin siinä mielessä, ettei kumpaakaan tulisi käyttää yksinomaisesti. Anne Mäntynen (2003: 166, taulukko 5) onkin huomionnut myös tämäntyyppiset arvottavat adjektiivit väitöskirjassaan lehtien kielijutuista; hänen tekemässään koosteessa kielijutuissa käytetyistä adjektiiveista ovat mukana myös *luonnoton* (’outo’) ja *luonteva* (’normaali’). Aidon, luontevan ja luonnottoman tematiikka yhdistyy osaltaan kielenhuollon teksteissä tavalliseen kasvillisuus- ja luontometaforiikkaan (ks. esim. Mäntynen 2003). Tämän puolesta puhuu etenkin esimerkin 35 ensimmäisessä virkkeessä käytetty verbi-ilmaus *päästä (luonnottomasti) yleistymään*, joka luo mielikuvan esimerkiksi hallinnasta karanneesta rikkakasvista. Lisäksi esimerkissä 35 on merkille pantavaa *oikeakielisyyksiensä työn* esiin nostaminen, joka on aineistossani melko harvinaista kuten ylipäänsä kielenhuollon ohjeiden takana olevien ihmisten näkyväksi tekeminen. Tekstissä todetaan, että liiallinen suoran sanajärjestyksen käyttö johtuu osittain *ohjeiden väärästä tulkinnasta*: kielenkäyttäjät ovat siis tulkinneet ohjeita väärin, eikä ongelma ole esimerkiksi ohjeiden muotoilussa.²⁸

Tämä näkyy myös englannin kieltä käsittelevissä kohdissa (esim. 35–36): kielenkäyttäjät ovat siirtyneet ruotsin mallin mukaisesta käänteisen sanajärjestyksen liikakäytöstä englannin mallin mukaiseen suoran sanajärjestyksen liikakäyttöön – on jouduttu ojasta allikkoon. Englannin kielen vaikutuksesta todetaan oppaissa tässä yhteydessä lähinnä se, että ilmiö on

---

²⁸ Päivi Rintalan (1998: 60) mukaan Terho Ikonen mainitsee kuitenkin vuoden 1972 *Virittäjä*-artikkelissaan sanajärjestyksen yhtenä esimerkkinä tapauksista, joissa kielenhuoltotyöllä on päästy hyviin tuloksiin.

uudehko: *englannin kielen taidon yleistyminen* (esim. 35), *erityisesti englannin vaikutuksesta [– –] nykyään* (esim. 36). Suomalaista purismia käsittelevissä lähteissä todetaankin, että fokus siirtyi 1900-luvun mittaan ruotsista englantiin eli svetisismeistä anglismeihin (ks. esim. Kolehmainen 2014: 40, alav. 9). Englannin kieltä ei mainita *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (esim. 37) sanajärjestyksen käsittelyn yhteydessä, vaan sen sijaan toteavasti kerrotaan entisaikojen (eli mm. *Kielenoppaan* ja *Suomen kielen käsikirjan* aikojen) suhtautumisesta ruotsalaistyyppiseen käänteiseen sanajärjestykseen.

Kuten esimerkkitarkastelmista huomaa, ei kummankaan sanajärjestyksen yksinomainen suosiminen ole toivottavaa: se voi synnyttää *kaavamaista* (esim. 35), *maneerimaista* ja *luonnotonta* (esim. 36) sekä *mekaanista* (esim. 37) kieltä. Myös jo *Kielenoppaassa* (1947: 201) otetaan esiin tämäkin näkökulma: ”Kaavamaista ja aiheetonta suoran sanajärjestyksen käyttöä on tietenkin vältettävä [– –].” Oppaissa esitetään siis pitkälti, että suoran sanajärjestyksen liikkakäyttö johtuisi turhan innokkaasta ohjeiden tulkinnasta sekä toisaalta englannin vaikutuksesta. Taru Kolehmainen (2014: 179) arvelee kuitenkin kielenhuollon historiaa käsittelevässä teoksessaan, että nimenomaan Saarimaan kamppailu käänteistä sanajärjestyksestä vastaan olisi johtanut toiseen ääripäähän: monet kielenkäyttäjät kuvittelevat edelleen, että suomen kielessä on aina suora sanajärjestys.

Tähän näkökulmaan liittyen *Kielioppaassa* (1982: 92) todetaan, että ”tasapainoisemman vaikutuksen tekisi kielenkäyttö, jossa suoraa ja käänteistä sanajärjestyksestä viljellään puhekielen mallisesti vaihdellen subjektin painollisuuden mukaan”. Tässä kuvaan astuu puhutun kielen käytäntö, johon toki on viitattu jo aiemmissakin esimerkeissä. Kokosin tähän osin tuttuja, osin uusia esimerkkejä (38–41), joissa sanajärjestyksensuoruuksien käsittelyyn tuodaan mukaan puhekieli. Esimerkeistä voi huomata, että kansan kielenkäytölle on annettu asiassa painava rooli.

- (38) Kirjakielessä on niin totuttu epäsuomalaiseen sanajärjestykseen, että **seuraavanlainen kansankielessä kaikkialla esiintyvä sanajärjestys monesta tuntuu aivan oudolta**. [– –] *Kun laiva pääsi satamaan, murheellinen kuningas meni tietämään, mitä maailmalle kuului*. Kirjakielessä on totuttu ruotsinmukaisesti sanomaan: *Kun laiva pääsi satamaan, meni murheellinen kuningas tietämään – –*. **Samoin voi jälkilauseena olevassa johtolauseessa suoran esitystavan yhteydessä kansankielessä olla suora sanajärjestys**, s.o. subjekti ennen predikaattia. (Kielenopas 1947: 200)
- (39) Ruotsin kielen vaikutuksesta pääsi tällainen inversio aikoinaan suomessa luonnottomasti yleistymään, **vastoin kansankielen kantaa**. Oikeakielisyyksiä miesten työ on saanut aikaan, että **aidon suomen kielen mukainen sanajärjestys** nykyään on vallitseva. (SKK 1968: 304)

- (40) Myös suoraa esitystä seuraavassa johtolauseessa sanajärjestys voi olla suora tai käännteinen. **Kansankielessä ja muussakin puhekielessä on tavanomaista, että pronominisubjektin yhteydessä järjestys on suora.** [– –] Ruotsin malli aiheutti sen, että kirjakielessä käytettiin ennen melkein pelkästään käännteistä järjestystä, myös pronominisubjektin yhteydessä. (Kielioapas 1982: 92)
- (41) **Käännteisellä sanajärjestyksellä on kuitenkin pohjaa myös suomen murteissa.** Sananparsissakin johtolauseeseen käännteinen sanajärjestys on tavallista: ”*Pitkä mies*”, *sanoi entinen likka, kun telefontolppaa halasi.* (KKO 2017: 384; esimerkin lihavointi alkup. tekstissä)

Kaikissa tässä tarkastelemissani oppaissa mainitaan sanajärjestyksen käsittelyn yhteydessä vähintään kertaalleen jokin puhuttu kielimuoto. Jo 1800-luvulla oltiin kielen kehittäjien keskuudessa sitä mieltä, että sanajärjestysseikoissa on turvaututtava kansankielen käytäntöön (Kolehmainen 2014: 66, 73). Etenkin ruotsin kielen vieromisen, ksenofobisen purismin (ks. s. 70 sekä alalukua 2.2.4), vastapainona voi aineistossa siis nähdä kielenkäytön suosituksia, tässä tapauksessa sanajärjestysnormeja, perusteltavan kielenpiirteiden murrelähteisyydellä. Suomen kielen ohjailun periaatteita tutkinut Päivi Rintala (1998: 50) on todennut, että kansankielen ihannoiti on yksi kansallisromanttisten aatteiden ilmentymistä suomen kirjakielen kehittämisessä. Purismin näkökulmasta voidaan todeta, että sitä esiintyy myös kielen sisäisesti muun muassa *etnografisen purismin* muodossa, jossa korostetaan nimenomaan kielen kansanomaisia piirteitä. Lisäksi kirjakielen parantelua, uudistamista, esimerkiksi kansankielen hyvillä ominaisuuksilla voi nähdä myös *reformistisessa purismissa*. (Sajavaara 2000: 97; Thomas 1991: 77–81; myös alaluku 2.2.4).

Kielenoppaan esimerkissä 38 arvellaan kielenkäyttäjien jo vieraantuneen kansankielen mukaisesta sanajärjestyksestä sivulauseetta seuraavassa päälauseessa. Herää kysymys, keitä nämä kirjakielen epäsuomalaiseen sanajärjestykseen tottuneet ovat, jos päinvastainen sanajärjestys on lähteisoin nimenomaan kansan kielestä. Onko kyse siitä, että kirjakieltä käyttivät tuohon aikaan henkilöt, joille murteiden käytäntö ei ollut kovin tuttu? Vai viitattiinko *kansankielellä* jo tuolloin menneeseen kielimuotoon? Puhtaimpana ja koskemattomimpana on usein pidetty juuri syrjäseuduilla puhuttuja murteita, ja murteentutkijat ovat kiertäneet haastattelemassa ”hyvien kielipaikkojen” asukkaita, kielenoppaita (Sajavaara 2000: 98–99; Thomas 1991: 77–78). Lisäksi jo 1800-luvulla monien fennomaaniperheiden jälkikasvu vietti aikaa suomenkielisellä maaseudulla oppiakseen oikeanlaista suomea (Paunonen 1996: 547). Ajatusta kansankielestä aidoimpana suomen kielen muotona tukee myös esimerkki 39 *Suomen*

kielen käsikirjasta, jossa kansankielen kanta on yhtä kuin *aidon suomen kielen mukainen sanajärjestys*.

Kielioppaan tarjoamassa esimerkissä 40 todetaan kansankielen käytäntö sekä se, kuinka se ei aiemmin näkynyt kirjakielessä ruotsin kielen antaman mallin takia. Asiasta oli kuitenkin käyty keskustelua kielimiesten kesken ainakin jo 1870-luvulla (Kolehmainen 2014: 66) ja Setäläkin oli ottanut sen esiin murre tutkimuksessaan (ks. esim. 32 s. 70). Suoran ja käänteisen sanajärjestyksen käytössä tapahtuikin muutoksia 1900-luvulla, kuten tämän alaluvun esimerkeistä ilmenee. Lopulta aineistoni uusimmassa oppaassa (esim. 41) todetaan, että myös käänteistä sanajärjестystä on perinteisesti esiintynyt murteissa. Havainnollistuksena tästä esimerkissä mainitaan sananparret, jotka ovat luonteeltaan nimenomaan kansan kaskuissa kiertäviä.

Lisäksi tässä yhteydessä on pantava merkille, että esimerkissä 40 mainitaan myös *muu puhekieli* rinnastettuna kansankieleen – *Kieliopas* onkin aineistoni oppaista ensimmäinen, jossa *puhekieli* toistuu niin usein, että se on teoksen käytetyimpien kielimuotojen joukossa (ks. kuvio 3 s. 55). Myös *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (2017: 305) käytetään *murteiden* lisäksi ilmausta *puhuttu kieli*, kun käsitellään tapauksia, joissa *jos-*, *kun-* tai *vaikka-*alkuista sivulausetta seuraa päälause, joka aloitetaan *niin-*adverbillä: ”Tavallista tällainen on puhutussa kielessä, mutta se on mahdollista myös yleiskielisessä asiatekstissä.” Tämä ilmiö on huomioitu hyvin lyhyesti myös *Kielioppaassa* (1982: 92), mutta on kuitenkin niin uusi, että sen yhteydessä käytetään laajaviitteistä ilmausta *puhuttu kieli* (ei esim. viitata tiettyihin murteisiin).

Kansankielen, puhutun kielen, painoarvoa korostaa lisäksi se, että tähän alalukuun kokoamissani ohjekatkelmassa tuodaan esiin puhuttuun kieleen viittaava muoto useammin kuin se kielimuoto, johon murteiden malli tulisi vakiinnuttaa. Silloin kun kielimuoto mainitaan, käytetään lähes yksinomaan nimitystä *kirjakieli* (ks. esim. 32, 38 edellä). Poikkeuksen tekee *Suomen kielen käsikirjan* kohta, jossa käsitellään rinnastuskonjunktioilla *vaan* alkavaa lausetta:

- (42) Seuraavanlainen sanajärjestys on **kirjoitetussa kielessä** nykyään melko yleinen: ”Kallion aluetta ei siis ole arkkitehtonisesti erotettu kaupungin muista osista, v a a n m u o d o s t a a s e Töölön kaupunginosan kanssa yhdessä ns. kaupungin sisäisen kraatterin.” **Tällainen inversio on paperikieleen pesiytynyt piirre, joka ei juuri esiinny puhutussa kielessä.** Sääntönä olisi **kirjoituksessakin** pidettävä, että sanajärjestys tällaisen rinnastuskonjunktio jäljessä seuraa samoja lakeja kuin virkkeen alussa. (SKK 1968: 303)

Esimerkin 42 alussa käytetään ilmausta *kirjoitettu kieli*, joka nimensä mukaisesti kattaa kaikki kirjoitetut kielimuodot. Ilmausta tarkennetaan esimerkin jälkeen nimeämällä käsitelty ilmiö

nimenomaan *paperikielen piirteeksi* – tässä tapauksessa *kirjakieli* tai *yleiskieli* lienee siis liian laaja käsite. *Paperikieli* on affektinen nimitys, jolla viitataan kuivaan ja kankeaan virastokieleen (KS s. v. *paperikieli*; sanaa ei ole vielä NS:ssä). Se ei ole ollut etenäkään 1900-luvun loppupuolen selkeyttä ja funktionaalisuutta korostavan kielenhuollon suosikki (funktionaalisuudesta ja viestinnällisyydestä ks. esim. Rintala 1998). Negatiivista vaikutelmaa korostaa osaltaan *pesiytyä*-verbi, jonka selitteeksi annetaan *Nykysuomen sanakirjassa* (s. v. *pesiytyä*) ’tav. jstak epämieluisasta, pahasta: saada varma jalansija jssak, juurtua jhk (us. aivan kuin huomaamatta salaa)’. Yksi sanakirjan esimerkeistä käsittelee rikkaruohoja. Myös tässä on siis havaittavissa kasvillisuusmetaforiikkaa (ks. Mäntynen 2003; kielen rikkaruohoista myös Thomas 1991: 20–21).

Olen tässä alaluvussa perehtynyt siihen, miltä näyttää, kun murteita, kansankieltä, pidetään ihanteena ja ”oikean” kielenkäytön lähteenä. Seuraavassa alaluvussa puhuttu kieli saa hieman toisenlaisen roolin omistusliitteettömyyden levittäjänä.

5.2 Omistusliite ja puhekieli

Toiseksi lähemmin tarkasteltavaksi kielenilmiöksi valitsin siis omistusliitteiden eli possessiivisuffiksien käytön ohjeistamisen aineistossani. Nähdäkseni tällä ja sanajärjestykseen liittyvillä normeilla on muutamia eroja, joiden vuoksi ilmiöt täydentävät toisiaan työssäni. Kuten kerroin edellisessä alaluvussa, suomen yleiskieleen sopivasta sanajärjestyksestä keskusteltiin jo 1800-luvulla (Kolehmainen 2014: 66, 73). Sanajärjestyksestä käsittelevissä ohjeissa puhuttuun kieleen viitataan ennen kaikkea *kansankielenä* ja *murteina*; niissä tuodaan siis esiin kansankielen perinne ja kanta. Sanajärjestysohjeissa puhuttua kieltä pidetään ihanteena ja kielimuotona, josta kirjoitetun kielen tulisi hakea mallinsa – vieraiden kielten sijaan. Omistusliitteisiin sen sijaan liittyy eräs tuorempi kielenilmiö, nimittäin omistusliitteiden pois jättäminen. Siitä puhutaan kaikissa tässä tarkastelemissani oppaissa enemmän tai vähemmän. Ohjeissa, joissa käsitellään omistusliitteen pois jättämistä, suhtaudutaan puhuttuun kieleen melko eri tavalla kuin suoran ja epäsuoran sanajärjestyksen yhteydessä.

Siinä missä sanajärjestyksymyksiä käsiteltiin jo 1800-luvun puolimaissa, on omistusliitteettömyys selvemmin 1900-luvun ilmiötä. Puhekieltä ja Helsingin slangia pitkään tutkinut Heikki Paunonen on kirjoittanut aiheesta useaan otteeseen, ja vuonna 1995 julkaistussa artikkelissaan hän arvelee omistusliitteetöntä *minun kirja* -tyyppiä esiintyneen Helsingissä jo 1900-luvun vaihteessa tuolloin muotoutumassa olleessa puhekielessä; varmoja tietoja *mun kirja* -tyypistä on 1910-luvulta lähtien (1995: 525). Ilmiö on ehtinyt mukaan myös *Kielenoppaan*

edeltäjään, vuonna 1930 julkaistuun *Huonoa ja hyvää suomea* -oppaaseen (1930: 107). Omistusliitteen pois jättäminen on myös siinä mielessä kiintoisa ilmiö, että se mainitaan usein silloin kun yritetään ennustaa, millaista tulevaisuuden (yleiskielineen) suomi on (ks. esim. Kotilainen 2016: 221), tai kun moititaan virallista kielenhuoltoa lepsuudesta. Paunonen (1996: 551–552) itse on käyttänyt juuri omistusliitteettömyyden yleistymistä esimerkkinä tarkastellessaan puhe- ja kirjakielen välistä eroa ja sitä, kuinka suureksi tuon eron voi päästää. Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen yhteydessä toimiva suomen kielen lautakunta keskusteli vuonna 1996 Paunosen vuoden 1995 artikkelin pohjalta omistusliitteen asemasta nykykielessä. Lautakunta totesi kokouksessaan, ettei tuolloin ollut ”mitään syytä tinkiä kirjakielen normista” ja että normien lähempi uudelleentarkastelu vaatisi lisäselvittelyä esimerkiksi possessiivisuffiksin asemasta kirjakielessä, ei vain puhekielessä (suomen kielen lautakunnan 5.2.1996 pidetyn kokouksen pöytäkirja, 6. pykälä). Vielä 14 vuotta myöhemmin lautakunnan monivuotinen puheenjohtaja Harri Mantila (2010: 198) kirjoitti nyky-yleiskielen demokratialuonteesta, mitä hän havainnollisti sillä, että edelleen käytetään esimerkiksi juuri omistusliitteitä, koska niiden pois jättäminen etenkin kirjoitetusta kielestä ei ole luontevaa läheskään kaikille kielenkäyttäjille.

Aineistoni kahdessa vanhimmassa oppaassa otetaan omistusliitteen käsittelyn yhteydessä esiin se, että possessiivisuffiksin pois jättäminen on nykykielen ilmiö eli on kyse muutoksesta. Niin *Kielenoppaassa* kuin *Suomen kielen käsikirjassa* tämä tehdään ajanilmauksella *nykyään*:

- (43) Huolimattomassa kaupunkilaiskielessä **on nykyään tavallista** seuraavainen omistusliitteen pois jättäminen: *Mun kirja jäi kotiin*. (Kielenopas 1947: 226)
- (44) Tosin omistusliitteen pois jättäminen **on nykyään yleistä** esim. kaupunkien koululaisten kielessä (”mun kirja”, ”hänen laukku” jne.), tapaapa sitä uusimassa kaunokirjallisuudessakin (esim. ”minun ilmaa”, ”hänen sattumat”). (SKK 1968: 174)

Esimerkeistä 43–44 huomaa, että oppaissa käytetään samanlaista predikatiivirakennetta, jolla luonnehditaan ilmiön yleisyyttä. *Kielenoppaan* mukaan omistusliitteettömyys oli tavallista siis jo 1940-luvulla – ilmiön jonkinasteisesta vakiintuneisuudesta kertoo toki jo se, että on pidetty aiheellisena ottaa se mukaan kielenhuollon oppaaseen ja antaa siihen liittyvä ohje. Ihan ensimmäisissä kielioppaissa, Knut Cannelinin *Kielioppaassa* (1916) ja Allan Saratien *Hyvää suomea* -oppaassa (1917), possessiivisuffiksien poisjättöä ei käsitellä. Jos tätä peilaa Paunosen (1995: 525) tietoihin siitä, että omistusliitteettömyyttä olisi esiintynyt jo vuosisadanvaihteen tai

viimeistään 1910-luvun Helsingissä, olisi ilmiöllä ollut parisenkymmentä vuotta aikaa päätyä jo kielioppaaseenkin. Kuten jo edellä mainitsin, vuonna 1930 ilmestyneessä *Huonoa ja hyvää suomea* -oppaassa ilmiö otetaan esiin.

Se, mihin huomio ensisijaisesti kiinnittyy omistusliitteiden tapauksessa, on kielimuotojen ja käyttöyhteyksien kuvaus eli tutkimukseni keskeinen kohde. Edellä esimerkeissä 43–44 tästä näkyy jo selviä viitteitä, mutta esitän tekstikatkelmista kuitenkin pidemmät lainaukset tässä.

- (45) **Huolimattomassa kaupunkilaiskielessä** on nykyään tavallista seuraavanlainen omistusliitteen pois jättäminen: *Mun kirja jäi kotiin. Tämä poikkeaminen normaalikielestä*, jota tavataan **karjalaismurteissa**, esiintyy korvaa loukkaavana toisinaan myös **runoudessa, vieläpä hyvässäkin**, loppusoinnun tarpeen takia – –. Joskus voi **proosassakin** esiintyä suffiksin pois jättämistä: *minun kutsuminen puheenjohtajaksi* (p.o. *minun kutsumiseni*). (Kielenopas 1947: 226)
- (46) Tosin omistusliitteen pois jättäminen on nykyään yleistä **esim. kaupunkien koululaisten kielessä** (”mun kirja”, ”hänen laukku” jne.), tapaapa sitä **uusimmassa kaunokirjallisuudessakin** (esim. ”minun ilmaa”, ”hänen sattumat”). Olkoon kaunokirjailijoilla vapaus taiteellisia tarkoituseriään varten jäljitellä **arkista puhekieltä** tai muovailta kieltä omintakeisestikin, mutta **asiaproosan** täytyy olla tiukemmin säännösteltyä; se vaatii sanomaan *minun kirjani* – –. (SKK 1968: 174)
- (47) Silloin kun substantiivia (tai postpositiota) edeltää persoonapronominin genetiivi, käytetään substantiivista omistusliitteisiä muotoja. Esim. *Minun mökistäni on näköala järvelle*. [– –] **Etelä-Suomen taajamien puh kielessä ja eräissä muissa murteissa** omistusliite jää näissä tapauksissa pois (”minun mökistä” – –), mutta **huolelliseen yleiskieleen** ei tällainen omistusliitteettömyys kuulu. (Kieliopas 1982: 77)
- (48) **Yleiskielessä** kuuluu käyttää omistusliitteitä (eli possessiivisuffikseja), vaikka **puh kielessä ja arkisessa kirjoittelussa** niiden käyttö on varsinkin (*minun kirjani*) -tyyppisissä ilmauksissa melko vähäistä. **Puh kielessäkään** ei tulla toimeen ilman omistusliitteitä, vaan niitä käytetään etenkin tapauksissa, joissa omistusliitteellisellä sanalla ei ole genetiivimääritteenään persoonapronominia: *Mitä sinä teet työkses? Mikä sä oikein luulet olevas?* (KKO 2017: 280; esimerkkien lihavointi alkup. tekstissä)

Aineistossani viitataan kaikkiaan vain muutamissa kohdin erikseen kaupunkilaiseen tai etelä-suomalaiseen kielenkäyttöön, samoin kuin koululaisten tai nuorison kieleen (tästä lyhyesti myös edellä s. 66, alav. 24). Molemmat ovat perinteisesti olleet niin kielellisen kuin muunkin rappion pesiä, joiden vastapainona on näyttäytynyt aito ja puhdas maaseutu murteinen ja kielenoppainen (ks. esim. Hiidenmaa 2003: 12, 17; Paunonen 2006: 14). Omistusliitteen pois jättäminen on sellainen ilmiö, jossa näille kategorisoinneille on tilausta: *huolimaton*

kaupunkilaiskieli (esim. 45)²⁹, *kaupunkien koululaisten kieli* (esim. 46) ja *Etelä-Suomen taajamien puhekieli* (esim. 47). Lisäksi, kiinnostavaa kyllä, *Kielenoppaassa* (esim. 45) mainitaan myös *karjalaismurteet* ja *Kielioppaassa* (esim. 47) *eräät muut murteet*³⁰ – Osmo Ikolan vuoden 1992 (s. 188) artikkelin mukaan omistusliitteen käyttö persoonapronominien yhteydessä on selvästi säännöllisempää lounais- ja hämäläismurteissa kuin itä- ja pohjalaismurteissa. Heikki Paunonen (1995: 526) puolestaan käsittelee omistusliitteettömyyttä helsinkiläisenä ilmiönä ja esittää yhtenä syynä alueen kaksikielisyyden. Hänen (mas. 525) mukaansa omistusliitteiden käytön hämärtyminen on nuorten kielen ilmiö; hän yhdistää omistusliitteen harvinaistumisen 1960-luvun nuorisokulttuurin nousuun ja nuorten haluun erottautua vanhempien sukupolvien kielenkäytöstä (mas. 626–627). Toisin kuin muissa oppaissa *Kielitoimiston kielioppioppaassa* ei omistusliitteiden yhteydessä mainita alueellisia tai sosiaalisia kieli-
muotoja (esim. 48), mutta oppaassa on muutamia muita kohtia, joissa viitataan eteläisen Suomen puhekieleen ja nuorten kieleen. Tällaisia ovat *pystyä-* ja *joutua-*verbien rektio (2017: 118) sekä *please-*sanon käyttö suomen kielessä (s. 400).

Esimerkeistä 45–47 vain ensimmäisessä luonnehditaan kaupungissa käytettävää kieltä suoraan negatiivisesti määritteellä *huolimaton* (tämän vastapainona esimerkissä 47 puhutaan *huolellisesta yleiskielestä*). *Nykysuomen sanakirjassa* (s. v. *huolellinen; huolimaton*) nämä adjektiivit esitetään toistensa vastakohtana: *huolellinen* 'tunnollinen, sääntillinen, tarkka, kunnollinen' ja *huolimaton* 'hutiloiva, laiminlyövä, leväperäinen, välinpitämätön, varomaton'. Voi kysyä myös, kuinka neutraali nimitys *kaupunkilaiskieli* itsessään on, jos se kantaa esimerkiksi edellisessä kappaleessa mainitsemani kaltaisia miellelyhtymiä. Esimerkkikatkelmien näennäisestä neutraaliudesta huolimatta oppaissa rakennetaan vastakkainasettelua ja kuvaa siitä, että omistusliitteettömyys on ainoastaan arkisen (kaupunki)puhekielen ja kenties myös kaunokirjallisuuden ilmiö (esim. Ikola 1992 käsittelee lyhyesti omistusliitteettömyyttä myös yleiskielen osalta). *Kielenoppaasta* poimimassani esimerkissä 45 omistusliitteen poisjättämistä luonnehditaan *poikkeamana normaalikielestä*. Jos jokin ilmiö poikkeaa normaalista, se on epänormaali. Tämä on aineistoni ainut *normaalikielen* esiintymä, eikä sitä määritellä tässä tarkemmin – voinee kuitenkin olettaa, että sillä viitataan standardikielimuotoon. Esimerkissä omistusliitteettömyyttä, puhekielen piirrettä, tarkastellaan kirjakielen näkökulmasta poikke-

---

²⁹ Mielenkiintoinen havainto on, että *Huonoa ja hyvää suomea* -teoksessa (1930: 107) esimerkin 44 katkelma on muotoiltu lähes sanasta sanaan samalla tavalla kuin 17 vuotta myöhemmin, mutta *huolimattoman kaupunkilaiskielen* tilalla on *Helsingin koululaisikieli*. Tämän voi tulkita niin, että tuossa ajassa omistusliitteettömyys olisi levinnyt koululaisten kielestä laajemmalle (toisaalta esimerkissä 46 *Suomen kielen käsikirjasta* puhutaan edelleen koululaisielestä).

³⁰ Tässä eteläsuomalainen puhekieli luetaan siis murteeksi (ks. jaottelusta esim. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 15).

mana. Taustalla voi nähdä standardikieli-ideologian: kielen standardisaatioprosessissa yksi kielimuoto saa prestiisiaseman ja siitä tulee ”oikean” kielen mitta (Nordlund 2018: 572; Vogl 2012). Standardikieli on kuitenkin enemmän mielen tuote kuin todellinen kielimuoto – abstraktien normien kokoelma, jota todellinen kielenkäyttö jossain määrin myötäilee (Nordlund 2018: 572; Milroy & Milroy 2012: 19).

Kaikista oppaista, myös *Kielitoimiston kielioppioppaasta* (esim. 48), käy selvästi ilmi, että yleiskielessä tulee käyttää omistusliitteitä. Juuri *Kielioppioppaan* verbivalinta (ilmaus toistuu myös otsikossa ja omistusliitettä käsittelevän osan aloittavassa tiivistelmässä) on nähdäkseni teoksen yleiseen linjaan nähden melko painokas: *kuulua*-verbi on deonttinen eli velvoittava, ja sillä vedotaan usein normiin (VISK § 1577). Vaikutelma tehostuu, kun esimerkin 48 seuraavassa virkkeessä todetaan, ettei puhekielessäkään *tulla toimeen* täysin ilman omistusliitteitä (KS s. v. *toimi: tulla toimeen* ’suoritua, selviytyä, pärjätä’). *Kuulua*-verbi esiintyy myös *Kielioppaan* katkelmassa (esim. 47). *Kielitoimiston kielioppioppaassa* onkin omistusliitettä käsittelevän osan lopussa mainittu muutama lähde, ja mukana on uudempi versio niin Ikolan (2001) kuin Itkosen (2000) oppaasta. Tässäkin voi siis nähdä kielioppaiden kielellisten valintojen ja diskurssien historiallisuutta, kerroksellisuutta (ks. alalukua 2.1.1).

Esimerkeissä eteläsuomalainen kaupunkilaiskieli, koululaisten kieli, arkinen puhekieli ja kirjoittelu sekä jotkin murteet asetetaan vastakkain *normaalikielen*, *asiaproosan* ja (*huolellisen*) *yleiskielen* kanssa. Kuten edellisestä alaluvusta ilmeni, sanajärjestyksen tapauksessa puhuttu kieli edustaa aitoa ja hyvää suomen kieltä. Oppaista hahmottuu kuitenkin myös toisenlainen kuva, jossa puhekieliset muodot näyttäytyvät ei-toivottuina. Tällaisissa tapauksissa voi nähdä etnografisen purismin sijaan *elitististä purismia*, joka suhtautuu kielteisesti murteellisuuksiin, sekä myös *arkaisoivaa purismia*, joka näkee kunkin ajan puhutun kielen rappeutuneena (Sajavaara 2000: 97–98; Thomas 1991: 76–78; ks. myös alalukua 2.2.4). Elitistisen purismin taustalla voi olla kirjakielen asettaminen muiden kielimuotojen yläpuolelle (Sajavaara 2000: 97), jolloin kaikkia kielimuotoja tarkastellaan ja arvotetaan kirjoitetun standardikielen kautta – kuten jo edellä mainitsin standardikieli-ideologian yhteydessä (Nordlund 2018: 572; Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 124; ks. alalukua 2.2.3).

Kiinnostavasti puhuttujen kielimuotojen rinnalle otetaan omistusliitteettömyyden osalta tietyt kirjalliset käyttöyhteydet, etenkin kaunokirjallisuus. *Kielenoppaassa* (esim. 45) ohjeistetaan vielä kirjallisuudenkin eri muotoja kaidalle tielle omistusliitteen suhteen: tämä tehdään muun muassa ilmauksella *loukata korvaa*, jossa on kyse kuvitteellisesta kielikorvasta eli niin sanotusta kielitajusta (KS s. v. *kielikorva*; metaforisuudesta ks. myös Mäntynen 2003). *Suomen kielen käsikirjassa* (esim. 46) taas sallitaan kirjailijoille taiteellinen vapautensa:

huomio kiinnittyy jussiivimuotoon *olkoon*, jolla ilmaistaan juuri sallimista ja myöntymistä (VISK § 1666) – samalla kun asiaproosan *täytyy* olla säädellympää (*täytyä*-verbillä ilmaistaan välttämättömyyttä; VISK § 1574). Muista oppaista eroavana *Kielitoimiston kielioppioppaassa* (esim. 48) mainitaan *puhekieleen* rinnastettuna *arkinen kirjoittelu*. Siinä jo sana *kirjoittelu* riittää osoittamaan, että on kyse jostain muusta kuin asiateksteistä: Teonnimi *kirjoittelu* on johdettu frekventatiiviverbistä *kirjoitella*. Frekventatiivisilla johdoksilla ilmaistaan toistuvuutta tai jatkuvuutta, mutta myös verbin edustaman toiminnan epäsäännöllisyyttä, sattumanvaraisuutta tai vähäisempää intensiivisyyttä (VISK § 354). Tämä sopii pitkälti kuvaamaan nykyajan verkko- ja someviestinnän luonnetta.

Kaikissa tässä tarkastelemissani oppaissa mainitaan poikkeuksena *meidän perhe*, *teidän suku* -tyyppiset tapaukset, joissa pronomini on monikossa ja ilmauksella viitataan perheeseen tai johonkin muuhun läheiseen yhteisöön kuulumiseen. Tällöin omistusliitteen voi ohjeiden mukaan jättää pois myös yleiskielessä. Vanhemmissa oppaissa todetaan melko ykskantaan, että näin toimitaan (Kielenopas 1947: 227; SKK 1968: 175; Kielioapas 1982: 77–78), mutta *Kielitoimiston kielioppioppaassa* tarkasteluun otetaankin mukaan ilmaustyyppin tyyli:

(49) Meidän perhe: omistusliitteettömyyskin mahdollista [otsikko]

Meidän perhe -tyyppisissä monikon 1. ja 2. persoonan ilmauksissa ei välttämättä tarvita omistusliitettä. Tällöin ilmaistaan läheistä kuulumista perheeseen tai muuhun vastaavaan yhteisöön **tuttavallisessa, puheenomaisessa tai tunnesävytteisessä tyyliissä: Meidän suku** on kotoisin Muolaasta. | Millainen auto **teidän perheellä** on?

Neutraaliksi tarkoitettussa asiatyyliissä tunnesävytteistä yhteenkuuluvuutta ei yleensä osoiteta, vaan vastaavissa yhteyksissä käytetään omistusliitettä. Olen käynyt katsomassa **sukumme** vanhoja paikkoja Muolaassa. | Voisiko **teidän perheenne** toimia sijaisperheenä? (KKO 2017: 288; esimerkkien lihavoinnit alkup. tekstissä)

Tässä on nähtävissä selvä muutos aiempaan normiin, jossa on huomioitu pelkästään yhdenlainen, monoliittinen yleiskieli (esim. ”On kuitenkin yksi tapaus, jossa omistusliite yleiskielessäkin puuttuu”; SKK 1968: 175). *Kielioppioppaassa* sen sijaan vaihtoehtoisuus tuodaan esiin jo otsikossa *-kin*-liitteellä (esim. 49). Tällainen erilaisten käyttöyhteyksien ja tyylien huomioonottaminen ohjeita annettaessa onkin tyyppillistä etenkin tälle teokselle. Myös vanhemmissa oppaissa kuvataan kielen variaatiota, vaihtoehtoisia ilmaisutapoja ja tyylin sävyjä, mutta *Kielioppioppaassa* nimenomaan ilmauksen käyttö sekä muodon ja käytön suhde ovat olleet keskeinen lähtökohta (Riitta Korhonen, suullinen tieto 25.9.2020).

Luvussa 5 olen luonut tarkemman katseen aineistooni niiden havaintojen pohjalta, joita tein luvussa 4. Kielioppaiden käytetyimpien kielimuotojen joukosta esiin nousivat erityisesti puhutun kielen muodot sekä se, miten niitä käsitellään kielenhuollon ohjeissa. Luvun 5 alussa esittelin yleisellä tasolla, millaisia puhekieleen ja puhuttuun kieleen sekä arkiseen kielenkäyttöön viittaavia ilmauksia aineistossani esiintyy. Sen jälkeen keskitin huomioni kahteen kielenilmiöön: käänteistä sanajärjestystä ja omistusliitteen käyttöä käsittelevissä ohjeissa tiivistyy monta kielimuotojen ja kieli-ideologioiden tarkastelun kannalta keskeistä piirrettä, jotka ovat juuri puhutun kielen muotoihin suhtautumisen sekä puhekielen ja yleiskielen välisen suhteen näkökulmasta erityisen havainnollistavia.

6 LOPUKSI

Olen tutkielmassani perehtynyt siihen kielenkäytön muotojen kirjoon, jonka lukija kohtaa kielenhuollon oppaissa. Olen yhtäältä esittänyt laajemman katsauksen aineistossani esiintyvistä kielimuodoista, tyylien nimityksistä ja kielenkäytön yhteyksistä, toisaalta keskittänyt katseeni kahteen kielenilmiöön, joiden avulla olen tarkastellut tiettyjen kielimuotojen esittämistä tarkemmin. Olen tarkastellut aineistoani kielellisten ja diskursiivisten valintojen, niiden synnyttämien merkitysten ja sävyjen kautta sekä hahmotellut valintojen taustalla häämöttäviä periaatteita ja kieli-ideologioita, jotka ovat yhteydessä suomen kielen ohjailun laajempiin suuntauksiin eri aikoina. Käyn tässä loppuluvussa läpi työni tulokset alussa esittämieni tutkimuskysymysten avulla aiempaan tutkimukseen peilaten sekä pohdin tulosten sovellettavuutta ja jatkotutkimusideoita.

6.1 Tulokset

Ensimmäinen johdantoluvussa esittämäni tutkimuskysymys kuuluu seuraavasti: millaisia kielenkäytön muotoja kielioppaissa mainitaan? Tarkoitukseni on siis ollut selvittää, minkälaisia kielimuotoja oppaissa ylipäänsä esiintyy. Olen etsinyt vastausta tähän käymällä aineistoni sivu sivulta läpi ja poimimalla teoksista erilaisia kielenkäytön muotojen nimityksiä laajalla skaalalla. Lähestyin aineistoa ensisijaisesti laadullisesta näkökulmasta, mutta pian kävi ilmi, että määrällisestä tarkastelusta on apua kokonaiskuvan hahmottamisessa sekä oppaiden välisessä vertailussa. Esiintymiä tarkastellessani huomioni kiinnittyi ensin siihen, että erilaisten mukaan poimimieni ilmausten variaatio on huomattava koko aineistossani – tämä kertoo siitä, että eri kielimuotojen, tyylien, käyttöyhteyksien ja tekstilajien vaikutus kielenkäyttöön ja siitä annettuihin ohjeisiin on tiedostettu suomen kielen ohjailussa jo pitkään.

Aineiston mittavan koon vuoksi keskityin yleiskuvan luomisessa kielioppaiden eniten käytettyihin ilmauksiin (ks. kuviot 1–5 luvussa 4). Näen, että usein toistuvilla ilmauksilla on merkittävä rooli siinä, millainen kielikäsite lukijalle välittyy teoksesta – mitä on hyvä kieli, mitä yleiskieleen kuuluu ja mitä ei, millaisia ovat ne standardikielen ulkopuolella olevat kielimuodot. Tämä on tarkastelukulmani ensimmäisessä analyysiluvussa (luku 4). Havaitsin ensinnäkin, että vaikka kielioppaat opastavat lähtökohtaisesti yleiskielen käyttöön, on niissä tästä lähtöasetelmasta huolimatta tarpeen jatkuvasti tuoda esiin standardikielimuoto myös eksplisiittisesti. Tästä kertoo se, että kaikissa aineistoni oppaissa *yleiskieli* tai *kirjakieli* on selvästi tavallisin kielimuodon nimitys. Tyylin käsitettä tutkinut Judith Irvine (2001: 22) onkin

todennut, että tietyn tyylin (tässä tapauksessa kielimuodon) piirteitä ei ole mahdollista määrittellä ilman muiden tyylien käsittelyä. Sen sijaan on syytä nimenomaan kiinnittää huomiota tyylien (kielimuotojen) välisiin suhteisiin, niiden eroavaisuuksiin, yhtäläisyyksiin ja rajoihin (mp.). Muita kielimuotoja tarvitaan kielenohjailun kohteeseen eli yleiskieleen kuuluviksi katsottujen piirteiden, rakenteiden ja ilmausten esittämiseen ja niiden käytöstä ohjeistamiseen – ja tällöin on siis tarvetta puhua myös *yleiskielestä* itsestään. Tuloksena on, että oppaissa sanotaan loppujen lopuksi paljon niin standardikielestä kuin monista muistakin kielimuodoista.

Toiseksi oppaissa viitataan usein puhuttuun kielimuotoon, oli kyse sitten 1940-luvulla tai 2010-luvulla julkaistusta teoksesta: etenkin ilmaukset *kansankieli*, *kansanmurteet*, *murteet* ja *puhekieli* esiintyvät oppaissa tiheään. Näiden ilmausten käyttö vaihtelee jonkin verran vuosikymmenten mittaan: aineistoni vanhemmissa oppaissa (*Kielenopas* ja *Suomen kielen käsikirja*; kuvat 1–2 s. 47, 50) käytetään frekventisti murteisiin viittaavia ilmauksia ja etenkin *kansan*-alkuiset muodot ovat tavallisia, kun taas kohti nykypäivää tultaessa *puhekielestä* puhuminen yleistyy, *murteita* kuitenkin unohtamatta (kuvat 3–5 s. 55, 58, 63). Tässä on havaittavissa, että myös oppaan luonteella on vaikutuksensa: esimerkiksi pelkästään ortografiaan keskittyvässä *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa* puhuttuun kieleen viittaavat ilmaukset eivät nousseet viiden yleisimmän ilmauksen joukkoon.

Yksi syy tiuhaan puhuttuun kielimuotoon viittamiseen on edellisessä kappaleessa mainitsemani määrittelyn ja rajanvedon tarve. Nimenomaan *kirjakieli* ja *puhekieli* sekä *yleis-kieli* ja *murteet* ovat ikään kuin vanhat tanssiparit, hyvässä ja pahassa, ja niiden väliset rajaviivat ja yhtymäkohdat ovat alati liikkeessä (puhe- ja kirjakielen vastakkainasettelusta esim. Ontermä 2003: 80). Monin paikoin nuo rajat ovatkin näkymättömiä tai keinotekoisia. (Suomen kielen huollossa on viimeksi käyty enemmän keskustelua yleis- ja puhekielen erosta, rajoista ja tehtävistä 1980–90-luvulla, ks. esim. Koivusalo *Kielikellossa* 2/1986 ja muut artikkelit samassa numerossa sekä Paunonen 1996.) Käydessäni läpi oppaiden käytetyimpiä kielimuodon ilmauksia huomioni alkoi erityisesti kiinnittyä aineistosta ajoittain selvemmin paistavaan ja ajoittain hämäämmin siintävään kaksijakoiseen tapaan, jolla juuri puhuttuun kieleen suhtaudutaan kielenohjailussa. Tästä sainkin kimmokkeen keskittyä puhuttujen kielimuotojen tarkasteluun analyysin toisessa osassa. Palaan tästä saamiini tuloksiin hieman jäljempänä.

Kolmas määrällisestä tarkastelusta nouseva havainto on, että siinä missä *Kielenoppaassa* ja *Suomen kielen käsikirjassa* on ollut tarpeen viitata ahkerammin eri aikojen kielimuotoihin (esim. määritteillä *vanha* ja *nyky-*: *vanha kirjakieli*, *nykysuomi*), nousevat uudemmissa oppaissa vahvemmin esiin tekstit ja tyyli (*asiatyyli*, *asiateksti(t)*, *yleiskielinen teksti*, *kielitieteellinen*

teksti). Tässä on nähtävissä merkkejä toisaalta siitä, että etenkin vielä *Kielenoppaan* ilmestymisaikaan 1940-luvulla kirjakielen normien vakiinnuttamisesta oli kulunut sen verran vähän aikaa (ks. esim. Kolehmainen 2014), että vanhemmat kielimuodot olivat tuolloin vielä läsnä eri tavalla kuin nykypäivänä. Toisaalta taas erilaisiin tyyliin ja tekstilajeihin sekä eri alojen kielenkäyttöön viittaavien ilmausten määrä ja myös varioivuus kasvavat kohti nykyaikaa tultaessa. Yksi osoitus tästä on *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaassa*, jossa on oppaiden ainoa erikoisalaan viittaava ilmaus, *kielitieteellinen teksti*, eniten käytettyjen muotojen joukossa (ks. kuvio 4 s. 58). Tämä on kiinnostava ilmiö, johon en päässyt riittävästi käsiksi tekemäni rajauksen puitteissa mutta joka ansaitsisi ehdottomasti lähemmän tarkastelun. Nyt jäänkin pohtimaan, näkyykö esimerkiksi kasvaneessa erikoisalojen kielten ja tekstilajien kirjossa merkkejä 1900-luvun mittaan yleistyneestä funktionaalisesta kielenohjailunäkemyksestä ja viestinnällisyyden korostumisesta (ks. esim. Rintala 1998: 60; Mantila 2010: 179).

Toinen tutkimuskysymykseni – miten eri kielenkäytön muotoja on eri aikoina esitetty oppaissa? – auttoi pääsemään syvemmin käsiksi niin kielellisten valintojen selvittelyyn kuin aineiston diakronisuuden vaikutuksiin. Tarkastelin kysymystä oppaiden käytetyimpien muotojen osalta luvussa 4, josta voi kootusti todeta, että aineistoni vanhemmassa osassa eri kielenkäytön muotojen käsitteleminen on monin paikoin affektista ja arvottavaa, kun taas etenkin *Kielitoimiston oppaissa* pyritään neutraaliin kuvaukseen esimerkiksi vaihtoehtoisten ilmausten käyttöyhteyksien tai alkuperän perustelemiseksi. Toki jako ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen. Arvottavuus ei myöskään juuri näy oppaiden käytetyimpien muotojen nimityksissä (tästä joukosta värityinein lienee *Kielioppaassa* suosittu *huolellinen yleiskieli*; ks. kuvat 1–5 luvussa 4), vaikka toki jo ilmauksen määriteosa luokittelee ja rajaa – ja kielimuotojen nimeäminen itsessään on kielellinen teko, kuten luvussa 2 esitän. Arvottavuus ja asenteet tuodaan tekstiin pitkälti erilaisilla määritteillä (esim. *huolellisella puhekielellä* ja *vulgaarilla arkikielellä* on eroa, ks. esim. 21 s. 57) sekä laajemmin tarkasteltuna muun muassa verbivalinnoilla, metaforisuudella ja implisiittisilläkin keinoilla.

Pitkälti on kyse siitä, miten aineistossa suhtaudutaan muihin kuin yleiskielen muotoihin. Laajemman tarkastelun myötä huomioni kiinnittyi etenkin puhutun kielen kuvaamiseen ja puhuttuihin kielimuotoihin suhtautumiseen, vaikka paikoin oppaissa moititaan myös vaikeaselkoiseksi koettua *paperikieltä* (ks. esim. 42 s. 76). Havaitsin aineistossani kaksijakoisuutta: yhtäältä puhuttua kieltä (etenkin murteita) pidetään hyvän kielenkäytön mallina ja lähteenä, josta ammentaa aitoja ilmauksia ja rakenteita vierasvoittoisten tilalle, toisaalta puhuttu kieli (puhekieli, arkinen kielenkäyttö) on jotain, minkä tulisi pysyä visusti omalla alueellaan – paikoin jopa omaksua yleiskielen piirteitä ja ilmaustapoja kohentuakseen (samasta kaksi-

jakoisuudesta ks. Sajavaara 2000: 100; *kansankielen* toisaalta alhaisesta, toisaalta ylhäisestä arvosta Laitinen 1997: 282).

Näiden havaintojen tarkempaa selvittelyä varten paneuduin luvussa 5 kahteen kielen-ilmioon, joiden yhteydessä oppaissa tuodaan vahvasti esiin puhutun kielen piirteitä ja niiden (toivottu tai ei-toivottu) vaikutus standardikieleen. Lähemmässä tarkastelussa ilmeni, että suoran ja käänteisen sanajärjestyksen tapauksessa (alaluku 5.1) puhuttu kieli (*kansankieli, murteet*) on kaiken hyvän alku ja mallioppilas, kun taas omistusliitteen käyttöön liittyvissä ohjeissa (alaluku 5.2) puhuttu kieli (*puhekieli, kaupunkilaiskieli, koululaiskieli*) on ei-toivotun ilmiön pesä – ilmiön, joka ei (vielä) kuulu yleiskieleen. Oppaista on siis näiden esimerkkitapausten perusteella hahmoteltavissa, että kielenohjailussa murteita arvostetaan, pidetään aitoina ja alkuperäisinä, kun taas puhekielen ilmiöt eivät samalla tapaa toimi lähteenä, josta ammentaa ja hakea vahvistusta yleiskielen piirteille ja muutoksille.

Tästä on havaintoja myös aiemmassa tutkimuksessa: Heikki Paunosen (1993: 87) mukaan murteiden idealisoinnista tuli mahdollista vasta 1900-luvun puolivälissä, kun niitä ei enää nähty yhteisen yleiskielen uhkana (samalla tosin jo kansallisromantiikka toi mukanaan kansankielen arvostuksen; ks. Rintala 1998). Tämän taustalla on arveltu olevan kirjakielen ortografian ja morfologian vakiintuminen sekä kielenopetuksen kasvattama tietoisuus eri kielimuodoista (Karvonen 1993: 95) – osaltaan on siis kyse myös kielen standardisaation vaiheesta. Näillä main murteiden tilalle hyvän kielen rappeuttajiksi astuivatkin juuri kaupunkien puhekielet ja slangit (Paunonen 1993: 87), sillä näiden suhde yleiskieleen ei ollut vielä vakiintunut (Karvonen 1993: 95). Tämyntyyppistä suhtautumista on havaittavissa koko aineistossani, ei vain vanhimmissa oppaissa, vaikka jyrkkyys, muotoilujen affektisuus ja huolestuneisuus ovatkin selvästi vähentyneet vuosikymmenten mittaan – samoin ymmärrys sitä kohtaan, että eri kielimuodoista liikkuu vaikutteita eri suuntiin. Tästä aineistossani toimivat esimerkkeinä ainakin *Kielioppaan* (ks. alaluvun 4.3 s. 55) ja *Kielitoimiston kielioppioppaan* johdannot (ks. alaluvun 4.5 s. 61), joissa eksplisiittisesti todetaan, että on erilaisia kielimuotoja, jotka vaikuttavat toisiinsa, mikä on monissa tilanteissa ihan toivottuakin.

Kielimuotojen nimeämisen ja kuvaamisen sekä näiden valintojen luomien merkitysten ja sävyjen tarkastelun kautta pystyn myös hahmottelemaan vastausta kolmanteen tutkimuskysymykseeni: millaisia kieli-ideologioita kielenkäytön muotojen taustalta voi erottaa? Olen taustoittanut aineiston käsittelyä ja analyysia teorialuvussa, jossa olen esitellyt kieli-ideologian käsitettä, erilaisia suomen kielen ohjailuun vaikuttaneita periaatteita sekä kielen normitusta. Kuten luvussa 2 esitin, kieli-ideologiat vaikuttavat muun muassa siihen, miten vieraan kielen vaikutukseen suhtaudutaan ja millaisena yleiskielen ja murteiden välinen suhde eli kielen

sisäinen variaatio nähdään (Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 479). Merkkejä kummastakin tapauksesta esiintyy aineistossani runsaasti.

Oppaissa on piirteitä jo 1800-luvulla kirjakieltä kehitettäessä hahmotelluista *oikea-kielisyyskannoista* (ks. Setälä 1894; alaluku 2.2.4) eli kieliopillisuuskannasta, kansankielisyyskannasta, tarkoituksenmukaisuuskannasta sekä puhdaskielisyydestä eli purismista. Näistä erityisesti ensin mainitun ja purismin yhdistelmän eli kieliopillis-puristisen kannan on nähty vaikuttaneen suomen kielen ohjailuun pitkään. Siinä ihanteena pidettiin kielen alkuperäistä järjestelmää, joka voitiin tavoittaa vertailemalla murteita. (Paunonen 1994: 21.) Nämä oikea-kielisyyskannat näkyivät 1800-luvun lopun kielitieteilijöiden asenteissa muun muassa siten, että normitettua kirjakieltä pidettiin sivistyksen ja kansakunnan merkinä, kun kansankieli taas oli ikään kuin loppumaton lähde kirjakielen virkistämistä silmällä pitäen. Kun aidon murteen sopivimmat piirteet suodatettiin kirjakielen läpi, syntyi puhdasta kieltä. (Karvonen 1993: 94.) Tässä on nähtävissä niin kieliopillisuus- ja kansankielisyyskantaa kuin purismiakin, eikä kuvaus ole täysin vieras aineistoanikaan ajatellen: yhtäältä yleiskielellä, standardikielellä, on prestiisi-asema, toisaalta se on saattanut saada vääriä vaikutteita vaikkapa vieraista kielistä ja voidaan ohjata takaisin kaidalle polulle murteellisten, aitojen muotojen avulla. Samalla on kuitenkin syytä muistaa, ettei kielenhuollon kentällä (Kolehmainen 2014: 27) eikä aineistossani suhtauduta murteisiin pelkästään hyväksyvästi.

Käsittelyssäni kaksijakoisessa suhtautumisessa puhuttuun kieleen on nähtävissä toisilleen vastakkaisia puristisia piirteitä: Yhtäältä esiintyy etnografista eli esimerkiksi murreilmauksia suosivaa purismia ja elitististä eli puhekielisyyskäsitteitä vierovaa purismia. Toisaalta on merkkejä myös arkaisoivasta purismista, jossa arvostetaan kirjoitettua kieltä ja menneisyyden kielenkäyttöä puhutun nykykielen kustannuksella, sekä reformistisesta purismista, jossa kirjakieltä halutaan kehittää esimerkiksi juuri murrepiirteiden avulla. (Sajavaara 2000: 97–100; Thomas 1991: 76–81.) Etnografisia ja reformistisia piirteitä on havaittavissa esimerkiksi niissä oppaiden ohjeissa, joissa käsitellään sanajärjestykseikkoja (ks. alalukua 5.1), elitistisiä ja osin arkaisoiviakin puolestaan omistusliitteen käyttöä koskevissa ohjeissa (ks. alalukua 5.2). Lisäksi oppaissa esiintyy myös ksenofobista eli muiden kielten vaikutteita torjuvaa purismia, joka onkin ollut leimallista suomen kielen huollolle 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvulla – ensin svetisismien, sitten anglismien kitkemisen muodossa (ks. esim. Kolehmainen 2014: 9). Sittemmin puristinen ote on pitkälti hellittänyt (Mantila 2010: 188), kun kielen asema on vakiintunut ja välittömät uhkat ovat väistyneet – vaikka kansainvälistyminen eli käytännössä englannistuminen nähdäänkin yhtenä 2000-luvun keskeisenä kielenohjailun huolenaiheena (esim. Hiidenmaa 2003).

Kieli-ideologiat harvoin esiintyvät yksittäin, puhtaina, ja keskenään ristiriitaisiakin ideologioita voi olla vallalla samaan aikaan (Mäntynen & Kalliokoski 2018: 494; Strellman 2005: 92). Tällainen ideologioiden moninaisuus näkyy siis myös minun aineistossani, jossa on merkkejä enemmän tai vähemmän kaikista Setälän (1894) kuvailemista kielenohjailun periaatteista. Esimerkiksi kieliopillisuuskannan edustajille tärkeä alkuperäisen kielen tavoittelu yhdistyy kansankielisyyspainotukseen sanajärjestystä käsittelevissä ohjeissa (ks. alalukua 5.1): ruotsin kielen mallin mukainen käänteinen sanajärjestys ei kuulu suomen kieleen, vaan sen tilalle tulee omaksua omien murteidemme tarjoama malli. Vastaavasti omistusliitteettömyyttä (ks. alalukua 5.2) on vastustettu vedoten kieliopillisuuskannan argumentteihin rappeutuneesta kielestä: täyteläisempi muoto on parempi, eli omistusliitteen pois jättäminen rapauttaa järjestelmää (vrt. esim. viron kieli, jossa possessiivisuffikseja ei käytetä). Muun muassa näistä esimerkeistä voi huomata, että vaikka kieli-ideologioiden ja niiden edustamien diskurssien vaihtelu ja muutos ovat todellisia ilmiöitä, on aineistossani siis nähtävissä tältä osin myös pysyvyyttä (ks. myös Ontermaa 2003: 93).

Setälän (1894) esittämässä jaottelussa tarkoituksenmukaisuuskanta jäi melko vähäiselle huomiolle, sillä sen puolestapuhujia oli vielä 1800-luvun lopulla vähän (Kolehmainen 2014: 28). Suomen kielen ohjailun tutkimuksessa on kuitenkin osoittautunut, että kielen erityisen luonteen vaalimisesta siirryttiin 1900-luvun mittaan kielen viestinnällisyyden korostamiseen (Rintala 1998: 60). Myös Harri Mantila (2010: 179) on todennut, että kielenohjailussa painotettiin aiemmin kielen oman järjestelmän puhtautta ja alkuperäisyyttä, mutta viimeistään 1970-luvulta lähtien on keskitytty kieleen kommunikaation välineenä ja tehty normitus-päätöksiä kieliyhteisön tarpeita ajatellen; samalla tulee kuitenkin muistaa, ettei mitään linjaa ole seurattu yksinomaisesti ennen eikä nyt. Nämä painotuksen muutokset eivät nähdäkseni kovin selkeästi nouse esiin aineistostani nyt tekemälläni rajauksella, sillä ensinnäkin oppaiden käytetyimmät muodot varioivat vuosikymmenten varrella melko vähän ja toiseksi kielen vaihtelua tuodaan näkyviin myös aineistoni vanhemmissa oppaissa. Yksi merkki lienee kuitenkin jo mainitsemani erilaisten tekstien, tekstilajien ja epämuodollisenkin kielenkäytön muotojen lisääntyminen oppaissa nykypäivää kohti. Julkisen kielenkäytön moninaistuminen jo 1900-luvun loppupuolella ja tuon kehityksen kiihtyminen internetin ja sosiaalisen median aikakauden myötä synnyttävät ilman muuta ilmiöitä, jotka vaikuttavat myös kielenohjailuun ja sen yhteen välineeseen, kielioppaisiin.

6.2 Pohdinta

Jo työni ensimmäisen tutkimuskysymyksen kohdalla kävi ilmi, että *kielimuodon* käsite on hyvin epämääräinen työkalu näin laajan aineiston perkaamiseen. Tärkeä gradutaipaleeseeni vaikuttanut tekijä onkin keskeisen käsitteen lisäksi myös aineiston koko – tutkimuksen etenemiselle olisi ollut hyväksi, jos hankittuani aineistosta alustavan kokonaiskäsityksen olisin määritellyt tarkemmin, mitä tarkoitan *kielimuodolla* ja rajannut käsiteltäviä esiintymiä sen avulla. Tämä vaikutti siihen, että miksi päädyin keskittymään oppaiden eniten käytettyihin ilmauksiin, jotka vielä rajasin vain substantiivimuotoihin; näistäkin vertailtavien prosenttiosuuksien laskeminen tuntui mahdottomalta juuri rajanvedon haastavuuden takia. Pystyin siis laskemaan aineistosta tiettyjen tapausten määrät, mutta kaikkien kielenkäytön muotojen kokonaismäärän selvittäminen saati sen selittäminen, mitä poimin mukaan ja mitä ei, ei tuntunut onnistuvan. Esimerkinomaisesti: Voiko *Kielenoppaassa* käytetyn ilmauksen *Aleksis Kiven kieli* nähdä kielimuodon nimityksenä? Entä *Kielitoimiston kielioppioppaan* ilmauksen *tekstit, joissa kirjoittajan persoonallinen tyyli voi näkyä* ja kaikki sen kymmenkunta muunnosta? Ehkäpä tärkeintä ei olekaan sopivien kategorioiden ja nimilappujen löytyminen vaan se, mitä tällaisten ilmausten käyttäminen kertoo kielenohjailusta ja siinä tapahtuneista muutoksista.

Kaiken kaikkiaan aineistoa on siis ollut liikaa tarkkaa, laadullista analyysia silmällä pitäen: olen käynyt läpi viiden oppaan muodossa yhteensä yli 1 200 sivua kielenhuollon ohjeita, joissa esiintyy satoja kielenkäytön muotojen ilmauksia. Tämä on muodostunut yhdeksi tutkimukseni kipukohdista ja tehnyt työn hallitsemisesta ja kokonaiskuvan muodostamisesta hankalaa. Toivon kuitenkin tällä tutkielmalla tuovani omalta osaltani uutta tietoa kielimuotoja, kielenohjailua ja kieli-ideologioita koskevaan tutkimukseen ja keskusteluun, joka on kaikkiaan ollut melko vähäistä sosiolingvistiikan piirissä.

Toinen kriittistä tarkastelua vaativa seikka on se, että olen tutkielmaa tehdessäni ollut ikään kuin kaksoisroolissa suomen kielen opiskelijana ja Kotimaisten kielten keskuksen kielenhuoltajana. Käsittelen suomen kielen ohjailua, kielenhuollon ohjeistuksia ja niissä esitettyjä kielimuotoja tässä tutkielmassa tutkijan positiosta, mutta samalla olen osaltani ohjeistamassa kielenkäyttäjiä ja päättämässä uusista normeista – puhumattakaan siitä, että käytän ja myös siten rakennan erilaisia kielimuotojen ilmauksia työssäni jatkuvasti (kielimuotojen tutkijan itsereflektiosta ks. myös Halonen 2012: 446). Tämä on aiheuttanut paitsi henkilökohtaisia paineita myös paikoin epävarmuutta siitä, osaanko katsoa aineistoani riittävän kriittisesti ja toisaalta neutraalisti – tutkimuksellinen ote kielenhuoltoon kun ei tarkoita arvottamista. Tässä

on toivoakseni ollut merkittävästi tukea aiemmasta tutkimuskirjallisuudesta, jossa esitettyihin tuloksiin ei omalla roolillani ole osuutta.

Kuten edellä totesin, kielimuodon käsitteen määrittelyssä riittää työsarkaa jatko-tutkimusta ajatellen. Olisi kiinnostavaa tarkastella syvemmin, erityyppisten aineistojen avulla, mitä kaikkea käsitteen piiriin mahtuu – kenties yrittää jopa määritellä käsite – sekä pohtia, mikä voisi toisaalta olla toimivampi käsite tai väline. Samaten pääsin raaputtamaan oppaista vain pinnalta esimerkiksi kielenhuollon ohjeiden laadulliseen tarkasteluun kiinteästi kuuluvia affektisuutta ja modaalisuutta, joita olisi syytä tutkia järjestelmällisemmin, koska ne vaikuttavat osaltaan siihen, millainen kielikäsitteys oppaista välittyy kielenkäyttäjille. Aineiston valtavasta koosta ja sen hallinnan vaikeuksista huolimatta koen kuitenkin onnistuneeni etenkin puhuttuun kieleen keskittyvän analyysiluvun rajaamisessa. Tämä voisikin olla yksi hedelmällinen tapa lähestyä kielimuotoja myös jatkossa: keskittyä tiettyyn kielenkäytön muotoon viittaaviin ilmauksiin ja niiden käyttöön tiettyjen kielenilmiöiden yhteydessä tai esimerkiksi tarkemmin johonkin yksittäiseen kielenkäytön alaan. Jälkimmäisestä tutkijan mieltäni jäi kaiheartamaan kielimuotojen kirjon ja variaation tarkempi kartoittaminen etenkin erilaisten erikoiskieliin ja tekstilajeihin viittaavien ilmausten osalta. Kuten mainitsin edellä (s. 86), tällaisten ilmausten määrä ja varioivuus kasvavat aineistossani kohti nykypäivää tultaessa. Tämä saattaa olla yksi osoitus muun muassa työelämän kirjallistumisesta ja tekstityön lisääntymisestä, mutta se jää toisen tutkimuksen selvitettäväksi.

Lienee paikallaan myös kysyä, onko 1800-luvun kielikäsitteysten ja kielenohjailun periaatteiden tarkasteleminen vielä 2010-luvulla mielekäästä, etenkin aineistosta, joka sisältää myös 2010-luvulla tehtyjä kielioppaita. Kuitenkin tämänhetkisen yleiskielen ja myös monien muiden kielimuotojen käytön perusta valettiin – tai vähintään kunnostettiin – juuri 1800-luvulla kansallisen heräämisen hengessä. Silloisten kielen kehittäjien keskustelut näkyvät siten myös nykyisessä kielitilanteessa eri tavoilla: toisaalta siinä, millaisia kielen normeja tätä nykyä ylipäänsä on olemassa, toisaalta siinä, miten kielestä puhutaan ja miten siihen suhtaudutaan (Nordlund 2004: 289, 304; Paunonen 1992: 160; Mäntynen 2003). Tämä osoittaa, että kielellisillä valinnoilla ja niitä ohjailevilla kieli-ideologioilla todella on merkitystä. Niiden jäljet voivat heijastua vuosikymmenten, jopa vuosisatojen päähän.

AINEISTO

IKOLA, OSMO 1968: Suomen kielioppi ja oikeakielisyysoapas. – Osmo Ikola (toim.), *Suomen kielen käsikirja* s. 103–315. Helsinki: Weilin & Göös.

ITKONEN, TERHO 1982: *Kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Kielitoimiston kielioppiopas. 2017. Neljäs, korjattu painos. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 178. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas. 2017. Kolmastoista, korjattu painos. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 177. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

SAARIMAA, E. A. 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo: WSOY.

LÄHTEET

AIRILA, MARTTI 1947: Muutamia reunahuomautuksia Saarimaan Kielenoppaaseen. – *Virittäjä* 53 s. 293–297.

BARTSCH, RENATE 1987: *Norms of language. Theoretical and practical aspects*. London: Longman.

BAUMAN, RICHARD – BRIGGS, CHARLES L. 2003: *Voices of modernity. Language ideologies and the politics of inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.

CAMERON, DEBORAH 1995: *Verbal hygiene*. London: Routledge.

CANNELIN, KNUT 1916: *Kieliopas. Ohjeita suomenkielen käyttäjille. 1. Äänne- ja sanaoppi*. Porvoo: WSOY.

DEUMERT, ANA – VANDENBUSSCHE, WIM 2003: Standard languages. Taxonomies and histories. – Ana Deumert & Wim Vandenbussche (toim.), *Germanic Standardizations. Past to Present* s. 1–14. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

DEUMERT, ANA – VANDENBUSSCHE, WIM (toim.) 2003: *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

FAIRCLOUGH, NORMAN 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

————— 2001: *Language and power*. Toinen painos. London: Longman.

GAL, SUSAN – WOOLARD, KATHRYN A. 1995: Constructing languages and publics. Authority and representation. – *Pragmatics* 5 (2) s. 129–138.

GOTTLUND, CARL AXEL 1831: *Otawa eli suomalaisia huvituksia*. I osa. Tukhulmissa. Painettu M. G. Lundbergin Kirja-pajassa.

HALONEN, MIA 2012: Rikkinäisiä ja likaisia. Kieli-ideologiset prosessit kielentutkimuksen diskursseissa. – *Virittäjä* 116 s. 443–462. <https://journal.fi/virittaja/article/view/7163>.

HAUGEN, EINAR 1966a: *Language conflict and language planning. The case of modern Norwegian*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

————— 1966b: Dialect, language, nation. – *American Anthropologist* 68 s. 922–935.

————— 1987: *Blessings of Babel*. Berlin: Mouton de Gruyter.

HEIKKILÄ, ELINA 2011: Sanajärjestys jäsentää tekstiä. – *Kielikello* 2/2011.

<https://www.kielikello.fi/-/sanajarjestys-jasentaa-tekstia>.

HEIKKINEN, VESA – MANTILA, HARRI 2011: *Kielemme kohtalo*. Helsinki: Gaudeamus.

HERNEAHO, IRINA 2016: *Maahanmuuttodiskurssit eduskuntapuolueiden vuoden 2015 vaalimateriaaleissa*. Suomen kielen maisterintutkielma. Jyväskylän yliopisto.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201608253866>.

HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.

————— 2005: Näkökulmia yleiskieleen. – *Kielikello* 4/2005. <https://www.kielikello.fi/-/nakokulmia-yleiskieleen>.

HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä*.

Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CHARLOTTA AF 2012: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*. Nordica Helsingensia 28. Helsingin yliopisto.

IISA, KATARIINA – OITTINEN, HANNU – PIEHL, AINO 2012: *Kielenhuollon käsikirja*. 7.

laajennettu ja päivitetty painos. Helsinki: Yrityskirjat.

IKOLA, OSMO 1951: Kielenohjailu ja kieliyhteisö. – *Virittäjä* 55 s. 284–292.

<https://journal.fi/virittaja/article/view/32553>.

————— 1992: Omistusliitteiden harvinaistuminen. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu*. *Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja* s. 176–196. Porvoo: WSOY.

————— 2000: *Pieni nykysuomen opas*. Turku: Turun yliopisto

————— 2001: *Nykysuomen opas*. Turku: Turun yliopisto.

IKOLA, OSMO (toim.) 1971: *Nykysuomen käsikirja*. Helsinki: Weilin & Göös.

IRVINE, JUDITH T. 2001: “Style” as distinctiveness. The culture and ideology of linguistic differentiation. – Penelope Eckert & John R. Rickford (toim.), *Style and sociolinguistic variation* s. 21–43. Cambridge: Cambridge University Press.

ITKONEN, TERHO 1972: Kielenhuoltomme tehtävistä. – *Virittäjä* 76 s. 278–297.

<https://journal.fi/virittaja/article/view/36139>.

ITKONEN, TERHO – MAAMIES, SARI 2000: *Uusi kieliopas*. Helsinki: Tammi.

KALLIOKOSKI, JYRKI 1996: Johdanto. – Jyrki Kalliokoski (toim.), *Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä* s. 8–36. Kieli 9. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. – *Virittäjä* 122 s. 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>.

KARLSSON, FRED 1995: Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. – Jan Rydman (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995* s. 161–172. Porvoo: WSOY.

KARVONEN, PIRJO 1993: Unelma paremmasta eilisestä. Harha menneisyyden puhtaasta kielestä. – *Virittäjä* 97 s. 88–96. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38558>.

KETTUNEN, LAURI 1949: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Jyväskylä: Gummerus.

Kieli ja sen kieliopit = Opetusministeriö 1994: *Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja*. Helsinki: Painatuskeskus.

Kielitoimiston ohjepankki 2020: Lainausmerkit tyyliä osoittamassa. <http://kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/136> (2.4.2020).

Kielitoimiston sanakirja 2020: Tietoa sanakirjasta. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/info/about> (16.10.2020).

KOIVUSALO, ESKO 1979: Mitä on yleiskieli? – *Virittäjä* 83 s. 216–222. <https://journal.fi/virittaja/article/view/37113>.
——— 1986: Julkisuuden puhekielen ongelmat. – *Kielikello* 2/1986. <https://www.kielikello.fi/-/julkisuuden-puhekielen-ongelmat>.

KOLEHMAINEN, TARU 2003: Rakkaudella – tavan adessiivista. – *Kielikello* 4/2003. <https://www.kielikello.fi/-/rakkaudella-tavan-adessiivista>.
——— 2005: Kohti yleishyvää puhekieltä. Yleiskielen historiaa. – *Kielikello* 4/2005. <https://www.kielikello.fi/-/kohti-yleishyvaa-puhekielta-yleiskielen-historiaa>.
——— 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
——— 2016: Ylioppilaskokelaiden oikeinkirjoituksesta. – *Kielikello* 1/2016. <https://www.kielikello.fi/-/ylioppilaskokelaiden-oikeinkirjoituksesta>.

Kotikielen Seura 1883: Otteita Kotikielen-Seuran keskusteluista. – *Virittäjä* I s. 243–260.

KOTILAINEN, LARI 2016: *Kielen elämä. Suomen kieli eilisestä huomiseen*. Helsinki: Siltala.

Kotus = Kotimaisten kielten keskus 2020: Yleiskieli ja sen huoltaminen. https://www.kotus.fi/kielitieto/yleiskieli_ja_sen_huoltaminen (4.4.2020).

KROSKRITY, PAUL V. 2004: Language ideologies. – Alessandro Duranti (toim.), *A companion to linguistic anthropology* s. 496–517. Malden, MA: Blackwell.

- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2020. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Päivitetty 24.2.2020. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>.
- LAITINEN, LEA 1997: Kansan kieli – kansalliskieli. – *Virittäjä* 101 s. 279–288. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38970>.
- 2004: Kieltosana ja kieletär. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 177–222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Laki Kotimaisten kielten keskukselta 1403/2011. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20111403>.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 136–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, JAAKKO – MAAMIES, SARI 2018: Suomen kielen lautakunnan toimikausi 2015–2018. – *Kielikello* 2/2018. <https://www.kielikello.fi/-/suomen-kielen-lautakunnan-toimikausi-2015-2018>.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto? – *Virittäjä* 93 s. 554–571. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38326>.
- LEINO, PIRKKO 2005: *Suomen kielioppi*. Kahdeksas painos. Helsinki: Otava.
- LESKINEN, HEIKKI 1998: Terho Itkonen 1933–1998. – *Virittäjä* 102 s. 249–255. <https://journal.fi/virittaja/article/view/39060>.
- LINELL, PER 2005: *The written language bias in linguistics. Its nature, origins and transformations*. London: Routledge.
- MAAMIES, SARI 2014: Alkaa tehdä ja alkaa tekemään rinnakkain yleiskielessä. – *Kielikello* 1/2014. <https://www.kielikello.fi/-/alkaa-tehda-ja-alkaa-tekemaan-rinnakkain-yleiskielessa>.
- MAAMIES, SARI – RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1997: Virittäjä kielenhuollon kimpussa. – *Virittäjä* 101 s. 272–276. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38968>.
- MANTILA, HARRI 2005: Kielikäsityksistä kielenhuollon uusiin periaatteisiin. – *Kielikello* 2/2005. <https://www.kielikello.fi/-/kielikasityksesta-kielenhuollon-uusiin-periaatteisiin>.
- 2010: Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 179–205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MILROY, JAMES – MILROY, LESLEY 2012: *Authority in language. Investigating standard English*. Uudistettu painos. London: Routledge.

- MÄNTYNEN, ANNE 1996: Miten normeista puhutaan – näkökulma ja normien rajat. – *Virittäjä* 100 s. 504–518. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38907>.
- 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittuminen tietokirjojen suomennostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6871>.
- MÄNTYNEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>.
- MÄNTYNEN, ANNE – KALLIOKOSKI, JYRKI 2018: Dialogia käsitteiden valinnasta ja käytöstä. Kieli-ideologiat tiedekirjallisuuden suomennostyössä. – *Virittäjä* 122 s. 493–520. <https://doi.org/10.23982/vir.60903>.
- NORLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kieli-keskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. – *Virittäjä* 122 s. 561–585. <https://doi.org/10.23982/vir.60536>.
- NOREEN, ADOLF 1888: *Om språkriktighet*. Uppsala.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi ja yhteisö* s. 13–37. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- 2018: Variaationtutkimus ja kielenhuolto. – Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.), *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 381–399. Oulun yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – LAPPALAINEN, HANNA (tulossa 2020): Sosiolingvistiikka. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – VAATTOVAARA, JOHANNA 2011: De-standardisation in progress in Finnish society? – Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (toim.), *Standard languages and language standards in changing Europe* s. 67–74. Oslo: Novus.
- Nykysuomen etymologinen sanakirja = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- ONTERMAA, AKI 2003: *Toisen infinitiivin instruktiivi – ikkuna kielioppien ja kielenhuollon kehitykseen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- 2005: Hilsettä ja herrastelua? Toisen infinitiivin instruktiivin ohjailu ja kielenhuollon ideologiat. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infinitiivien rakenteiden dynamiikkaa* s. 322–355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- PAUNONEN, HEIKKI 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja* s. 150–175. Porvoo: WSOY.
- 1993: Suomen mieli – oikea kieli. – *Virittäjä* 97 s. 81–88.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/38557>.
- 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & edistys* 1/1994 s. 17–28.
- 1995: Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. – *Virittäjä* 99 s. 501–531.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/38823>.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Virittäjä* 100 s. 544–555.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/38912>.
- 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos. Helsingin yliopisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1930: Oikeakielisyyden periaatteista. – *Virittäjä* 34 s. 205–228.
- PIETIKÄINEN, SARI 2000: Kriittinen diskurssintutkimus. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 191–217. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- PIIPPO, IRINA 2012: *Viewing norms dialogically. An action-oriented approach to sociolinguistic metatheory*. Department of Modern Linguistics. Helsinki: University of Helsinki.
- PIIPPO, IRINA – VAATTOVAARA, JOHANNA – VOUTILAINEN, EERO 2016: *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Helsinki: Art House.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1990–1994.
- RAEVAARA, LIISA 1996: Missä järjestyksessä ja miksi? – Eeva Lindénin näkemyksiä suomen kielen sanajärjestyksestä. – *Virittäjä* 100 s. 61–68.
<https://journal.fi/virittaja/article/view/38846>.
- 2019: Selkokieltä kaikille. – *Kielikello* 2/2019. <https://www.kielikello.fi/-/selkokielta-kaikille>.
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–68.
<https://doi.org/10.30673/sja.86541>.
- 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–65.
<https://doi.org/10.30673/sja.86596>.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo: WSOY.
- 1947: Kielenhuoltoa ja kielentutkimusta. Arvostelu K. G. Ljungrenin teoksesta Språkvård och språkforskning. – *Virittäjä* 51 s. 218–219.
- SAJAVAARA, PAULA 2000: Kielenohjailu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 67–106. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.

SARATIE, ALLAN 1917: *Hyvää suomea. Oikeakielisyyskirjoitelmia ja -ohjeita*. Helsinki: Otava.

SAVIJÄRVI, ILKKA 1983: Uusi kielenhuollon perusteos. – *Virittäjä* 87 s. 540–543. <https://journal.fi/virittaja/article/view/37821>.

SAVINIEMI, MAIJA 2015: ”On noloa, jos ammattilaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä.” *Toimitushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora vol. 127. Oulun yliopisto. <http://herkules oulu.fi/isbn9789526207773/isbn9789526207773.pdf>.

SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsingissä, K. E. Holmin kustannuksella.

————— 1894: *Oikeakielisydestä suomen kielen käytäntöön katsoen*. Virkaanastujais-esitelmä (laajennettuna). Porvoo: WSOY.

————— 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Otava: Helsinki.

SETÄLÄ, E. N. – VALORINTA, V. 1934: *Äidinkielen oppikirja. Kansakouluja varten*. Uusi laitos. Helsinki: Otava.

SILVERSTEIN, MICHAEL 1979: Language structure and linguistic ideology. – Paul R. Cline, William F. Hanks & Carol L. Hofbauer (toim.), *The elements. A parasession on linguistic units and levels* s. 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.

STRELLMAN, URPU 2005: *Persoonapronominien liikkäyttö. Normin synty ja muotoutuminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Suomen kielen lautakunta. Kokouspöytäkirja 5.2.1996. Säilytteillä Kotimaisten kielten keskuksessa.

THOMAS, GEORGE 1991: *Linguistic purism*. London: Longman.

TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VARTIAINEN, PENTTI 1984: Uusi kielenopas. – *Sananjalka* 26 s. 197–202.

VENTELÄ, EVELIINA – KESSELI, MARIKA – ERONEN, RIITTA 2007: *Uusi kieliopas. Testit ja tehtävät*. Helsinki: Tammi.

VIKØR, LARS 2007: *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus Forlag.

VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk>.

VOGL, ULRIKE 2012: Multilingualism in a standard culture. – Mathias Hüning, Ulrike Vogl & Oliver Molinier (toim.), *Standard languages and multilingualism in European history* s. 1–42. Amsterdam: John Benjamins.

WOOLARD, KATHRYN A. 1998: Introduction. Language ideology as a field of inquiry. – Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & Paul V. Kroskrity (toim.), *Language ideologies. Practice and theory* s. 3–47. New York: Oxford University Press.

VUORELA, PAULA 1946: Oikeakielisyydestäkö kulttuurivaara? – *Suomen Kuvalehti* 36/1949 s. 12–13.

Yleisradio 2015: Ylen historia. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/01/11/ylen-historia> (13.4.2020).

YLI-VAKKURI, VALMA 1980: Kielenoppaiden roolista. – Heikki Paunonen & Riitta Koivumäki (toim.), *Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon* s. 93–100. *Folia fennistica & linguistica*. Tampere.